

HOLDNINGER OG MOTIVATION TIL FORANDRING SOM KAN LEDE TIL BEDRE DYREVELFÆRD

En undersøgelse af hvorfor og hvordan danske landmænd i større kommercielle besætninger bliver motiverede til at skabe forandring og forbedre dyrevelfærden.

INGER ANNEBERG & JAN TIND SØRENSEN
DCA RAPPORT NR. 166 · MAJ 2020 · MYNDIGHEDSRÅDGIVNING

AARHUS
UNIVERSITET

DCA - NATIONALT CENTER FOR FØDEVARER OG JORDBRUG

	<p>Stats- kontrolleret økologisk</p>			
--	--	--	--	--

HOLDNINGER OG MOTIVATION TIL FORANDRING SOM KAN LEDE TIL BEDRE DYREVELFÆRD

DCA RAPPORT NR. 166 · MAJ 2020 · MYNDIGHEDSRÅDGIVNING

AARHUS
UNIVERSITET

DCA - NATIONALT CENTER FOR FØDEVARER OG JORDBRUG

Inger Anneberg og Jan Tind Sørensen

Aarhus Universitet
Institut for Husdyrvidenskab
Blichers Allé 20
8830 Tjele

HOLDNINGER OG MOTIVATION TIL FORANDRING SOM KAN LEDE TIL BEDRE DYREVELFÆRD

Serietitel og nummer:	DCA rapport nr. 166
Rapport-type:	Rådgivning
Udgivelsesår:	Maj 2020, 1. udgave, 1. oplag
Forfatter(e):	Seniorrådgiver Inger Anneberg & professor Jan Tind Sørensen, Institut for Husdyrvidenskab, Aarhus Universitet
Rekvirent:	Miljø- og Fødevareministeriet, Fødevarestyrelsen
Finansiering:	Rapporten er udarbejdet som led i "Rammeaftale om forsknings-baseret myndighedsbetjening af Miljø- og Fødevareministeriet med underliggende styrelser 2019-2022"
Faglig kommentering:	Seniorforsker Mette Vaarst, Institut for Husdyrvidenskab, Aarhus Universitet.
Ekstern kommentering:	Nej
Eksterne bidrag:	Nej
Udgiver:	DCA - Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug, Blichers Allé 20, postboks 50, 8830 Tjele. Tlf. 8715 1248, e-mail: dca@au.dk, hjemmeside: dca.au.dk
Bedes citeret:	Anneberg, I. og Sørensen, J.T. 2020. Holdninger og motivation til forandring som kan lede til bedre dyrevelfærd. Aarhus Universitet, DCA - Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug. 88 sider - DCA rapport nr.166
Layout:	Cecilie Ditte Christensen & Digisource.dk
Fotos omslag:	Inger Anneberg
Tryk:	Digisource.dk
ISBN:	Trykt version: 978-87-93998-00-1
Elektronisk version:	978-87-93998-01-5
ISSN:	2245-1684
Sideantal:	88
Internetversion:	https://dca.pub.au.dk/djfpublikation/djfpdf/DCArapport166.pdf
Emneord:	Dyrevelfærd, motivation, forandring, dyrevelfærdsmærke DCA rapporter er frit tilgængelige i pdf-format på dca.au.dk

Forord

Markedsdrevet dyrevelfærd har de seneste år vundet frem i både Danmark og det øvrige Europa. I Danmark er udviklingen af et dyrevelfærdsmærke blevet set som en metode til at fremme dyrevelfærd i landbruget.

Markedsdrevet dyrevelfærd er dog kun én måde på at fremme dyrevelfærd og rammer ofte kun en begrænset del af husdyrene.

I denne rapport præsenteres resultaterne af et forskningsprojekt, som har haft til formål at generere ny viden om, hvad der motiverer ejere og ansatte i landbruget til at skabe forandringer og forbedringer i relation til dyrevelfærd.

Resultaterne vil bl.a. kunne bruges i forhold til at kvalificere fremtidige initiativer, således at flest mulige dyr i landbruget oplever en øget dyrevelfærd. Resultaterne diskuteres endvidere med sammenlignelige undersøgelser indenfor EU.

Det er seniorrådgiver, antropolog Inger Anneberg og professor Jan Tind Sørensen fra Institut for Husdyrvidenskab ved Aarhus Universitet som har udført undersøgelserne.

Forfatterne ønsker, at takke de mange, der har muliggjort forskningsprojektet. Det drejer sig først og fremmest om ejere og medarbejdere på de syv besætninger, som stillede op til besøg af antropologen, til observation i hverdagen, til at dele morgenbrød og kaffe og ikke mindst interviews. Alle har deltaget med stor åbenhed og nysgerrighed.

Forfatterne sender også tak til kolleger for faglig sparring i analysen, nyttige råd og opbakning og til seniorforsker Mette Vaarst for internt review. Rapporten er revideret i lyset af hendes kommentarer.

Projektet er gennemført efter ønske fra Videncenter for Dyrevelfærd og som led i "Rammeaftale om forskningsbaseret myndighedsbetjening mellem Miljø- og Fødevareministeriet og Aarhus Universitet", "Ydelsesaftale Husdyrproduktion 2019-2022".

Videncenter for Dyrevelfærd er et samarbejde mellem Fødevarestyrelsen, Københavns Universitet og Aarhus Universitet.

Niels Halberg

Direktør, DCA – Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug

Indhold

Sammendrag.....	6
1. Introduktion	8
2. Baggrund	10
2.1 Strukturelle tiltag, som motiverer til forandring.....	10
2.1.1 Lovgivning	10
2.1.2. Kan kontrollen skabe forandring?.....	12
2.1.3 Kompromisser i loven.....	12
2.1.4. Markedsdrevet dyrevelfærd	13
2.1.5 Økonomisk støtte samt prissætning	15
2.2. Personlige faktorer og værdier hos landmand/ansatte – herunder kompetencer til at træffe beslutninger, forskellige læringsstile, samt holdninger til dyret	16
2.2.1 Kompetencer til at træffe beslutninger	17
2.2.2 Forskellige læringsstile.....	17
2.2.3 Holdninger til dyr/ dyrevelfærd	18
2.3. Betydningen af landmændenes sociale liv i og omkring bedriften	20
3. Materiale og metode	22
3.1. Valg og rekruttering af deltagere til interviews.....	22
3.2. Individuelle interviews med landmænd og ansatte på forskellige bedrifter	23
3.3. Observation i hverdagen.....	23
3.4. Transskribering, læsning og analyse af data	25
3.5. Anonymitet.....	25
4. Resultater	26
4.1. Pionérånd, synlighed og socialt pres.....	26
a) At gå foran	27
b) Motivation af ansatte – de ansattes rolle	32
c) Synlighed og åbenhed som motivation og dilemma.....	37
d) Risiko for socialt pres, når andre føler sig kritiserede	41
e) Opbakning eller mangel på samme: Netværk, rådgivere/familien.....	44
4.2. Er fordelingen af risiko fair?	48
a) Markedsdrevet dyrevelfærd – fordele og ulemper ved dyrevelfærdsmærker	48

b)	Forskellige former for politisk og økonomisk risiko	55
c)	Kontrol af dyrevelfærd – en del af hverdagen.....	57
d)	Egen økonomisk ballast som fordel, fordi det kan være dyrt at være first-mover ...	58
4.3.	For dyrets skyld –synet på dyret som drivkraft for forandring	59
a)	Ideen om naturlighed	60
b)	Fokus på omsorg for dyret: Mangel på tid eller tilpasning af dyret til systemet er ikke et argument for at skære i dyret	65
c)	Oplæring af medarbejderne, så de kan omgås dyrene	67
5.	Diskussion.....	69
6.	Konklusion – anbefalinger	74
	Referencer	76

Sammendrag

Denne rapport præsenterer resultaterne af et forskningsprojekt, hvis overordnede mål var at generere ny viden om, hvad der motiverer ejere og ansatte i landbruget til at skabe forandringer i relation til dyrevelfærd.

Formålet med undersøgelsen var således at forstå, hvad der motiverer en række udvalgte danske landmænd med større besætninger til at skabe forandringer og forbedre dyrevelfærden samt diskutere disse fund med sammenlignelige undersøgelser indenfor EU.

I rapportens baggrundsnit gennemgår vi, primært ud fra europæisk litteratur, tre forskellige områder, som vi betragter som værende potentielt betydningsfulde for landmænds motivation til forandring. Eksemplerne handler primært om forandringer i relation til dyrevelfærd.

De tre områder er:

1. Strukturelle tiltag som motivation til forandring - herunder lovgivning, markedsdrevne initiativer til forbedring af dyrevelfærd kontrol samt mulighed for økonomisk støtte, fx til staldbyggeri
2. Personlige egenskaber og værdier hos landmand og/eller ansatte - herunder kompetencer til at træffe beslutninger, forskellige læringsstile samt holdninger til dyr og dyrevelfærd
3. Det sociale liv i og omkring besætningen - herunder det professionelle netværk med kolleger, rådgivere og dyrlæger, benchmarking som motivation samt samarbejdet mellem ejere og ansatte

Projektet har anvendt en kvalitativ metode, hvor individuelle interviews er kombineret med observationsstudier i nogle af de medvirkende besætninger. Studierne er gennemført på syv forskellige besætninger, hvor der er lavet individuelle interviews med ejere og ansatte, i alt 17.

Analysen af interviews viser tre overordnede temaer og en række undertemaer:

Tema 1: Pionérånd, synlighed og socialt pres

- a) At gå foran
- b) Motivation af ansatte - de ansattes rolle
- c) Synlighed og åbenhed som motivation og dilemma
- d) Risiko for socialt pres, når andre føler sig kritiserede
- e) Opbakning eller mangel på samme: Netværk/rådgivere/familien

Tema 2: Fordelingen af risiko - er den fair?

- a) Markedsdrevet dyrevelfærd - fordele og ulemper ved koncepter
- b) Forskellige former for politisk, økonomisk risiko

- c) Kontrol af koncepterne – en del af hverdagen
- d) Egen økonomisk ballast som fordel. Dyrt at være first-mover

Tema 3: For dyrets skyld – synet på dyret som drivkraft for forandring

- a) Ideer om naturlighed – dyr som sociale væsner
- b) Fokus på omsorg for dyret
- c) Oplæring af medarbejderne, så de kender dyret
- d) Grænser for dyrevelfærd

De involverede landmænds motivation til forandring er i høj grad sat i gang af producentens egen drivkraft og mod til at løbe en risiko, men også kendetegnet ved, at man har en økonomisk soliditet, som gør risikoen mindre. At være såkaldt 'first-mover' er en vigtig drivkraft for landmændene. Forventet lovgivning er også en faktor, der indgår, men er langt fra altid forudsætningen for, at landmænd sætter nyt i værk. Ny lovgivning kan også dræbe lyst til forandring for dyrene.

Direkte økonomisk støtte eller en mépris for produktet ved at tilslutte sig et dyrevelfærdsmærke kan være afgørende for, om nogle tør gå i gang. Samtidig peges der på en uforholdsmæssig stor økonomisk risiko for de landmænd, som slutter sig til et mærke, der kræver investeringer. Flere peger på usikre relationer med forbrugere med skiftende holdninger, detailkæder, som ikke markedsfører produktet godt nok og meget korte kontrakter med slagteri/mejeri, som hurtigt kan opsiges, hvis produktet ikke sælger.

Selve glæden ved at se dyr på en ny måde, hvor de i højere grad får opfyldt muligheden for at udleve deres adfærd, er også en drivkraft. Men undersøgelsen viser også dilemmaer omkring åbenhed og synlighed, når man som producent går nye veje. På den ene side vil man gerne vise de valg frem, man har truffet. På den anden side ønsker man ikke, at ens valg skal forstås som en kritik af fx mere traditionelle kolleger. For nogle er igangsættelsen af nye velfærdsmæssige tiltag en risiko for isolation, fordi de har forholdsvis få at spejle sig i. Derfor vægter flere af deltagerne at få etableret netværk, som de kan støtte sig til i processen med at skabe forandringerne, noget der også beskrives som en nødvendighed, fordi det er svært at finde kvalificeret professionel rådgivning.

1. Introduktion

World Organisation for Animal Health (OIE) beskriver dyrevelfærd som 'et kompleks og multifacetteret emne med både videnskabelige, etiske, økonomiske, sociale, kulturelle og religiøse dimensioner' (Anonym 1, 2020).

God dyrevelfærd er noget, vi ønsker for dyrets skyld, men der er samtidig forskellige holdninger eller synsvinkler på, hvad der er vigtigt for god dyrevelfærd. Tre overordnede synsvinkler anvendes ofte:

- Biologisk funktion, som handler om fysisk sundhed og dyrets evne til at reproducere sig og forblive fri for sygdom
- Følelser, som anerkender, at dyr kan føle for eksempel smerte, frygt og frustration
- Naturlighed, som fokuserer på, hvorvidt dyret har mulighed for at opføre sig, som det ville gøre i naturen.

(Fraser et al., 1997)

Studier af holdninger til dyrevelfærd viser, at landmænd ofte vægter biologisk funktion, mens myndigheder og forskere indenfor dyrevelfærd typisk vægter følelser (Sørensen & Fraser, 2010, Thorslund et al., 2017). Forbrugerne vægter ofte naturlighed i form af adgang til udearealer. Det første danske mærke, som kan betragtes som et markedsdrevet mærke for bedre dyrevelfærd i produktionen af konventionelle specialgrise, var "Antonius", som blev lanceret i 1976. I 2017 introducerede Miljø- og Fødevareministeriet et statsligt dyrevelfærdsmærke (Sie 2017; Anonym 2, 2020). Antonius blev en del af det statslige dyrevelfærdsmærke for fersk svinekød med to ud af tre hjertes. Det er således et eksempel på, at et mærke kan ændre sig ved, at nye mærker (og dermed øgede krav) lægges oven i de krav, der oprindeligt var tilknyttet dette mærke. For Antonius betød tilføjelsen af statens dyrevelfærdsmærke fx, at man ophørte med at halekupere.

Økologisk produktion, der indeholder en række hensyn til dyrevelfærd, har en interessant historie. Private regler for biodynamisk produktion og økologisk produktion blev etablerede henholdsvis fra 1963 (biodynamisk) og 1981 (økologisk, i regi af den daværende forening 'Landsforeningen for Økologisk Jordbrug'). I 1987 blev der lovgivet om økologisk landbrugsproduktion i Danmark, og det røde ø-mærke, økologi-mærket, blev etableret i 1990. Siden 1991 har regler for økologisk jordbrug i Danmark bygget på EU-forordninger, i første omgang vedrørende planteproduktion, og fra 1999 også for animalsk produktion. Grundlaget for den nationale lovgivning og senere EU lovgivningen var således nogle sæt af private regler, som omfatter dyrenes velfærd, og som mange forbrugere anser for en væsentlig grund til at vælge økologiske, animalske produkter.

Danish Crown skønner, at lidt over seks procent af slagteriets producenter, der sælger dyr til slagt til hjemmemarkedet, leverer til et mærke, som har fokus på dyrevelfærd (personlig kommunikation, Danish

Crown). ARLA oplyser, at 521 leverandører af deres i alt 2309 danske producenter leverer mælk til forskellige dyrevelfærdsmærker på det danske marked (personlig kommunikation, ARLA).

Derudover findes der en række andre mejerier og slagterier, som markedsfører produkter med særlige dyrevelfærdsmæssige kvaliteter fra et udsnit af deres leverandører

Markedsdrevet dyrevelfærd er imidlertid kun én måde at fremme dyrevelfærd på, og det vil som regel kun omfatte en begrænset del af den samlede mængde dyr i landbruget, fordi det jo netop sælges på at skille sig ud fra mængden via sine særlige dyrevelfærdsoverretede kvaliteter. Der skelnes mellem tre veje til at fremme dyrevelfærd på: 1) lovgivning, 2) branchetiltag og 3) mærkning (Sørensen, 2017).

I den kontekst er det interessant at undersøge, hvad der motiverer den enkelte landmand til at fremme dyrevelfærden i sin produktion, samt hvorfor og hvordan forskellige former for incitamenter bidrager til at skabe motivation. Vi forventer, at resultaterne vil kunne bruges til at kvalificere fremtidige initiativer inden for de tre ovennævnte veje, således at flest mulige dyr i landbruget oplever en stadigt stigende grad af dyrevelfærd.

Denne rapport sammendrager resultaterne af et forskningsprojekt, hvis overordnede mål var at generere ny viden om, hvad der motiverer ejere og ansatte i landbruget til at skabe forandringer i relation til dyrevelfærd på trods af, at det kan medføre forskellige former for risici. Formålet med denne undersøgelse var således at forstå, hvorfor og hvordan en række udvalgte danske landmænd i større kommercielle besætninger blev motiverede til at skabe forandringer og forbedre dyrevelfærden ved at tilslutte sig fx dyrevelfærdsmærker eller lægge om til særlige systemer, og diskutere disse fund i forhold til litteratur baseret på sammenlignelige undersøgelser indenfor EU.

Når vi i rapporten beskæftiger os med landmænds motivationer til at forbedre dyrevelfærden i en besætning, skal det ses ud fra landmændenes egne – sandsynligvis indbyrdes vidt forskellige – opfattelser af, hvad der er 'bedre dyrevelfærd'. Hvorvidt det drejer sig om 'en forandring til et bedre niveau af dyrevelfærd' vil være afhængigt af, hvilken forståelse af dyrevelfærd der lægges til grund, jf. ovenstående afsnit. Denne rapport tager således udgangspunkt i landmændenes erfaringer, holdninger og motivationer, og ikke hvorvidt nogle forståelser af dyrevelfærd er 'mere rigtige end andre'.

2. Baggrund

Selv om der eksisterer en stor mængde viden, som landmænd kan gøre brug af i forhold til at forbedre velfærden for deres dyr, er det ikke givet, de gør brug af denne viden til at skabe forandring. Why et al. (2015) giver som eksempel, at selv om landmænd får registreret antallet af halte dyr på deres bedrift, vil informationen langt fra motivere alle landmændene til at skabe forandringer. De personlige holdninger/værdier i forhold til dyrevelfærd, og den personlige motivation til at skabe forandringer, spiller i høj grad også ind, ligesom fx en række strukturelle betingelser, økonomi, ansatte, etc., har stor betydning. Motivation til forandring kan også introduceres gennem lovgivning, som fastlægger minimums-standarder for eksempel forbud mod traditionelle buræg-systemer, og gennem branchens egne tiltag, som for eksempel Dan Ægs forbud mod næbtrimning i 2014. Motivation kan også ske gennem etablering af standarder (dyrevelfærdsmærker), der medfører en merpris for produktet som for eksempel det statslige dyrevelfærdsmærke for grisekød, slagtekyllinger og mælk – markedsdrevet dyrevelfærd.

I det følgende har vi valgt at beskrive tre forskellige områder, som vi indledningsvist identificerede som potentielt betydningsfulde for landmænds motivation til forandring. Eksemplerne er primært, men ikke udelukkende, hentet i relation til dyrevelfærd.

De tre områder er følgende:

- Strukturelle tiltag som motivation til forandring - herunder lovgivning, at blive kontrolleret, markedsdrevne initiativer til forbedring af dyrevelfærd, samt mulighed for økonomisk støtte, fx til staldbyggeri.
- Personlige egenskaber og værdier hos landmænd og/eller ansatte - herunder kompetencer til at træffe beslutninger, forskellige læringsstile samt holdninger til dyr og dyrevelfærd.
- Det sociale liv i og omkring bedriften - herunder det professionelle netværk mellem og med kolleger, med rådgivere og dyrlæger, benchmarking som motivation, samt samarbejdet mellem ejere og ansatte.

2.1 Strukturelle tiltag, som motiverer til forandring

2.1.1 Lovgivning

Lovgivningsmæssige tiltag, som havde til formål at beskytte landbrugsdyrene og få landmænd til at forbedre dyrevelfærden, tog for alvor fart i 1960'erne, først i Storbritannien, blandt andet initieret af Ruth Harrisons kritik af det industrialiserede landbrug (Harrison, 1964). Siden fortsatte denne udvikling med fokus på lovgivning på en række områder, først på nationalt plan i en række lande, og derefter gennem

EU (Vessier et al, 2008) og gennem medlemslandenes egne tiltag, som for eksempel lov om hold af kvæg i Danmark i 2010.¹

Lovgivning vedrørende dyrevelfærd i EU har haft stor betydning for husdyrproduktionen. Forbud mod traditionelle bursystemer til høns, fikserede drægtige søer og individuel opstaldning af kalve over 8 uger er alle eksempler på lovgivningsmæssige tiltag på EU-plan. Alle tiltag blev mødt af protester fra branchen, men er i dag set som rammebetingelser. Analyser af implementering af dyrevelfærdslovning viser også eksempler på, at borgerne kan få et mere positivt syn på husdyrproduktion, som følge af implementering af lovgivning (Bennet et al., 2019).

Andre undersøgelser viser imidlertid, at det kan være vanskeligt at motivere til forandring via lovgivning eller andre former for velfærdsinitiativer, som indebærer et aspekt af bureaukrati, kontrol og straf. Escobar & Demeritt (2017) viste, hvordan landmændene betragtede papirarbejdet, som følger med forskellige lovkrav, som noget de udelukkende skulle gennemføre for myndighedernes skyld. Kravet om skriftlige dokumentation var ikke noget, de tillagde betydning i forhold til omsorgen for deres dyr. Derfor betragtede de det som en byrde og værgede sig ofte mod det.

Et andet nyere studie af kontrollen af EU's dyrevelfærdslovgivning hos franske landmænd (Lomellini-Dereclenne et al., 2017) viste, at overholdelse af lovgivningen steg hos landmænd, som fik gen-besøg af kontrollen, men ikke hos de øvrige landmænd. Den risiko for overtrædelser, som blev identificeret hos landmændene, var manglende papirarbejde, mangel på omsorg (fx praksisser, som kunne skade dyret eller mangelfuld fodring) og manglende professionelle færdigheder (manglende konsultation med dyrlæge og der manglede kvalificeret personale). Et dansk studie (Anneberg et al., 2012) viste, at landmænd nok mente, at kontrol af dyrevelfærdslovgivningen var nødvendig, men mest af frygt for at andre landmænd ellers ville snyde, ikke nødvendigvis som et udtryk for, at loven motiverede dem selv til forandringer. Undersøgelsen havde dog eksempler på, at landmænd fortalte om bestemte forandringer, de havde foretaget, fordi kontrolløren havde gjort dem opmærksom på mangler i deres system, fx i sygestierne.

Kontrol kan have en række forskellige former. Det ovenstående eksempel omhandler stikprøvekontrol. Andre former kan fx være kontrol baseret på registerdata, så som Gult kort-ordningen i Danmark til overvågning af antibiotika-forbruget. Et dansk studie har vist, at landmænd og dyrlæger anerkendte nødvendigheden af et lovgivningsværktøj som Gult kort-ordningen (Anneberg, 2019). Ordningen fik landmænd til at reducere deres antibiotika-forbrug mere end nødvendigt for at overholde Gult kort-grænserne – og satte gang i øget brug af vacciner og reduktion af flokmedicinering samt fokus på uddannelse af de ansatte (Dupont et al. 2017).

EU-lovgivning gjorde det obligatorisk fra 2013 at have drægtige søer løse i grupper, og det er et eksempel på lovgivning, som fik landmænd til at forbedre velfærden i deres systemer. Et studie af de Lauwre

---

¹ <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=186234>

et al. (2011) undersøgte blandt andet, hvor der var flaskehalse hos de landmænd, som ikke havde ændret systemet til løse, drægtige søer endnu op til 2013. Gennem interviews kom det frem, at for nogle var argumentet imod forandring at vente længst muligt, mens det stadig løb økonomisk rundt med deres nuværende stalde. For andre var det et tema, at de ikke kunne få lån fra banken til de nye systemer, med mindre de fordoblede antallet af grise, men det var ikke i overensstemmelse med deres egne værdier i forhold til bedriften. Nogle var imod gruppe-opstaldning, fordi de frygtede dårligere sundhed. Desuden viste studiet, at landmændene var meget prægede af de råd, de fik fra dyrlæger og rådgivere. Kombineret med svarene fra en større spørgeskemaundersøgelse om samme emne konkluderede Lauwere et al. (2011), at villighed til forandring i høj grad handlede om viden og kommunikation af viden. Landmænd, der tøvede med at skifte system, var mere i tvivl om egen faglighed og viden i forhold til drægtige søer i grupper end de landmænd, som havde skiftet systemet op til 2013. Derfor var det nødvendigt med skræddersyet kommunikation enten fra rådgivere eller fra landmænd til landmænd.

2.1.2. Kan kontrollen skabe forandring?

Alle velfærdsforbedrende tiltag (lovgivning, mærkning, branchetiltag) forudsætter kontrol. Undersøgelser har vist, at de statsansatte inspektører, som skal kontrollere dyrevelfærdslovgivningen, ofte befinder sig i et dilemma (Anneberg et al, 2013), hvor de på den ene side skal tjekke, om loven er overholdt, men på den anden side også ønsker at fokusere på forebyggelse og forandringsmuligheder samt på at forklare landmanden om baggrunden for loven. Et nyt finsk studie viser, at mange af de statsansatte kontrollører oplever deres arbejde som stressende. En årsag er, at de fleste udfører dyrevelfærdskontrollerne alene, og dette – primært at arbejde alene under kontrollerne – blev anset for at være den mest udfordrende del af arbejdet (Väärikkälä et al., 2020).

I et review udarbejdet for EURCAW-pigs (Overstreet & Anneberg, 2020) fokuseres der på, hvorvidt inspektører kan ses som forandrings-agenter i forhold til at forbedre dyrevelfærden på de bedrifter, de besøger. Devitt et al. (2014, 2015) fandt i et irsk studie, på linje med en undersøgelse af danske inspektørers syn på kontrollen (Anneberg et al., 2013), en tvetydighed i forhold til kontrollens rolle i forhold til forandring, hvor det ikke blot er overholdelse af loven i sig selv, som motiverer til forandring, men snarere inspektørens evne til at kommunikere og vurdere de menneskelige aspekter i situationen.

Dialog og empati kan spille en vigtig rolle, når det handler om forandringer via kontrol af loven, skriver Overstreet og Anneberg (2020). Mange landmænd udtrykker ønske om en dialog med kontrollen og herunder også et ønske om forståelse af deres specifikke situation.

2.1.3 Kompromisser i loven

Lovgivning om dyrevelfærd er typisk udtryk for politiske kompromisser, som nogle gange gør det vanskeligt at få lovens intention opfyldt, for eksempel når man på den ene side bestemmer, at dyr skal have mere plads, og på den anden side stiller krav om nye systemer, som påfører erhvervet udgifter, som de vægrer sig mod.

Et eksempel på en lov om forbedringer af dyrevelfærden, som ikke har ført til den ønskede forandring, er EU's lovgivning om halekupering af grise fra 1991, hvor Direktiv 91/630 slog fast, at rutinemæssig halekupering er forbudt (Direktiv 91/630/EØF). I øjeblikket er over 90% af grisene, der er produceret inden for EU, halekuperede (EFSA, 2007) på trods af dette forbud. Årsagen til, at kupering stadig bruges i så vid udstrækning, selvom det er forbudt, er, at reguleringen tillader halekupering, hvis ingen andre metoder har haft succes med at reducere forekomsten af skader på haler tilfredsstillende. Således opstår uklarheden i direktivet, som ikke angiver, hvilke tiltag der kan/skal bruges til at hindre halebid, imens landmændene agerer ud fra, hvad de synes giver bedst mening i forhold til deres erfaringer med produktionen (D'Eath et al., 2016).

På halekuperingsområdet går man nu nye veje for at motivere landmændene til at skabe en forandring og holde op med at kupere: EU kommissionen har i 2018 bedt alle EU lande om at forholde sig skriftligt til risikofaktorer for halebid, før halekupering må udføres. Ændringen er en skærpelse af de eksisterende regler, og de betyder, at landmænd i hele EU nu skal 1) dokumentere forekomsten af halebid, 2) foretage en risikovurdering i besætningen samt på den baggrund 3) lave en handlingsplan og endelig 4) indhente dokumentation fra aftageren ved salg af smågrise, hvis aftageren ikke kan håndtere grise med hele haler (Anonym 3, 2020). Der findes endnu ikke tal for, hvorvidt dette tiltag motiverer til forandring og dermed betyder flere grise med hele haler i EU.

Whay et al. (2015) pointerede, at styrken ved lovgivning om dyrevelfærd er, at loven kan medvirke til, at de mest ekstreme overtrædelser af velfærdsproblemer hos dyr kan undgås. Desuden påpeger Whay et al., at når kontrol og certificeringssystemer først er etableret, kan disse minimumsstandarder blive suppleret med nye krav, som kan føre til markedsinitiativer og dermed forhøjede priser – altså et positivt, økonomisk incitament for landmanden. Whay et al. (2015) mener, at den problematiske side af lovgivning og kontrol er den indbyggede "negativitet", som denne tilgang kan generere, fordi den viser mistillid til landmanden: 'Vi tror ikke på, at du drager nok omsorg for dine dyr'. Loven kan muligvis få landmænd til at overholde minimumsstandarder, men den anerkender ikke arbejde/forbedringer, som sker ud over minimumsstandarderne.

2.1.4. Markedsdrevet dyrevelfærd

Loven er, som nævnt ovenfor, båret af minimumsstandarder, og lovgivning omkring dyrevelfærd møder langt fra altid de forventninger, som forbrugere har. Såvel branche som myndigheder ser derfor markedsdrevet dyrevelfærd som en mulighed (Vanhonacker & Verbeke, 2014).

Studier har vist, at markedsdrevet dyrevelfærd er interessant for forbrugerne, fordi forbrugerne rangerer dyrevelfærd højt (Clark et al. 2019), og dermed også interessant for landmændenes muligheder for at skabe forandring.

Et review af Thorslund et al. (2016) peger imidlertid på en række komponenter, som skal være opfyldt, hvis forbrugerne for eksempel skal anerkende markedsdrevet velfærd for grise. Forbrugerne har en lang række hensyn, som de ønsker imødekommet, især fokuserer de på grisens muligheder for at leve

naturligt. Samtidig fokuserer de også på kødets kvalitet, idet de ser en sammenhæng mellem grisens velfærd og kvaliteten. Ansvar for grisens velfærd ligger ifølge forbrugerne på to niveauer: Dels på et strukturelt niveau, som inkluderer fx lovgivningen. Dels på et mere individuelt niveau, hvor forbrugerne selv er ansvarlige, fx når de handler ind.

Hensynet til forskellige opfattelser og holdninger til dyrevelfærd hos borgere og forbrugere skal tænkes ind i målrettede strategier (Vanhonacker & Verbeke, 2014), og et andet vigtigt træk er, at mærkninger kræver segmentering, så det ene mærke skiller sig klart ud fra det andet (Sørensen & Schrader, 2019, Heerwagen et al., 2013, 2015).

Forbrugernes skiftende interesser kan altså udgøre en risiko for landmænd, som forsøger forandring ved at tilslutter sig et mærke, hvor interessen ikke er stor nok, salget svigter eller, mærkets krav er ikke tydelige nok. Et eksempel er svingninger i køb af økologiske produkter, hvor både Danmark og Sverige aktuelt har en voldsom overproduktion af animalske økologiske produkter i forhold til afsætningen (Brandt, 2019, Attrup 2019)

Hvis landmændenes holdning til dyrevelfærd ikke stemmer overens med, hvad markedet giver af muligheder, udgør dette en risiko for, at bestemte velfærdsmærker alligevel ikke kan føre til forandring eller vække landmandens interesse. Bock & Huik (2007) undersøgte svineproducenters holdninger til dyrevelfærd i seks europæiske lande. Resultaterne viste, at landmænds tro på en mere dyrevenlig produktion ændrer sig i forhold til deres definition af dyrevelfærd og hvilken betydning, de tillægger dyrevelfærd. Villigheden til at skabe ændringer og det niveau af dyrevelfærd man går efter, hænger blandt andet sammen med, hvilke typer af mærkeordninger eller branche-standarder landmændene deltager i. Landmænd, der producerer under lovgivning for specielle typer produktioner, som også inkluderer krav vedrørende dyrevelfærd, som fx økologi, har især fokus på, at dyrene kan få opfyldt deres naturlige behov. Landmænd, der deltager i mere konventionelle mærke-ordninger eller alene standarder, som loven/branchen sætter, definerer sundhed og produktion som dyrevelfærd. (Bock & Huick, 2007)

I Danmark er det svært at være svineproducent uden at være tilsluttet "Danish Produktstandard" (Anonym 4), et privat drevet kvalitetsprogram, som gennem ekstern kontrol sikrer, at producenten lever op til loven samt branchekrav. Også danske producenter af æg og mælk vil have svært ved at producere uden at tilslutte sig kvalitetsprogrammer fra ARLA (Anonym 5) og Dan Æg (Anonym 6).

At være med i en kvalitetsstandard kan give en vis garanti for afsætning, men medfører ikke nødvendigvis behov for forandringer i besætningen. I en britisk undersøgelse af Hubbard et al. (2007) med interviews af 54 britiske svineproducenter om deres deltagelse i forskellige former for dyrevelfærdsstandarder, konkluderes, at landmænd ofte føler sig klemt inde mellem forskellige interesser, når det gælder om at levere særlige kvalitetsstandarder for dyrevelfærd: På den ene side findes aktørerne, fx politikere og erhvervet, som sætter regler op, både for lovgivning og standarder/dyrevelfærdsmærker – og dermed påfører landmanden en række krav, han skal tilpasse sig, hvis han skal forblive i produktion, fx øget

administration og kontrol. På den anden side findes detailkæderne og forbrugerne, som ifølge landmændene nok snakker om bedre dyrevelfærd, men først og fremmest er drevet af ønsket om enten højere profit eller lavere priser. Landmændene i den britiske undersøgelse føler, at de står over for et krav om at skulle skabe forandringer og leve med en masse kontrol og papirarbejde for at indordne sig skiftende standarder, men modsat tilbydes de meget lidt sikkerhed i form af prisforbedringer som belønning for deres anstrengelser.

Set i det lys kan tilløkkelsen til at skabe forandring i form af bedre dyrevelfærd gennem branche-standarder eller mærkning ende med at blive set som en byrde af landmændene.

2.1.5 Økonomisk støtte samt prissætning

Direkte økonomisk støtte til landmænd er et incitament til at fremme dyrevelfærd. I nogle lande er der mulighed for at søge økonomisk støtte fra staten eller fra EU, fx til nyt staldbyggeri, der fremmer dyrevelfærd. Et dansk eksempel er "Handlingsplan for bedre dyrevelfærd for svin" (Anonym 7), som tilbage i 2014 i en periode gjorde det muligt at søge statsligt tilskud til løse søer i farestalden, blandt andet ud fra en målsætning om, at 10 procent af alle diegivende søer i farestald skulle være løsgående i 2020. Det mål er siden ændret til 2021.

I et studium ved Københavns Universitet (Pedersen, 2019) har man gennemgået design af tilskudsordninger inden for landdistriktssprogrammet. Her har man blandt andet vurderet effekt af bl.a. tilskuddet til etablering af løsdrift i farestalde, hvor formålet med tilskuddet netop har været at fremme dyrevelfærden i so-besætninger. Her anvendes begrebet dødvægt som udtryk for den andel af den støttede aktivitet, der ville være blevet gennemført også uden tilskud. For eksempel den andel af investeringerne, der ville være blevet gennemført, selv om der ikke blev givet et investeringstilskud. Dødvægt kan ses som et 'spild' ud fra et statsfiansielt synspunkt, og derfor er der god grund til at minimere dette. Samfundsøkonomisk er det ikke nødvendigvis et tab, men en omfordeling af ressourcer.

I tilfældet med løsdrift i farestalden vurderer rapporten, at der er en relativt begrænset dødvægt, idet det ikke kan forventes, at mange landmænd vil investere i løsdrift i farestalden uden tilskud. Det er dog muligt, at en række landmænd ville være villige til at gennemføre projekterne med en mindre tilskudssats (20 pct. ved nybyggeri og 40 pct. ved ombygning).

Omvendt beskrives dødvægten ved modernisering af kvægstalde som høj, fordi mange mælkeproducenter, der vil søge om tilskuddet, sandsynligvis ville have gennemført moderniseringerne, også hvis de ikke kunne få tilskud. Forbedring af dyrevelfærden er ikke en del af argumentet for denne ordning (Pedersen, 2019), men analysen viser, at

tilskudsordninger med stor dødvægt kan få karakter af en noget arbitrær indkomstoverførsel til en gruppe landmænd og stimulerer ikke i sig selv til forandringer.

I et studie af Gocsik et al. (2015) sammenligner man den økonomiske gennemførlighed af produktionssystemer med forskellige niveauer af dyrevelfærd hos slagtekyllinger, æglæggere og slagtesvin. Resultatet

peger på, at den afgørende determinant i forhold til den økonomiske gennemførlighed i hver sektor er den pris, producenten får. Det var imidlertid ikke kun prisen for kvaliteten, som var afgørende, men også spørgsmål som sikkerhed og prisernes foranderlighed var afgørende for, om man skifter til alternative systemer. Gocsik et al. peger på, at der fra landmandens perspektiv bør ses på andre tilgange i de tre sektorer for at søge incitament til at lave produkter med højere velfærd, fx nævnes det, at der ikke er meget forskel på økonomisk gennemførlighed i de forskellige systemer for slagtesvin - og derfor er det vanskeligt at se, at landmænd har et incitament til at søge mod alternative systemer her.

Et dansk studie, (Christensen et al., 2020) har beregnet, hvor stort et marked der forventes at være for dansk velfærdssvinekød i henholdsvis Danmark, Sverige og Tyskland. De beregner meromkostningerne til fremstilling af en velfærdsgris i størrelsesordenen 12 kr. per kg i butikkerne. Det svarer til en merpris på 20-26 procent for et kg velfærdsgris i forhold til en standardgris. Det er i analysen antaget, at producenten får en merpris per kg på 1,40 kr. Forskellen mellem 1,40 kr. til producenten og 12 kr. i merpris i butikken skyldes bl.a., at kun en del af grisen kan sælges som mærkevare samt ekstra omkostninger på slagteri og i detailledet ved slagting og salg. En merpris på 12 kr. per kg passer nogenlunde med de aktuelle merpriser, som ses i butikkerne for grisekød solgt med dyrevelfærdsmærke i Danmark. Christensen et al. (2020) fandt, at 6-9 procent danskere, 2-7 procent tyskere og meget få svenskere (0-1 procent) gav udtryk for en vilje til at betale over 25 procent ekstra for et fiktivt dansk velfærdssvinekødsprodukt sammenlignet med standard EU-svinekød. Resultaterne viser, at forbrugere typisk foretrækker nationalt produceret kød. Den særligt lave interesse i Sverige skal ses i lyset af, at den beskrevne velfærdsgris ikke adskiller sig væsentligt fra en svensk produceret standardgris.

2.2. Personlige faktorer og værdier hos landmand/ansatte – herunder kompetencer til at træffe beslutninger, forskellige læringsstile, samt holdninger til dyret

Landmænds kompetencer til at igangsætte forandringer har stor betydning for deres motivation for forandringer på bedriften, blandt andet i relation til dyrevelfærd.

Et britisk review af social science litteratur om at forstå landmænds evne til at træffe beslutninger (Rose et al., 2018) beskriver blandt andet følgende temaer som betydningsfulde:

- Personlige faktorer (fx alder, køn og uddannelse, personlig overbevisning)
- Strukturelle faktorer omkring gården (ansatte, økonomi, gårdstørrelse)
- Familie- og venne-netværk
- Følelse af at være i kontrol (tillid til, at man kan gennemføre en bestemt beslutning/adfærd)
- Betydningen af økonomiske tilskud/ incitament i tilskud og markedsbelønning for bestemt adfærd
- Information og viden, herunder rådgivere

Personlige kompetencer eller holdninger kan altså handle om lang række tilgange til forandring. Her har vi valgt at se på undersøgelser, som handler om kompetencer til at træffe beslutninger, om landmænd, der tilhører bestemte læringsstile og om landmænds etisk/dyrevelfærdsmæssige holdninger til dyr.

2.2.1 Kompetencer til at træffe beslutninger

Flere studier om landmænds forandringer bruger metoder, som bygger på Theory of Planned Behaviour (TPB). Teorien bygger grundlæggende på, at det er muligt at forudsige handlinger gennem undersøgelse af et individs tankesæt. Yderligere tilbyder TPB en viden om, hvad der ligger bag det at handle.

Studier viser blandt andet, hvordan viljen til at skabe forandringer kan have tæt sammenhæng med, hvad man som landmand forventer af resultater (Beedell & Rehman, 1999), og landmænd er mere motiverede til at forandre deres adfærd eller et bestemt system, hvis de modtager en positiv respons på det, de gør. Omvendt er de uvillige til at skabe forandringer, hvis de ikke selv tror på resultatet (Jansen et al., 2009, 2010).

Peden et al. (2018) beskriver i et studie, hvad der havde indflydelse på landmænds vilje til at reducere aggressioner mellem grise. De så, at landmænd, som havde begrænset vilje til at implementere forandringer, var direkte influerede af deres manglende tro på udbyttet af at kontrollere grisens aggressioner, men også manglende tro på egne kompetencer til at skabe de nødvendige forandringer. Dyr lægerne havde i dette studie den største indflydelse på landmændenes adfærd, men flere forskellige former for socialt samvær havde indflydelse på landmænds motivation til forandring.

Kompetencer til at træffe beslutninger kan også handle om manglende viden eller manglende tiltro til egen viden. Som tidligere nævnt fandt de Lauwere et al. (2011), at landmænd, som endnu ikke havde besluttet sig for at flytte drægtige søer fra fiksering til gruppehusning, følte sig usikre på deres egne evner. Det kunne fx være i forhold til at forebygge sygdomme hos søer i grupper. Woodruff et al. (2020) fandt, at fåreavlere, der kuperede deres dyrs haler for korte, manglede viden om den anbefalede længde på halerne samt om de negative helbredskonsekvenser af for korte haler.

2.2.2 Forskellige læringsstile

Læringsstile er udtryk for den måde, den enkelte lærer bedst på i en given situation og inden for et givent stof. De fleste mennesker har en foretrukken læringsstil og tanken er, at man skal arbejde med de læringsstile, man ikke mestrer så godt. Forskellige læringsstile hos landmænd er beskrevet i flere studier som en motivationsfaktor, som kan have betydning fx i kommunikation med omverdenen, men også i villighed til at håndtere en risiko samt inddragelse af ny viden, som kan motivere til forandring. Det kan fx være i forhold til samarbejde med dyrlægen eller med rådgivere (Lam et al., 2011, Jansen et al., 2010; Klerkx et al., 2017).

Landmænd klassificeres i studierne som fx pro-aktive gør-det-selv typer, vent-og-se typer eller tilbageholdende traditionalister. Lam et al. (2011) foreslår, at de forskellige læringsstile vil nyde godt af forskellige måder at modtage information på, fx fra deres dyrlæger. Dyrlægerne bør ikke bare se på landmandens niveau af viden, men også på hvordan de foretrækker at lære, hvordan de indhenter information og hvordan de håndterer ny information. De forskellige læringsstile kan altså have stor indflydelse på, hvordan landmændene bruger rådgivningssystemer fx til vejledning i forbindelse med forandringer.

Kathryn Marie Dudley (2002) fortæller, hvordan landmænd i et bestemt amerikansk landbrugsområde, hvor mange har måttet opgive at drive landbrug, beskrev tabet som 'tab af entreprenør-ånden'. Entreprenører så de som folk, som selv var villige til at løbe en risiko og var i stand til at håndtere forskellige former for risici, som altid fulgte med at drive landbrug. Disse tidligere landmænd syntes, at nutidens landmænd var blevet afhængige af bureaukraters barmhjertighed, bankernes villighed og råvarepriser. Der var ikke længere nogen belønning til dem, der drev mindre landbrug, og hvis du ville overleve, måtte du vælge at 'gå med i rotteræset, tage risikoen for stor gæld og håbe, at du kan øge din produktivitet.' Entreprenørånden, som disse landmænd beskrev som *'den ånd, der drev arbejdet videre end hvad man allerede havde opnået'*, var i deres øjne tabt. De Lauwere (2005) viser i et hollandsk studie, hvordan landmænd, der ses som entreprenører, også blev set som innovative og i stand til at flytte sig på markedet. Særlige positive karakteristikker (landmænd som udviste lederevner, kreativitet, selvkritik og initiativ) påvirkede entreprenør-ånden positivt, mens negative personlige karakteristikker (fx passivitet) påvirkede entreprenør-ånden negativt.

I The Edinburgh Study of Decision Making on Farms beskriver Willock et al. (1997), at det at være innovativ som landmand er tæt knyttet til at turde løbe en risiko. Diederer et al. (2003) analyserede hollandske landmænds valg i forhold til at være front-runners eller mere nølende (laggards), når det gjaldt tilførelsen af nye teknologier. Strukturelle karakteristikker, så som gårdens størrelse, position på markedet, solvens og alder, forklarede forskellen på, om man var front-runner eller mere nølende eller måske slet ikke turde tilegne sig ny teknologi. Undersøgelsen viste også, at de landmænd, som var mest innovative front-runners, var mere tilbøjelige til at hente information ind fra eksterne ressourcer og mere involverede i den aktuelle udvikling af nyskabelsen/forandringen.

2.2.3 Holdninger til dyr/ dyrevelfærd

Det er som nævnt i indledningen velkendt, at der er forskellige holdninger til dyrevelfærd, afhængig af hvem man spørger. 'Naturlighed' og dyrs mulighed for at imødekomme deres naturlige behov er ofte nævnt som noget forbrugerne går op i. Nok plads er også et kendetegn hos forbrugernes krav til dyrevelfærd (Vanhonacker et al., 2009).

Som kontrast forsvarer producenterne ofte det niveau af dyrevelfærd, som de har i deres besætning, fordi de fokuserer på sundhed og adgang til foder og vand som tilstrækkeligt grundlag for god dyrevelfærd (Te Velde et al., 2002). Andre studier viser dog også, at fx økologiske producenter eller landmænd,

som producerer i henhold til bestemte dyrevelfærdsmærker, også forbinder dyrevelfærd med frihed og muligheder for naturlig adfærd (Bock & van Huick 2007).

Lund et al. (2004) har vist, hvordan svenske økologiske landmænd anså det for et centralt mål at tillade dyr at udføre deres naturlige adfærd. Derimod var disse landmænd i mindre grad interesserede i emner som dyrs rettigheder og dyrs værdighed. De svenske økologer delte sig i undersøgelsen i to grupper: Én gruppe anså økologisk landbrug som en livsstil (pioner-typen), og en anden gruppe anså økonomisk gevinst og nye udfordringer som mere vigtige (entreprenør-typen). Synet på dyrevelfærd i disse to grupper var forskellige. Pionererne var mere optagede af dyrs mulighed for naturlighed, men dette var mindre vigtigt for entreprenøren, som også havde en mere anerkendende holdning over for indgreb på dyrets krop, fx kastration.

Kan tilknytning til dyr eller holdninger til dyrevelfærd motivere til forandring? Flere studier undersøger landmænds evne til at knytte sig til deres dyr (se fx Bock et al., 2007, Kielland et al., 2009), men om det fører til forandringer i form af bedre systemer for dyrene er ikke givet. Hansen & Østerås (2019) viser, at landmænd, som befinder sig godt i deres erhverv og ikke er stressede, har flere direkte positive associationer til en liste over velfærds mål opstillet som en række dyrevelfærdsindikatorer. Det samme studie peger også på, at positive indikatorer for dyrevelfærd hænger sammen med landmandens optimisme og interesse i at fortsætte /udvide produktionen.

I et europæisk forskningsprojekt med fokus på ko-kalv sammen (Vaarst et al., 2019) fortæller nogle af deltagerne, at noget af det, som fik dem til at forandre deres system og lade ko-kalv gå sammen i længere tid, var besøg hos bedrifter, der allerede havde skabt forandringer. Selv om de var klar over, at de ikke bare kunne overføre andres erfaringer til deres egen kontekst, betød turen rundt til andre producenter, at de hjemførte en bred vifte af ideer, fx hvordan det kunne fungere, hvis man brugte robotter til malkning og at koen kunne tage kalven med ud på græs (2019: 27). Nogle af landmændene brugte turen til at igangsætte forandringer og forsøg.

I det samme projekt blev også ønsket om 'naturlighed' for dyrene bragt til debat som en forandringsdrivkraft. Generelt var de interviewede enige om, at begrebet 'naturlighed' var udfordrende, fordi hele måden, et system med malkekvæg er bygget op på, på ingen måde kan siges at være 'naturligt'. Deltagerne kom frem til, at for dem lå naturlighed i, at man i højere grad lader dyrene selv håndtere pasningen og undlader at intervenere eller gøre det mere kompliceret for dyrene. Dyrenes egne præmisser var det centrale. Kælving kunne fx foregå mere naturligt, hvorimod brugen af amme-køer af flere blev anset for, at man fjernede sig fra det naturlige. Det gav dem større personlig tilfredshed at se interaktionen mellem dyrene, og de havde også følelsen af at se gruppen af malkekøer blive mere harmonisk.

De ansattes rolle i forholdet til dyrene og evt. ønske om, at dyrevelfærden forandres til noget bedre, har også betydning. Flere studier har vist, at hvis ansatte har dårlige rutiner i forhold til at omgås dyrene, skaber det frygt hos dyrene, som begrænser både produktion og velfærd. Ansattes holdninger og kontakt til dyrene har ligeledes betydning for både produktion og velfærd (Boivin et al., 2003, Hemsworth,

2003). Men ansatte er afhængige af, hvilke forhold de arbejder under, og det påvirker deres arbejde med dyrevelfærd, hvis de føler, de har dårlige arbejdsvilkår (Anneberg et al., 2019). Kommunikation/ny viden til de ansatte er ikke nødvendigvis nok – det kan også i høj grad handle om at ændre på de systemer og arbejdsforhold, som skaber positiv interaktion mellem mennesker og dyr (Burtun et al., 2012).

2.3. Betydningen af landmændenes sociale liv i og omkring bedriften

Som det sidste element i baggrundsnittet om, hvad der kan motivere til forandring, vil vi se på betydningen af det sociale liv, fx gennem faglige fælleskaber.

Staldskolen er et koncept inden for landbrugsrådgivningen, som har to specielle træk: Landmænd samarbejder om selv at udvikle den viden, de skal bruge for at nå et fælles mål. Facilitatoren påtager sig alene at fungere som tovholder og procesvejleder. Han/hun, som fx kan være en landbrugskonsulent, fralægger sig dermed sin rolle som ekspert og rådgiver (Lisborg et al., 2005). Staldskoler som et vigtigt sted, hvor landmænd kan søge hen og spejle deres ideer til forandringer, er også undersøgt (Vaarst et al., 2007).

Morgans (2019) har i et nyt studie undersøgt, hvordan britiske landmænds deltagelse i faglige fælleskaber med andre landmænd (inspireret af de danske staldskoler) kan motivere til praktiske, landsmands-styrede forandringer i forhold til at reducere afhængighed af antibiotika. Morgan fulgte fem 'Farmer Action Groups' i England gennem to år, hvor de diskuterede, hvordan de kunne reducere antibiotika på deres bedrifter. Dette skete blandt andet ved at lave handleplaner for den gård, som holdt mødet. Resultaterne viste, at alle gårde implementerede mindst en af anbefalingerne fra deres handlingsplan, og mange anbefalinger var ved at blive implementeret, da studiet sluttede. Deltagerne var især positive over for delingen af viden på disse møder. De understregede, at denne vidensdeling gav dem energi til at praktisere forandringer, og de fik tillid gennem den fælles gruppe-læring og gennem støtte fra facilitatorer.

Van Dijk et al. (2017) viste i et studie af netværk mellem landmænd, der havde produktioner med æglæggere, at netværk er gode, hvis man vil generere innovation i hverdagen på bedrifterne, men ikke alle typer netværk fungerer lige godt. Selve processens natur med individuelt fokus kan føre til usikkerhed undervejs og i slutresultaterne. Men van Dijk et al. (2018) fandt også, at man kunne give netværk større værdi ved at bevæge sig væk fra at dele viden med en top-down tilgang, og i stedet lavede et samarbejde mellem forskellige netværk tilhørende landmænd, virksomheder, dyrlæger, rådgivere og forskere. Denne form for interaktion mellem netværk viste sig at være essentiel for at gå nye veje. Nye relationer opstod mellem blandt andet forskere og landmænd i forhold til at forbedre dyrevelfærden hos æglæggere.

En anden form for social vidensdeling er deling af resultater efter benchmarking mellem forskellige bedrifter, som bruges både nationalt og på tværs af lande, ofte som et forsøg på at skabe synlighed om-

kring problemer og dermed forandringer. Et canadisk studie (Sumner et al., 2017) undersøgte om benchmarking kunne motivere landmændene til at forbedre deres kalve management (fx tildeling af tilstrækkelig råmælk). Atten landmænd blev interviewet før og efter, de modtog en rapport med resultater af benchmarking af vækst og immunitet hos deres egne og andre bedrifters kalve. Resultaterne af studiet viste, at landmændene blev motiverede til at lave forbedringer i deres kalve management, fordi de fik identificeret områder, som behøvede mere opmærksomhed, og benchmarking førte til diskussion om, hvad der er god praksis. Nogle landmænds udfordringer med dyr kan altså adresseres (og ændres), hvis de får adgang til denne type fælles data.

Landmænds samarbejde med rådgivere, dyrlæger eller fx forskere kan være centralt i motivation til forandring. Dette kan dog helt afhænge af, om man har tillid til den information, man får tilbudt og måden, den tilbydes på. Bernard et al. (2014) fandt således i et hollandsk studie, hvor landmænd mødtes med forskere, at landmænd var skeptiske over for forskernes viden og kun delvis parate til at modtage den information, som forskerne præsenterede dem for.

Flere studier beskæftiger sig også med, hvordan de praktiserende dyrlæger kan motivere landmænd til at skabe forandringer (se fx Jansen et al., 2010), og ofte er der fokus på dyrlægens mange roller samt måder at kommunikere på (se fx Mee et al., 2007 og Latham et al., 2007).

Endelig viser undersøgelser også, at hvis landmænd ser andre landmænd gå foran og ændre systemer, er de mere tilbøjelige til at turde følge efter (de Lauwere et al., 2011).

3. Materiale og metode

3.1. Valg og rekruttering af deltagere til interviews

Eftersom et af undersøgelsens formål var at få en indsigt i, hvorfor og hvordan danske landmænd i større kommercielle besætninger bliver motiverede til at skabe forandringer og ændre/løfte dyrevelfærden ved at tilslutte sig fx dyrevelfærdsmærker eller lægge om til særlige systemer, valgte vi at rekruttere ejere og ansatte på bedrifter med forskellige erfaringer med forandringer.

Rekrutteringen skete ved at finde navne gennem omtale i landbrugsmedier samt kontakte interessenter, som har viden om eller markedsfører særlige produktionsformer med fokus på dyrevelfærd.

Se deltagerne i Tabel 1.

Tabel 1. Oversigt over bedrifter og deltagere (alle navne er ændrede)

Typen af produktion	Landmanden/ejer eller ansat**	Alder	Køn
Konventionel specialgriseproduktion (velfærdsmærke)	Ejer Oskar	40	M
Konventionel special -svineproduktion (velfærdsmærke)	Ejer Solveig	39	K
Konventionel special -svineproduktion (velfærdsmærke)	Ansæt Lena	25	K
Konventionel special -svineproduktion (velfærdsmærke)	Ejer Bo	40	M
Konventionel special -svineproduktion(velfærdsmærke)	Driftsleder Ken	41	M
Konventionel special -svineproduktion (velfærdsmærke)	Ansæt Karin	52	K
Konventionel special -svineproduktion (velfærdsmærke)	Ansæt Tom	37	M
Konventionel special -svineproduktion (velfærdsmærke)	Ansæt Johannes	58	M
Konventionel special -svineproduktion (velfærdsmærke)	Ansæt Kalle	25	M
Økologisk malkekvæg	Ejer Mads	40	K
Økologisk malkekvæg	Ejer Merete	40	M
Økologisk malkekvæg	Ejer Poul	42	M
Konventionel svineproduktion med løse søer i farestalden	Ejer Jesper	38	M
Konventionel svineproduktion med løse søer i farestalden	Ejer Anders	53	M
Konventionel svineproducent med hele haler	Ejer Philip	26	M

**Alle deltagere, med én undtagelse, er danske.

3.2. Individuelle interviews med landmænd og ansatte på forskellige bedrifter

Projektet har anvendt en kvalitativ metode, hvor individuelle interviews er kombineret med observationsstudier på nogle af de medvirkende gårde. Studierne er gennemført på syv forskellige gårde (bedrifter med husdyr), hvor der er lavet individuelle interviews med ejere og ansatte, i alt 17. Alle undtagen to, som blev interviewet per telefon, er interviewet under besøget på gårdene.

Individuelle interviews blev valgt som metode, fordi vi vurderede, at de gav mulighed for at gå mere i dybden med en kompleks problemstilling (forståelsen af dyrevelfærd, motivation til forandring), men også fordi det bliver muligt at spørge ind til ejeres og ansattes erfaringer og deres oplevelser med forskellige fænomener, herunder markedsdrevet dyrevelfærd, egne værdier i forhold til dyr, grader af risiko, etc. (Kvale, 1997).

Interviewet blev struktureret efter en interviewguide², som rummede en kronologisk oversigt over interviewets temaer og forslag til spørgsmål.

3.3. Observation i hverdagen

I modsætning til interviewet er deltagerobservation en metode, hvor man i højere grad kan observere social interaktion. Deltagerobservation beskrives også som en faglig betegnelse for feltarbejdets særlige metodiske praksis og går helt grundlæggende ud på, at feltarbejderen tager del i det sociale liv. Feltarbejde kan således ses som en metode til at få viden om, hvordan selvfølgeligheder opstår, vedligeholdes eller ændres inden for rammerne af konkrete sociale fællesskaber (Hastrup, 2010) i det omfang, det er muligt. Samtidig med at man observerer, lytter man til, hvad folk fortæller.

Feltarbejde er ikke nødvendigvis egnet til at skaffe data i konventionel forstand, men er uforligneligt, når det drejer sig om at skaffe viden om alt det, der foregår mellem mennesker og mellem mennesker og samfund (Ibid, 2010: 55). Mange sammenligner metoden med en art læringsproces, og man forsøger at indtage en position som lærling, men dette afhænger i høj grad af ens fysiske muligheder for at være til stede længe nok.

Blandt de syv gårde, der indgår i undersøgelsen, gennemførte projektleder Inger Anneberg deltagerobservationer på de tre. Hun deltog i hverdagen på bedrifterne, hvor det var muligt, fra 1 til seks dage. Hvor hun befandt sig på bedriften, afhæng af de medarbejdere, hun kunne følges med. Der blev taget noter under og efter deltagerobservationen; noter som muliggør, at man senere ikke bare kan huske faktisk viden, eller hvad man så og hørte, men også lugte, lyde og særlige stemninger, der kan være af vigtighed, og som man senere vil spørge til.

---

² Spørgeguide kan rekvireres hos første-forfatteren, inger.anneberg@anis.au.dk

Deltagerobservation øger desuden muligheden for at registrere, hvorvidt det, mennesker fortæller om deres liv, også svarer til det, de rent faktisk gør i specifikke situationer – en indsigt, man kan anvende i kvalitative interviews, hvor ens spørgsmål kan blive mere relevante og kvalificerede.

I vores rapport har vi først og fremmest gjort brug af noter fra deltagerobservation, som viser den komplekse kontekst, som bedrifterne indgår i, og hvordan bedrifterne har mange andre sociale interaktioner som, direkte eller indirekte, potentielt kan have betydning for dyrevelfærd.

Et eksempel på en beskrivelse fra en deltagerobservation (Feltnoter fra dag 1) lyder:

Bedriften på 1200 søer blev vist frem for mig af ejer og driftsleder. I dag følger jeg først og fremmest med i det daglige arbejde i farestalden, som består af forskellige aktiviteter, fx: fodring og rensning af stierne, mens pattegrisene lægges ind i hulen. Jeg får fortalt, at pattegrisene skal lære at kende hulen som nyfødte, så de søger derhen, når soen for eksempel rejser sig op. En medarbejder giver medicinsk behandling af pattegrise med diarré. Ser også registrering af de pattegrise, der er døde og et forsøg på at rubricere, hvad de er døde af? (mest, sult, skade?) samt kastrering af de lidt større pattegrise, men inden da skal der lægges bedøvelse i testiklerne.

Jeg er ikke vant til at komme i besætninger med løse søer i farestalden. Det er længe siden, jeg har været i en sidst. Jeg bliver slået af, hvor anderledes det er at gå mellem søer, som kan følge mig med blikket. Den måde, de er observante på, er ny for mig, fordi jeg oftere har været i stalde, hvor soen står i bøjle og vender hovedet mod fodertruget og ikke kan følge med i det, som sker bag hende. Jeg synes, lydene og signalerne er anderledes, end jeg før har oplevet, mest at der er virkelig mange forskellige lyde. Medarbejderne fortæller om, hvordan det er at lære at holde øje med søerne. Driftslederen er blevet bidt af en vred so. Han var i nabo-stien for at tage blodprøver af en so, som skreg. Nabo-soen reagerede, sprang op på rækværket, der adskiller stierne og bed ham. Den historie kender alle, og den bruges til at øge observansen, når de unge medarbejdere går ind til soen. De lytter, iagttager og sikrer sig, at de kan fjerne sig i en fart, hvis soen reagerer aggressivt. De har en plade med, som de kan stille mellem sig selv og soen, og de lader soen snuse til deres hånd, som hvis det var en hund. En medarbejder klør soen på ryggen og taler beroligende til dem.

Driftslederen fortæller, at mange steder med løse søer i farestalden har man en bøjle i stien, så soen kan låses fast i den de første tre dage. Det har man ikke her, for det er ikke tilladt i lige præcis dette koncept. Pludselig er det tydeligt, hvordan de forskellige koncepter definerer medarbejdernes daglige liv med grisene.

Når vi taler om det at arbejde under et koncept, refererer flere medarbejdere til, hvordan det var kaos det første år. Det er et kaos, alle vender tilbage til. Så for et år siden var alle nye, de gamle medarbejdere var forsvundet, kun én var tilbage med rutiner men ikke i forhold til at passe løse søer i farestalden. Ejeren formulerer det på den her måde: Vi havde ingen historie.

Så historien skabes lige der, foran mig. De er alle i gang med at lære sig rutiner og her særligt, hvordan de skal undgå, at pattegrisene mases af den løse so. En medarbejder fortæller, hvordan han er i gang med at lave en ny historie – i form af tal. Registreringer af hvorfor pattegrisene dør. Det er de begyndt at skrive op hver dag, for dødeligheden i farestalden er på 20 procent. På den ene side fortæller han, der skriver tal op, at han synes, det er træls med dødeligheden, men så slår han over og fortæller, at han er stolt af at være personale lige præcis her. Fordi det kræver stor omstilling, ja faktisk kalder han det "en gevaldig omstilling", når dødeligheden er så stor.

Kl. 10 går vi til fælles morgenkaffe – og senere spiser vi frokost sammen. Om eftermiddagen følger jeg med i insemineringen af søer, det virker pludselig helt afslappende i stedet for at være hos de løse søer, hvor en ny historie om relationen mellem mennesker og dyr er ved at blive skrevet.

3.4. Transskribering, læsning og analyse af data

Alle interviews er blevet optaget og efterfølgende transskriberet. Da talesprog kan fremstå usammenhængende eller forvirrende, hvis man bare gengiver det, er der i de citater, vi bringer her i rapporten, foretaget en nænsom redigering af diskussioner og udtalelser, og det er markeret med tre prikker i en parentes, når der er tale om større udeladelser.

Analysen af de transskriberede interviews er sket gennem en såkaldt meningskondensering (Malterud, 2012), hvor en tematisk kodning af interviewet efterfølges af en meningskondensering, hvor essensen uddrages. Afsluttende sker en syntese af kondensaterne, som danner baggrund for den endelige fremstilling af analysen i rapporten.

3.5. Anonymitet

Alle deltagerne er anonymiserede – både ejere og ansatte. Alle har fået andre navne. Gårdene er blot omtalt som bedrifter med husdyr uden specifik stedbetegnelse og er således også anonyme, selv om det er klart, at i en forholdsvis lille verden som landbrug, der indgår i fx mærke-ordninger udgør i Danmark, vil det hurtigt rygtes, at en undersøgelse er i gang, og hvilke gårde der har deltaget. Vi har alligevel fastholdt anonymiteten for at understrege, at undersøgelsen ikke er en sammenligning mellem gårde eller en evaluering af bestemte måder at arbejde på.

4. Resultater

Resultaterne af analysen kan deles op i tre overordnede temaer, som præsenterer deltagernes motivation til at skifte til systemer, hvor man arbejder med dyrevelfærd på nye måder, men hvor nogle temaer også har fokus på den risiko og de dilemmaer, der følger med de valg, ejer eller ansatte træffer.

Hvert overordnet tema har en række undertemaer. Følgende bliver præsenteret i resultaterne:

Tema 1: Pionérånd, synlighed og socialt pres

- a) At gå foran
- b) Motivation af ansatte – de ansattes rolle
- c) Synlighed og åbenhed som motivation og dilemma
- d) Risiko for socialt pres, når andre føler sig kritiserede
- e) Opbakning eller mangel på samme: Netværk/rådgivere/familien

Tema 2: Fordelingen af risiko – er den fair?

- a) Markedsdrevet dyrevelfærd – fordele og ulemper ved koncepter
- b) Forskellige former for politisk, økonomisk risiko
- c) Kontrol af koncepterne – en del af hverdagen
- d) Egen økonomisk ballast som fordel. Dyrt at være first-mover

Tema 3: For dyrets skyld – synet på dyret som drivkraft for forandring

- a) Ideer om naturlighed – dyr som sociale væsner
- b) Fokus på omsorg for dyret
- c) Oplæring af medarbejderne, så de kender dyret
- d) Grænser for dyrevelfærd

4.1. Pionérånd, synlighed og socialt pres

I interviewene var det et gennemgående tema, at især ejerne, men også enkelte ansatte, var motiverede til at gå nye veje, især når disse veje ikke var afprøvet af andre. Det handlede om at prøve noget nyt, være opmærksom på, hvilke trends der var på vej på dyrevelfærdsområdet og handle på dem, gerne før der blev lovgivet på området.

Det handlede også om at få lov at arbejde med tiltag for dyrene, som netop IKKE var indrammet af lovgivning, hverken nuværende eller kommende, men hvor man kunnet vælge at gå sine egne veje.

Egne værdier som drivkraft er gennemgående i disse temaer, men overordnet handlede det om at gå foran, både foran kollegerne, foran loven og foran hvad der var traditionerne/vanerne i landbruget.

a) At gå foran

Oskar, en 40 årig konventionel svineproducent, ønskede tilbage i 2008 at renovere sine stalde, så han kunne få løse søer i farestalden. Udgangspunktet var at tjene mere, men det lykkedes ikke på dette tidspunkt at få løfte om at kunne afsætte grisene til et bestemt dyrevelfærds mærke, så en merpris var sikret. Alligevel valgte han at sætte et nyt byggeri i gang på bar mark, hvor søerne skulle gå løse i farestalden, især ud fra en forventning om at der vil blive lovgivet på området ad åre, og så ville han være foran.

Jamen, det var jo for at se, om ikke man kunne lave en lidt bedre indtjening. Men det var så ikke en mulighed endnu på det tidspunkt. Så det var jo ikke ud fra DET, man skulle vælge et nyt spor (...). På et eller andet tidspunkt har jeg set noget vedrørende løse søer i farestalden. Jeg tror, det har været i noget fagblad eller et eller andet lignende, som har vakt min interesse. Og det har altid været vores strategi, at det var den vej, vi ville gå (...). Jeg tænker lidt, at vi skal videre. Vi skal ud og prøve noget nyt. Fordi der er ingen tvivl om, jamen, det er en konstant trend, at der bliver snakket dyrevelfærd. Og hvis ikke vi gør noget, så bliver der selvfølgelig lovgivet ned over os. Det kan vi jo se gennem historien. Så jeg tænker lidt, at hvis jeg endelig skal ud og lave sådan et nyt barmarksprojekt her, så skal vi tænke 30 år frem. Og det er så det, vi har prøvet at gøre med at bygge det her. (Oskar, 40 år, ejer)

En anden ejer, der producerer grise under et dyrevelfærds mærke, beskrev sig selv om en entreprenør-type, en person der altid havde været drevet af at lave nye systemer, men ofte var forud for sin tid og risikerede at møde kritik af sine ideer. Han beskrev 'modstand' som en del af sin motivation og beskrev sig selv som en, der hele tiden så muligheder i stedet for begrænsninger.

Min motivation er, at hvis der kommer nogen og siger: Det der, det kan ikke lade sig gøre, så tænker jeg: Det skal jeg VISE jer, at det kan! Om det så koster mig livet, havde jeg nær sagt, ikke? (griner lidt) For eksempel havde jeg jo længe slået på tromme for, at man skulle procesoptimere og lave lean-optimering i stalde og sådan nogen ting. Men det grinede man også lidt af inde fra Landbrug og Fødevarers side dengang, (...) det kunne landmændene slet ikke tage seriøst, og der var mange ting i vejen med det (...), og sådan har hele mit liv nok været, jeg har ideerne lidt før alle andre, om du vil. (Bo, ejer 40)

Bo forklarede, hvorfor han har bygget til løse søer i farestalden:

Fordi at det er jo definitivt det sted, vi kan differentiere os fra andre. Og fordi det er anderledes, og det er nyt. Det er sjovt. Det er en motivationsfaktor for mig. Altså, mit sind er nok sådan, at hvis vi skal dele det op i sådan nogen organisationsmodeller, så er jeg det, der hedder en entreprenør. (Bo, ejer 40 år)

Samme landmand fremhævede, at det var nødvendigt at flytte sig i tide, når man mærkede en ny trend var på vej og komme videre, før man bliver indhentet af alle andre. Det var han som ejer indstillet på at bruge rigtig mange timer på, fordi man ellers hele tiden var i risiko for at miste de områder, hvor man havde et unikt produkt.

Så nu bliver vi nødt til at flytte os, hvis vi skal vedblive med at være i en position, hvor vi kan tage mere for det, ikke? (...) Det bruger jeg jo MEGET tid på. Altså, i, altså i hundredvis af timer om året, ikke. Både når konceptet kører, men jeg bruger også tid på det her, hvor vi er i en omlægningsfase (grise under dette dyrevelfærdsmærke skal ikke halekuperes længere. Red). Vi var rundt og kigge på andre stalde (...). Vi besøger Danish Crown, vi besøger COOP, vi holder os motiverede, vi har svenske dyrlæger indover for at se, hvad gør man i Sverige, og hvordan kan vi forholde os til det. Altså, vi prøver hele tiden at finde en vej, og jeg er jo som sagt rationelt indrettet, så jeg vil jo gerne gå nye veje, som differentierer, uden at vi måske skal slippe grisene helt ud i en skov og sådan nogen ting. (Bo, ejer)

Et ægtepar, der driver en økologisk malkekvægsbesætning med 320 køer, havde det seneste år besluttet sig for et forsøg, hvor de lod kalven gå ved koe i 2-3 uger (hvor lovgivningen i dag siger minimum 24 timer), og derefter lod de kalvene blive hos amme-køer.

De forklarede i interviewet, hvordan det motiverede dem, at de kunne lave en forbedring af dyrevelfærden, som rakte *ud over lovgivningen*. For dem var motivationen bundet op på at kunne lave noget, som passede lige præcis til deres gård og ikke til, hvad reglerne dikterer, at man skal gøre.

Merete: *Det vi laver her, skal i hvert fald være et alternativ til det, man før har tænkt, var en normal fremgangsmåde. Og altså, jeg tror, der kommer mange*

flere, der vil have noget i den her stil. Men jeg tænker egentlig, noget af det, der har været dejligst i den her proces er jo, at der IKKE har været nogen regler.

Mads: Altså, vi har jo selv lavet reglerne for, hvordan vi ville have det. Så om det skal være en ny normal, det vil næsten være dræbende for alt initiativ, hvis man laver en ny NORMAL. (...) Det er også meget rart at få lov at arbejde lidt med at løfte... eller arbejde med, hvor er... toppen... nej, ikke hvor er toppen, men - forstår I, hvad jeg mener? Hvor kan vi hæve niveauet for, hvad vi selv kan gøre.

Merete: Ja, og hvordan kan vi hver enkelt gøre noget, fordi det kan jo også have noget at sige. Hvordan er vores bedrift? Kan vi overhovedet få det her til at passe ind her?

Og hvordan kan vi få det til at passe, hvis vi gør det på vores EGEN måde.

Mads: Jeg tænker, det kan være svært at stoppe ned i en kasse og så sige: Det her det er en ny normal.

Merete: Det ville faktisk være trist, hvis det bliver sådan, man skal gøre præcis sådan her. (...) Men det kunne jo godt være en drøm, der var nogen flere, der kiggede på, om kalvene virkelig skulle gå sammen med koen, og det er der jo også nogle, der gør.

(Ægtepar, ejere, 40 år)

Ægteparret pegede på, at risikoen ved at lave sine egne normer, som de har gjort med at holde ko og kalv sammen i to-tre uger, blandt andet var, at man kan komme i konflikt med andre sider af de danske regler for økologi. Fx lovgivning om, hvor lang tid nykælvere må holdes indendørs. Endnu havde de ikke hørt kommentarer i forbindelse med kontrol, men de havde mange overvejelser om, hvad de skulle gøre, hvis deres måde at håndtere ko-kalv sammen på kom i konflikt med reglerne.

Samtidig var de ikke i tvivl om, at de var meget motiverede af at kunne inspirere andre kolleger til at prøve noget lignende. De så det som en motivationsfaktor at være forbillede for andre. En mulighed var også at vise fx veganerne, at der sker noget i landbruget, som er til fordel for dyrene:

Mads: De fleste af vores kolleger vil nok ryste på hovedet af det her. Eller ikke ryste på hovedet men sige, det er ikke lige noget for os. Og sådan er der mange, der sidder. Og hvis vi bare kan være en lillebitte inspiration eller kim til at flytte nogen, eller starte med at flytte nogen, eller hjælpe til med bare et LILLE BITTE skub... blandt mange andre ting, der er i gang, jamen, så er det fint for mig. Så må de gerne ryste på hovedet og sige, at vi er tossede, fordi det er der helt sikkert nogen, der gør. Det kan jeg godt leve med.

Merete: Der er også nogen, der tænker, at: Arh! Det kan man måske også! Altså, det er jeg slet ikke i tvivl om, at der også er nogen, der tænker. Og der er garanteret også nogle der tænker, ligesom VI nogen gange tænker: Ah, så lader vi lige dem der komme i gang med det der. Så kan vi se, hvordan DET fungerer, ikke også. Og så tænker jeg, at det sommetider er rart at have noget at skyde igen med på alt, hvad der ellers er på... altså, fx veganere - jeg ved godt, at de vil jo stadigvæk ikke have husdyr, men... men bare det signal at sende: Prøv og hør, hej! Vi flytter os også! Det er ikke er statisk at have landbrug i Danmark. Vi arbejder hele tiden med dyrevelfærd, vi flytter os hele tiden. Vi gør noget. Vi er også nødt til at have flyttet økologien og ikke sige, at det her det er det absolutte. Men der er jo nogen, der er nødt til at prøve noget af engang imellem, og nu prøver VI det her lidt af sammen med, hvem der ellers er i gang. Og så må vi jo se, hvad der kan lade sig gøre. For vi må bare erkende, at EU-økologireglerne de er så stive, at dem får vi aldrig nogensinde rettet ind på. Så hvis vi skal noget, så skal vi lægge et eller andet ovenpå - og det må vi jo se, om vi kan finde en løsning på.

At følge de ideer, man selv brænder for, var et tema, som flere af de interviewede kredsede om som en vigtig motivationsfaktor. Således også Solvig, medejer af en konventionel svineproduktion som opdrætter grise under et dyrevelfærdsmærke. Udgangspunktet var at bygge en stald, som var fremtidssikret og ikke skulle ændres de første mange år, men det personlige drive var endnu mere afgørende.

Jeg mener, det vigtigste det er, at man selv synes, at det her det er den rigtige idé. (...) Hvis man ikke selv står 100 procent inde for det der, så er jeg heller ikke sikker på, man får det til at fungere. Man skal have en oprigtig, hvad skal man sige, ja... følelse og beslutning om, at det er det her, man vil. (...) Hvis man sådan står lidt tilbage og tænker: Arrhh... Hmmm, det synes jeg måske ikke HELT, og, jamen, vi prøver... ikke? Så er jeg ikke sikker på, man går helt oprigtigt ind og vil det her. Altså, selvfølgelig kan det godt komme til at fungere godt nok, men jeg tror, man får det til at fungere bedre, hvis man har taget den beslutning: Det er DET her, man vil, og man må få det til at fungere. (Solvig, ejer)

Centralt for nogle af disse landmænd var også, at de foretrak at finde frem til og teste deres egne løsninger, når de skulle vælge eller skabe nye mere dyrevelfærdsvenlige systemer. Ofte var de rundt og

se, hvordan andre havde gjort, men endte med alligevel at gå deres egne veje. Som en af dem udtrykte det: 'Vi strikker vores egen model, for vi vil gerne selv bestemme'.

Det vigtige er, at det hele bliver testet igennem, hvad der fungerer bedst. Ja, og så er der selvfølgelig også noget med, hvad landmanden tror på, fungerer. Fx fordi nogle af dem, som man har snakket med, der enten HAR løsgående søer, eller vil bygge til løsgående søer, taler for ganske bestemte stier, som DE gerne vil have, hvor vi snarere tænker: Nej, det synes vi godt nok ikke lyder som nogen god idé, fordi vi synes, den virker til at være indrettet upraktisk. Hvad skal man sige... Fx så skal man måske ind i stien for at komme ind til hulen til pattegrisene, som vender væk fra gangen. Sådan nogen ting, som vi synes, er upraktisk indrettet på en eller anden vis.

Interviewer: Det er ikke nok at gøre det for pengenes skyld?

Nej, det skal man ikke - og jeg tror også, hvis at man bare gør det, fordi at man tænker, altså... ja, det SKAL vi have til at fungere, fordi om 30 år så er det sådan, eller... Så tror jeg heller ikke, man får det til at fungere. Man skal ville det, fordi ellers så gør man ikke en indsats. (Solveig, ejer)

Nogle blev drevet af en form for selvtillid, som betød, at de foretrak at blive ved med at teste systemer, som fungerede for netop deres bedrift og deres ansatte:

Jeg tror på den der personlige, ukuelige optimisme, altså tiltro til sig selv... Altså, hvis jeg har noget, jeg mærker, jeg brænder 100 procent for, så kan jeg også få tingene til at lykkes. Og det er derfor, den var så vigtig, den der med at få det testet. Altså, fordi hvis motivationen og hjertet ikke er med i det der - og også fra medarbejderne... så skal man sgu holde sig langt væk. Og nu ved jeg jo også efterhånden, når jeg så får en ny medarbejder, jamen, hvad er det for nogen ting, vi skal... For det er jo nyt for dem! Hvad er det for nogen ting, vi lægger vægt på her. Hvordan arbejder vi med dyrene? Hvordan omgås vi dem? Det skal de vide. (Oskar, ejer)

En motivationsfaktor for en ejer var også, at gården var af en størrelse, så han havde råd til at ansætte folk og derfor ikke selv behøvede at være til stede i stalden. Det gav ham frihed til at udvikle noget alternativt, som var afgørende for ham, fordi han havde et ønske om at gøre det anderledes, end flertallet gjorde, især om at konkurrere på andet end 'hastighed og mængde', som han sagde.

Og på daværende tidspunkt, da vi havde 500 søer, da var det sådan en gennemsnitsbesætning i Danmark, vil jeg skyde på. Og så siger jeg: Jamen, jeg skal simpelthen have flere søer. For jeg skal kunne have en gård, hvor at min tilstedeværelse ikke er nødvendig. Hvor jeg kan have fri. Altså, hvor jeg rent faktisk kan rejse væk. Jeg har også hele tiden sagt, at jeg er god til at producere grise, super god. Jeg var super god til at producere grise, virkelig. Lå i top 3 lokalt i starten. Og vores lokalområde ligger jo højt på landsplan, så vi lå jo blandt toppen af poppen. Og så tog jeg også en beslutning om, ja det gjorde jeg fra starten, at hvis der skulle laves noget alternativt... så ville jeg gerne det. Jeg ville gerne prøve at lave noget, der ikke var normalt (...), det var bare et ønske om at differentiere mig fra mængden, men måske har jeg også fra en ret tidlig alder set, at hvis vi skal lave noget merværdi, konkurrere på andet end hastighed og mængde, så skal det være anderledes. Jeg kendte lidt til det fra at have arbejdet på en gård med Antoniusgrise. (Bo, ejer)

b) Motivation af ansatte – de ansattes rolle

Flere ejere fremhævede, at der lå et nødvendigt og vedvarende arbejde i at inddrage og motivere de ansatte, hvis man ændrede retningslinjer for den dyrevelfærd, som skulle være på bedriften og byggede noget nyt op. Det var ikke ualmindeligt, at bedrifterne, i forbindelse med at de ændrede system, måtte skifte ud blandt de ansatte, før de endte med det rigtige team, som kunne håndtere udfordringerne. Men ikke alle ejere så det som afgørende, at de ansatte kendte til det koncept, grisene blev produceret under.

En deltager (ejer) forklarede, hvordan han havde forsøgt at motivere en af sine udenlandske ansatte til at gå ind for projektet med at lave grise til et bestemt dyrevelfærdsmærke.

Jeg forsøger at forklare ham, at han er med til at udvikle en ny måde at producere grise på, og det er vigtigt at få accept fra vores omgivende samfund. Jeg forsøger også at forklare ham, at hvis vi tror, at vi skal blive ved med at konkurrere på at lave en standardgris - altså nu kalder slagteriet den en 'multigris', fordi den bliver skåret i stumper og stykker og sendt til hele verden. Så det kan godt virke sådan lidt, som om vi går lidt med lommelygten en mørk aften og lyser på alle træerne, og vi ved ikke rigtig, hvad for en vej vi skal, altså, men jeg har også sådan en eller anden indædt tro på, at lige pludselig så... så rammer vi sporet. Så lykkes det. (Bo, ejer)

Andre ejere fremhævede, at det kunne være svært at motivere de ansatte for arbejdet med specielle brands, men en af måderne var at vægte over for dem, at de bidrog til et specialprodukt, som var meget synligt.

Det er lidt svært at sige, hvordan man kan motivere dem. Men jeg tror, det der med at måske lægge lidt vægt på, at det ER et specialprodukt. At der er stor opmærksomhed på, hvad det er, vi går og laver. Ikke bare fra dem, der går og siger, de gerne vil købe det ude i supermarkedet, men faktisk fra hele verden. At vi får besøg fra hele verden, som kommer og ser lige netop det, vi laver, fordi at det er den retning, pilen den peger. Jeg fortæller dem tit om, hvad de udenlandske gæster fokuserer på, hvad problemerne er og hvorfor. Jeg prøver at informere de ansatte så vidt muligt. Og så forsøger vi at holde en team-ånd - at vi hjælper hinanden. Vi skal ikke have den ene afdeling til at kæmpe mod den anden, det dur ikke. Vi skal også holde en ordentlig tone og ikke råbe af hinanden, det skaber utrolig dårlig stemning. (Oskar, ejer)

Når de ansatte møder og er nye, så prøver vi jo at motivere dem ved at sige: Okay, vi har den her specialgris. Kunne det ikke være sjovt, hvis vi kan præstere på samme niveau - eller bedre - end de andre? Selv om vi laver en specialgris. Altså, så motivationen - det er for os vejen frem. Det er det at motivere til, at vi skal være MERE end gennemsnitligt gode. Vi skal helst være blandt de bedste. (Bo, ejer)

En enkelt ejer understregede, at han ikke så nogen grund til at involvere de ansatte i selve det koncept for dyrevelfærd, som hans gård arbejdede under. Fx havde han ukrainske medarbejdere, som han ikke talte dyrevelfærdsmærke med. Dels ville det kræve overskud, dels vægtede han andre former for involvering.

De ved jo godt, det er økologisk mælk, vi laver og sådan, men nej, jeg involverer dem som sådan ikke. Men det er nok noget med overskud jo. Og så brænder jeg ikke sådan helt vildt for det der. Altså, jeg behøver ikke holde store taler om det, for jeg har ikke indtryk af, at det er noget, der sådan interesserer dem helt vildt. Jeg har sommetider sendt dem på noget videreuddannelse, men ikke omkring selve konceptet. De har deltaget i ERFA grupper for ukrainere, hvor en dansk konsulent fortæller dem en masse grundlæggende om hold af kvæg og om at passe dyr. Det synes jeg er vigtigt, for så kan de også komme

med input. Men det handler ikke om økologi (...). Men de spørger da om lidt af hvert. Især den ene som taler godt dansk, og han fortæller det videre til sin landsmand. Det, jeg synes, er vigtigst at få sat i system er, hvordan vi håndterer dyrene, at vi gør det ens. Fx når vi driver køerne sammen. Det har jeg en fodermester, som har til opgave at få formidlet videre. De to fra Ukraine er faktisk virkelig gode til at håndtere dyrene allerede, jager aldrig med dem. Det er imponerende, og det lægger jeg stor vægt på. (Poul, ejer)

Ansattes forskellige holdninger til, hvordan dyrevelfærdsmærket påvirkede deres arbejdsgange kunne også spille ind og var noget, man måtte holde sig for øje, mente en driftsleder. Ellers var risikoen, at der opstod interne gnidninger og uenighed.

Nu er det jo et specialprodukt, vi arbejder med, og det er ligesom det, vi prøver at udvikle på. Men altså, det kan også ske, at der er ansatte, som trækker lidt i den anden retning, -- fx hvis klimastaldsfolkene er lidt trætte af at bruge hele dagen på behandle grise på grund af, der er blevet bidt hale, og når der ikke er plads til at flytte rundt på dem længere, altså. Og det smitter måske lidt af på holdet (...). Altså, når vi kommer ind til formiddagskaffen, så snakker de om, at ja, det er også irriterende med, at vi ikke kan flytte rundt på, nu har vi fået for mange. Men over tid skal de jo vide, at det hele ikke bare går glat. Der kan altid opstå en sti, hvor de bider haler, og så er de nødt til at dele dem op – og så mangler de plads.

Og sådan er det også i weekenderne, hvor man kan jo ikke bare sige: Nå, men nu er det weekend, så behøver vi ikke at sortere grise ud og alt sådan noget pga. halebid. Hvis de lader være, så er det jo 30 grise, der er klar til at blive skudt mandag morgen, ikke også(..). Ellers hvis der går andet galt, fx i går var der usædvanlig mange pattegrise, der var lagt ihjel... så det BLEV jo et samtaleemne til kaffen, eller frokost og noget. Det trækker ikke mig ned, men det kan måske ske forandre. (Ken, driftsleder).

Samme ansatte nævnte, at motivationen for ham lå i at få lov til at lave noget nyt, noget anderledes, fx at passe søer og pattegrise i et anderledes system.

Jamen, det er jo den faglige udfordring. Altså, det er jo en anden måde at passe grise på. Nu har jeg været i branchen i 20 år. Det har jo lidt været på same-

same, kan man sige. Derfor var jeg meget obs på at få plads på en af de bedrifter, der lagde om til løsgående søer, altså dengang man gjorde det i starten i drægtighedsstalden (EU's lovkrav var, at alle drægtige søer skulle være løse i 2013. red) og smed boksene ud. Jeg syntes, det var spændende at være med til for at lære nyt - og det har altid tændt mig, nye produktionsformer. Jeg har ikke lyst til at være et sted, som bare kører lige ud af en snor. Det er spændende at få en ny rolle og få nye udfordringer og nyt ansvar også, fordi ejeren her er meget væk fra bedriften i dagligdagen. (Ken, driftsleder)

Blandt de ansatte selv var det et tema, at ikke alle var lige optagede af, at de arbejdede for et bestemt dyrevelfærdsmærke. Produktet var ikke i sig selv vigtigt, det var mere centralt at have gode løn- og arbejdsforhold og være tilstrækkeligt med ansatte.

Flere ansatte havde ikke smagt den specialgris, de selv var med til at producere og købte aldrig eller sjældent den type kød.

Grise skal fodres, og de skal passes, og bliver de syge, så skal de behandles. Og kommer de ikke i bedring, så skal de aflives og alt det der, ikke også. Det er dyrevelfærd. Det er jeg fuldstændig med på. Men jeg går jo ikke ud og køber et produkt (...) altså, jeg køber ALDRIG økologisk. Og jeg køber aldrig velfærdsprodukter. Altså, hvis jeg skal købe noget kød, så skal det være fordi, smagen og kvaliteten skal være bedre end (...) altså, i forhold til prisen skal det være bedre, ellers kan det være lige meget, ikke også. Og vi tager det hamburgerryg, der ligger i køledisken vel vidende, at det kan godt være, det er produceret i Polen eller andre steder, altså, og vi køber heller ikke lokal produceret mælk... fordi vi køber den billigste mælk. (Ken, driftsleder)

Nej, jeg kendte ikke lige konceptet som kunde, kun af navn. Skal jeg ærligt indrømme (griner), jeg havde da læst om det i dagspressen (...). Når jeg selv køber ind, ja jeg kigger da efter, om det er dansk produceret. Engang kunne man ikke se, om fx kylling i strimler var produceret i Kina, det kan man i dag, så nu køber jeg ikke det kinesiske. Der skal altså være en grænse (Johannes, medarbejder).

En kvindelig ansat forklarede, at hun meget sjældent omtalte for nogle, at de grise, hun arbejdede med, tilhørte et særligt koncept:

Nej, jeg taler sjældent om det, selv om jeg naturligvis godt ved, det er et special-produkt. For mig er det bare et job. Jeg spiser da det kød, vi laver af og til, men det er dyrt. Men min mand kan godt lide det. (Lena, ansat)

Flere ansatte vægtede først og fremmest ordentlige løn- og arbejdsforhold og et godt socialt klima. Det koncept, de selv var med til at producere, var ikke i sig selv en motivationsfaktor for arbejdet. Det vigtige var, at der fulgte en god bemanning med til de særlige krav, som et specialprodukt kunne kræve.

*Nej... Altså, lønnen har ikke været den afgørende faktor for mig for at arbejde her. Vi er jo sådan generelt godt bemanded, måske en smule overbemandet. Så derfor, det gør tingene lidt nemmere jo. Hvis man havde været underbemandet, hvis vi havde gået med et eller andet pres, altså, som jeg talte med en kollega om i går, det var bare rart, at når vi gik hjem, så følte vi, at vi havde nået det, vi skulle. Vi havde ikke hængepartier
Så det, synes jeg faktisk, er en større værdi, at der er det overskud der. End at få 10 procent mere i løn eller sådan noget. At være for få ansatte i en specialproduktion vil helt klart være en risiko. (Tom, medarbejder)*

Jeg har tidligere arbejdet med kvæg og været alene om det, men nu er det de her grise, og det passer mig udmærket at være ansat et sted, hvor der måske er flere ansatte, have nogle kolleger, ikke, det er meget rart. Jeg kan rigtig gode lide, at vi trækker på samme hammel, en slags teamspirit, selv om vi er meget forskellige, både i uddannelse og kompetencer. Men at man kan joke med hverandre, det giver trivsel (Johannes, medarbejder).

En ansat pegede på, hvordan måden, man har grise på, historisk er kørt i ring. Engang havde hans farfar løse søer, men siden fik han den lokale smed til at lave en metalramme rundt om soen, fordi man ville sænke dødeligheden for pattegrisene at fikser soen. Nu arbejdede han så i en bedrift, hvor fikseringen blev taget væk igen, soen var atter løs – og til gengæld døde flere pattegrise – præcis som man så tidligere.

Det er jo et kæmpe ressourcospild med så mange grise, hvis de nyfødte går til spilde. For det er jo en gris, som ER lavet. Den er produceret inde i soen i fire måneder, ikke, det har kostet foder og co2. Men landmanden må jo tilpasse sig hele tiden. Og hvis man skal lave en velfærdsgris, så er det den opgave, man tager på sig - og så må man arbejde med at sænke dødeligheden for pattegrisene uden at fikser soen. (Kalle, medarbejder)

En driftsleder på en specialsvineproduktion med løse søer og grise, der, som det sidste nye tiltag, ikke blev halekuperede, forklarede, hvorfor han vægtede at være tilstrækkeligt mange ansatte, og at de fik den nødvendige anerkendelse for deres arbejde. Da produktionen var ny, var der mange brandslukkeropgaver, som endte hos ham, fordi der ikke var tid til oplæring. Den situation beskrev han som 'ved at være overstået'. Det var afgørende for hans trivsel, at han fik overskud til at sætte produktionen i system:

Hele humlen i det her specialproduktion det er jo at være foran hele tiden, ikke også? Får du ikke passet klimastalden ordentligt, jamen, så er der bare flere halebid dagen efter, og så eskalerer det, ikke også. Vi SKAL jo bare være et skridt foran, og det kan jo godt være, at når folk er rigtig rutinerede og alt mulig andet, at vi så kan gå ned i mandskab. Men det er bare for dyrt i den anden ende at være for få. (Ken, driftsleder)

Samme driftsleder pointerede, at selv om alle gik ind for et bestemt system, fx løse søer i farestalden og hele haler, så var det ikke nok, hvis arbejdspladsen ikke fungerede, blandt andet på grund af meget stor udskiftning og manglende ledelse, en situation han selv havde prøvet

Men ALLE, der har været her, syntes det var en spændende udfordring. Der er ingen, der har talt negativt om det, Alle synes bare: Årh, fedt! Men altså, hvis man ikke kan trives med sit arbejde, altså hvis arbejdspladsen ikke fungerer, så går det ikke. Det kræver først og fremmest ordentlig ledelse.

c) Synlighed og åbenhed som motivation og dilemma

Flere af de interviewede personer opfattede dét at være synlig som en motivationsfaktor for at udføre arbejdet, også selv om det kunne indebære, at arbejdet var op ad bakke. At skabe et særligt produkt, der havde med dyrevelfærd at gøre, blev beskrevet som noget, der skabte en stor synlighed omkring bedriften - og det var en drivkraft:

Da vi havde åbent hus, lige inden vi tog det hele i brug (Løse søer i farestalden. Red), var der blandt andet en delegation fra Landsforeningen af svineproducenter på besøg. De rystede på hovedet, var meget forargede over, at der blev brugt forskningspenge på at lave løsgående søer. Det var totalt spild af penge, meget dyrt, det gik fra noget andet som kunne komme den samlede svineproduktion til gode osv. De var temmelig forstokkede, men har jo nok ændret

mening siden, fordi de kan se, hvad vej vinden blæser, og så fik de en ny direktør, som var oplyst på et lidt højere niveau (...). Vi har hele tiden været i fokus, og det har aldrig generet mig. Det er en del af min drivkraft, og derfor siger jeg ja til alle, der kommer her. Jeg lærer også af de besøg, og det er dejligt at blive hørt på. Vi har flere gange prøvet nyt af, også fx i marken med pløjefri dyrkning. Nu er det ganske almindeligt, men at være first-movers er også en slags drivkraft. (Anders, ejer)

En anden producent fremhævede også, at synlighed var et must, fordi det fremmede et bestemt image i landbruget, som han gik ind for, og det gav anerkendelse fra det omgivende samfund.

Jeg er jo også meget optaget af vores erhvervs image. Altså, vi /jeg inviterer jo folk ud for at se grise. Altså, fra skolebørn, børnehaver, specialskoler, loger, altså ALLE, der har lyst til at komme ud og se grise, kommer herud og kigger. Og jeg kan godt lide at vise det frem. Og fordi jeg er så ærgerlig over nogle af de udtalelser, der kommer over vores erhverv, så bruger jeg jo også noget tid på det. Vi holdt jo åbent landbrug i 2015 og 2017, og vi havde jo 2100 gæster igennem. 1500 af dem cirka var igennem staldene. Det var bare en FANTASTISK dag. Og det der med at komme over i vores lokalsamfund, over til vores skole og sådan noget, altså, der kunne man bare mærke den respekt, der var omkring, at man åbner op og fortæller og viser frem og... At man gør noget godt for dyrene, altså, også selv om de er under tag, som jeg plejer at sige, ikke. (Jesper, ejer)

En ansat understrede, at det betød noget for ham, hvordan dyrets forhold så ud i offentlighedens øjne. En so, der ikke stod fikseret, var for ham langt mere attraktiv at vise frem, og det sendte et bedre signal til offentligheden.

En løs so i farestalden kan jo ligge, hvor hun vil. Og det er en fordel, hun kan gå mere rundt og hun lægger mere mælk til yveret. Det er også lettere at undgå skuldarsår. Men det ser altså også bare godt ud. Det handler jo også om følelser. Soens følelser, men også offentlighedens. Den fikserede so udstiller sig jo meget dårligt. (...) Min svigerfamilie kommer fra København, og over for dem er det da nemmere at fortælle, at vi laver en velfærdsgris, som går løs i hele

systemet, får grovfoder og halm. Det er klart –og de er også sjovere at passe, og de trives bedre. (Kalle, medarbejder)

Forskellige typer af transparens over for forbrugerne var en anden motivationsfaktor, som blev nævnt af en producent i forbindelse med initiativer til synlighed. Han talte om det som et fremtidigt initiativ, som han håbede at få sat i værk.

Jeg tænker på det som en del af et brand. Jeg tror, tiden er ikke moden til det endnu, men der... det er noget af det, vi har arbejdet på i mit netværk, Welfare Pigs. Det er det med at kunderne vil gerne have noget transparens, de vil gerne kunne se, hvor kommer produktet fra. Hvem er den landmand egentlig, der går og passer de dyr? Og hvordan gør han det? Nu er det bare en strøtanke, men hvis man kan se det på et eller andet webcam, at her går grisene faktisk og har det godt. Eller man ved, at, jamen, man kan altid komme ud og besøge os og få en rundvisning. Det er jo sådan nogle ting, vi går og overvejer. (Jesper, ejer)

Synlighed handlede også om ikke at lave et masseprodukt, en standardgris, fordi det ikke ville være holdbart i fremtiden.

Men hvis vi tror, at vi skal konkurrere på at lave sådan en standardgris og klippe halen af den og kastrere den og dele den i to og så sende den til et andet land, hvor de forarbejder den, så kan vi glemme ALT om vores fremtidige eksistens. For så er vi kørt ud på røv og albuer af Spanien og Sydamerika. Og så videre. Vi SKAL have noget merværdi i vores produkt, fordi vi har bare større omkostninger i det her land. (Bo, ejer)

Synlighed ved aktivt at bruge de sociale medier var også et tema, som kom frem.

Ja, jeg får en masse positiv feedback på, hvad jeg nu egentlig går og laver, når jeg laver de opslag, ikke også (På facebook. Red). Altså, når man får over... jamen, 100 enten "synes godt om" eller et eller andet over et eller andet, jeg laver med mine grise. Det er jo simpelthen et skulderklap uden lige, fordi det kommer jo ud til RIGTIG mange. Og gode kommentarer og... jamen, igen det der med at prøve at opføre sig ordentligt, når vi kører gylle fx, sørge for at advare, altså, jeg får så mange meget positive tilkendegivelser for det, at det er noget af det, der driver værket. Der er virkelig interesse for, hvad vi gør, når vi viser det, ikke bare lokalt men også fra SEGES fx. (Oskar, ejer)

Dilemmaer ved synlighed og åbenhed

For de ansatte kunne synlighed og åbenhed også have stor betydning i det daglige arbejde. Det blev ofte nævnt at det var et vilkår, at der kom mange gæster, når man arbejdede på en bedrift med et bestemt koncept, som havde interesse for omgivelserne. Desuden var der også jævnligt kontrol, enten fra myndighederne eller kontrol knyttet til det koncept man arbejdede for.

Den store åbenhed over for gæsterne/forbrugerne kunne skabe problemer, fordi der var sider af produktionen, som man ikke havde lyst til at vise frem, fx døde dyr:

Det kræver altså også noget af os, der passer de dyr. Og vi bliver jo kontrolleret og tjekket, simpelthen, i alle ender og kanter, ikke... Og jeg synes, at vi er meget udadvendte (...). Vi har rigtig mange, der kommer her og ser vores dyr (...). Jeg synes, vi gør, hvad vi kan for at sørge for, at vores dyr har det godt, ikke (...), men ja, jeg synes måske, når jeg sådan snakker med folk, er der jo stadig nogle, som synes, det er forfærdeligt, fx med de døde pattegrise - og så kan man jo så sige: Jamen, det er jo en følge af, at søerne går løse. Og at soen måske ikke rejser sig, når grisene hyler eller ikke hører det. (...). Nogle gange, når vi pludselig får at vide: Om en halv time så står her altså fem mennesker, der gerne vil se... jamen så skal det hele jo spille. Jeg vil da godt indrømme, altså, får vi at vide, der kommer nogen, så gør vi os LIDT umage med måske at fjerne nogen af de døde grise. For det er ofte der, problemet ligger. Folk kan ikke tåle at se, at grisene ligger døde, selv om det er en del af dagligdagen - også i den her type produktion (...). Men det gør et eller andet ved folk. Neeej, har vi så mange døde??!! Altså, når folk bare ser kødet ligge i køledisken, så bekymrer det dem ikke så meget. Men kommer de herud og ser, at der ligger to døde grise hos den so, og der ligger en her, og der ligger også en nede på gangen - hold nu op, altså! Så er det FRYGTELIG slemt, ikke. Og bare de har en smule bidemærker på næsen, eller den er lidt halt, eller den... whatever, altså... Så er det jo ganske forfærdeligt. Jamen, det er jo sådan, det ER. (Karin, ansat)

En ansat pegede på, at hvis man ikke fik anerkendelse i landbruget, så skyldtes det lige så meget landbruget selv. Man kunne ikke give omverdenen skylden for alt.

Det er så nemt og ligesom sige, at vi mangler anerkendelse, fordi det siger alle landmændene jo bare. Og nogen ting er ER måske selvforskyldte jo, altså, det

er jo mærkeligt, at det SKAL op i medierne, at spørge de har skulderyår, før vi gør noget ved det. Også med halebid, at det ligesom skal køre derop. Altså, vi kan jo godt se, at de har det ikke godt, når de får halebid. Så nogen ting er selvforskyldte (Tom, ansat).

d) Risiko for socialt pres, når andre føler sig kritiserede

For nogle af interviewdeltagerne var selve det at møde modstand en faktor, som ansporede dem, selv om det kunne betyde, at man i høj grad måtte gå enegang. Det kunne dog også betyde, at der var en pris at betale.

En ejer beskrev, hvordan andre svineproducenter i hans nære, professionelle omgangskreds fra første færd syntes, han var 'for meget' med sine ideer. Af samme grund var han ikke i en lokal ERFA-gruppe med dem længere.:

Hele vejen igennem har de syntes, jeg var for meget. Derfor er jeg ikke i nogen ERFA-gruppe længere. Den meldte jeg mig ud af ret hurtigt. Der skete det, at jeg sad i gruppen og fortalte om det, jeg gerne ville. At jeg gerne ville have flere søer og sådan nogen ting, ikke. Og på et eller andet tidspunkt så var der en af de meget dygtige og respekterede landmænd, som sagde til mig lige ud: 'Vil du ikke godt være sød og lade være med at sidde og bygge de der luftkasteller. Vi gider simpelthen ikke at høre på dem'. Og så tænkte jeg bare: Nå ja, men det er jeres tilgangsvinkel til det (...), så går jeg hjem og bygger mine luftkasteller i mursten, ikke (...). Så møder jeg så den reaktion efterfølgende, at jeg gør jo ikke meget anderledes end dem. Jeg gør jo faktisk ikke noget særligt (...), og vi snyder sikkert alligevel. Og... alle de der ting, ikke. Og det kan du sagtens, for du får også mere for dine grise! Ikke? Men forskellen var bare, at jeg gjorde det. Det gjorde de ikke, jo (Bo, 40 år, ejer)

En anden producent måtte i en periode leve med lokal skepsis, da han lagde om til økologi.

De lokale rystede da nok på hovedet over, at jeg ville være økolog. Det er ingen hemmelighed. Jeg har aldrig snakket med dem om det direkte, bare mødt skepsis. De mente jo, nogle af dem der har konventionelle køer også, at de betalte for økologerne, fordi økomælken en overgang var tilsæt for mejeriet. Men sådan er det jo ikke i dag. Nu er det nærmest omvendt, at vi som økologer bidrager til det konventionelle, fordi vi får en merpris. Jeg mødte også modstand mod at leje jord ud til mig, fordi jeg som økolog jo ikke sprøjter. De var bange for, at jorden mistede værdi. Og der lå også en tidligere historie om, at nogle

før i tiden havde udnyttet, at de kunne få et stort øko-tillæg. De lagde om til økologi, men lod så bare jorden ligge uden at dyrke den. De gjorde det alene for tilskuddets skyld, men sådan driver jeg jo ikke økologi i dag (Poul, ejer).

Samme landmand fremhævede, at han ikke ønskede, at hans valg af at gå nye veje skulle opfattes som en kritik af hans konventionelle kolleger. For ham kunne synligheden opleves som et minus, hvis det kom til at fremstå som en kritik af andre, der ikke fulgte samme vej.

Skønt medlem af Økologisk Landsforening var han meget kritisk over for foreningen, fordi han mente, de gjorde for meget ud af at adskille sig fra de konventionelle på en overdreven, kritisk måde, blandt andet ved at nedgøre konventionelle varer. Dog satte han pris på den direkte anerkendelse, som han af og til mødte i lokalsamfundet.

Øko-dag har vi været med til. Det kan faktisk også nogen gange være for meget. Fx nogle af de bannere, som vi får tilsendt. En stor del af det er fra ARLA. Men noget af det kommer vel egentlig også fra Økologisk Landsforening. Altså, der står også noget i den dur der med, at her sprøjter vi ikke. Eller noget i den stil. Nej, jeg kan ikke lige huske det præcist. Der var en af dem, der stod et eller andet på. Jeg kan bare huske, den smed vi ud. Den ville vi i hvert fald ikke have til at hænge oppe. Økologi det ved vi jo godt, hvad er. Vi sprøjter ikke. Det ved folk jo godt. Så synes jeg ikke, man behøver at nævne den der mark-sprøjte mere end højst nødvendigt. (...) Jeg kan godt møde anerkendelse fra folk lokalt, fx er jeg sommetider på skolen blevet overrasket over, at der er nogle, som kommer hen til mig og værdsætter, at jeg er økolog. Det med sprøjten er der mange, der lægger mærke til. Det kan jeg også godt forholde mig til, for jeg var ikke vild med at sprøjte, da jeg var konventionel – men jeg vil ikke sælge en vare på den bekostning. Det er unødvendigt (...). Det er jo nemt for dem (Økologisk Landsforening, red) at sidde inde i Århus og sige, hvad de gør, men herude skal vi kunne arbejde sammen med vores naboer jo. Og jeg synes, de skiller vandene. Det har jeg meget imod (Poul, ejer).

Poul understregede i interviewet, at han ikke var religiøs i sit valg af at blive økolog. Han brød sig ikke om, hvad han opfattede som opsætning af et konstant modsætningsforhold mellem at være økolog og være konventionel. Samtidig oplever han at måtte forsvare sin egen produktion.

Jeg kan også godt spise konventionelle fødevarer. Jeg synes bare, der har været for meget med, at enten er man økolog, eller også så er man konventionel. Vi driver sgu begge former for landbrug. Og så er jeg kommet til at se sådan

på det, at økologien kan jo egentlig ikke undvære det konventionelle, fordi det er jo dem, der gør, at vi kan få en merpris. Det kan man godt være lidt hård og sige. De har en billig vare, og vi har en højbærdvare. Og så har jeg egentlig også brugt som argument, når folk de spurgte, at i Danmark har vi høje omkostninger, altså til lønninger og alt muligt. Derfor skal vi også lave en højbærdvare. Og det her var én af måderne, vi kunne gøre det på, for at vi kan klare os sådan rent globalt. Vores omkostninger er højere og vi har kontrol og alt det der. Og så skal vi selvfølgelig også have en merpris for det. Og dér er økologien én af vejene. (Poul, ejer)

Andre pegede også på dilemmaer, som opstod gennem de valg, de skulle træffe. På den ene side ville man gerne, at det var tydeligt, at ens dyr havde det godt under det system, man nu havde valgt - og det vil man gerne vise frem.

På den anden side ville man ikke risikere at fremstå som kritisk over for kolleger med traditionelle systemer - man ville ikke træde på andre:

Det handler ikke så meget om at skille sig ud fra mængden, fordi jeg synes jo stadigvæk, jeg har nogen kollegaer, der har traditionelle systemer, der også gør det skidegodt. Og dyrene har det OGSÅ godt. Mine har det bare bedre. Så jeg synes, det er forkert at gå og pege fingre af, hvem der har det godt, og hvem der ikke har det godt (Oskar, ejer)

Altså, jeg er meget bevidst om, at jeg skal ikke træde på nogen for at komme op. De skal IKKE kunne lægge mig til last, at jeg fremhæver deres ringe sider for at fremvise mine positive. Jeg vil ikke være ligesom økologerne, der misbruger det konventionelle landbrug til at tvinge sig selv op over... Nej, jeg vil hellere sige, som det er: Det er rigtigt. Vi har lange haler. Det er rigtigt. Det fungerer for os. Nogen uger har vi én med halebid, nogen uger har vi 70. Men grunden til at vi kan få det til at fungere, det er fordi, vi har 30 procent mere plads i vores klimastalde...Vi fravæner grisene en uge senere. Spørger I om, at alle andre også bare kan gøre det? Så er svaret ja! Problemet er bare, at der skal være nogen, der er villige til at betale i den anden ende, og det er der ikke i dag. Så man kan sige, når jeg fremhæver mit eget, så gør jeg det også ud fra den devise, at: Ja, fordi vi får flere penge for det, så har vi mulighed for det her. Jeg er jo sådan af natur, at jeg vil gerne gøre det her selv, jeg har ikke behov for at fremhæve mig på andres bekostning. Selv om jeg hele vejen

igennem har mødt en masse modstand fra det konventionelle, konservative landbrug (Bo, ejer).

En deltager var bekymret over, at den åbenhed, han gerne ville lægge for dagen omkring sin særlige produktion, ville betyde, at han inviterede aktivister indenfor.

Jeg synes bare landbruget har været for lukket i mange år, så der er ingen der aner, hvad der foregår herinde. Og vi skal ud over stepperne, åbne dørene noget mere og så vise, hvad vi laver. Og så lige pludselig så får vi nogen... nærmest ekstremistiske grupper, som har fået kaffen galt i halsen og prøver at få os ned med nakken. Og de går jo ligefrem hen og bliver personlige, og det bryder jeg mig ikke om. Jamen, de går jo ud og angriber os personlig, altså, de kan tage ud til gårde (...) og demonstrere over for landmanden (Oskar, ejer).

e) Opbakning eller mangel på samme: Netværk, rådgivere/familien

Nogle af de ejere, der var gået ind som en del af en mærkeordning, beskrev, at de havde følt sig meget alene i processen.

De manglede andre at spejle sig i kollegialt, og de manglede rådgivning. De var blevet mødt med skepsis hos deres forhenværende rådgivere, inklusiv dyrlægerne, som ikke syntes, de havde tilstrækkelig viden om de nye systemer.

Vi var meget grønne, da vi startede, det er vi stadig. Der er ingen, der har lært os noget. Vi har selv måttet finde ud af det. Vi spurgte jo om de her systemer rundt omkring, men jeg kunne faktisk ikke engang finde en rådgiver, som vidste noget om at passe løse søer i farestalden. De første rådgivere, vi overhovedet talte med, var faktisk skeptiske, de talte bestemt ikke positivt om ideen. Jeg tror, det skyldtes en generel uvidenhed. Vi har haft en dyrlæge, som bakkede os op, men det er svært at finde en, som faktisk ved noget. Lige nu overvejer vi at lade en anden komme forbi og se på muligheder for optimering, for han har kendskab til systemet fra Norge. (Oskar, ejer)

Flere deltagere har oplevet stærk opbakning i lokalsamfundet og fra familien men skepsis fra rådgivere eller dyrlæger.

Jeg vil sige, forbrugere og, altså, lokalsamfund og alt det der, og familien, de synes jo, det er fantastisk (at holde koen sammen med kalven i en længere

periode, red.) Altså, det er der i hvert fald ikke nogen tvivl om, de tænker, at det er spændende. Og rådgivere de har været sådan til at starte med: Arrrh, skeptiske. (Merete, ejer)

Mangel på støtte fra rådgivning ved opstart af byggeri til løse søer i farestalden i årene 2008-2012 blev nævnt af en anden deltager. Test af nye sti-systemer blev gennemført med hjælp fra private firmaer, men ellers var det sparsomt, hvor man kunne hente hjælp.

Det var virkelig sparsomt, hvad der fandtes. Det er det stadigvæk. Vi måtte rundt og se, hvad der skete på andre gårde, og vi samarbejdede med inventarfirmaer. Senere er det nærmest os som gruppe, der har inviteret rådgiverne indenfor, så de kunne lære af os. Vi har jo medarbejdere, som er skolet op i at have løse søer i farestalden og som er blandt de bedste i landet. Mine medarbejdere er jo dem, der har fingrene i lortet, så at sige, det er dem, der flytter noget. (Jesper, ejer)

Flere af de interviewede gav udtryk for, at det var helt nødvendigt for dem at danne deres egne netværk for at kunne dele erfaringer med ligesindede og for at medvirke til, at konceptet kunne udvikle sig i fremtiden, også selv om der ikke på nuværende tidspunkt bliver betalt en merpris for produktet. Én af ejerne beskrev det sådan i forhold til produktion af grise:

Her kommer vores foreningsarbejde ind i billedet. Vi er vel ca. 20 besætninger i dag, som alle har løse søer i farestalden, på vej eller i fuld udstrækning. Jeg føler, vi har en forening med medlemmer, som er villige til at gå rigtig, rigtig langt. Strække sig langt for at levere nogen produkter til forbrugeren. Og i regi af foreningen har vi ERFA grupper, hvor alle kan deltage, netop fordi det er bare nyt. Det er nyt, nyt, nyt! Og der er jo tilbud om, jamen altså, hvis du vil... hvis du bliver medlem af foreningen, og det kan godt være, du kun har nogen enkelte stier i test, jamen, så kan du komme med, og du kan være en del af ERFA-møderne. Og nogen må godt sidde med på en lytter, simpelthen bare at suge til sig af erfaringer og gode råd at tage med hjem. Så det er enormt vigtigt med den ERFA gruppe (Jesper, ejer)

En deltager nævnte, hvordan han især i starten manglede andre at kunne sammenligne sig med. Derfor tog han sammen med andre, som havde løse søer i farestalden, initiativ til en netværksgruppe. Han beskrev det som meget afgørende for at lære nyt og have et sted at udveksle erfaringer:

Og det system vi har nu, det er vi da stolte af. Mange bliver jo overraskede, når de kommer ud og ser det, overraskede over hvordan det går. Vi er jo mere følsomme på produktionsresultaterne, fordi vi har flere ihjel-lagte pattegrise. Det lægger jeg ikke skjul på. Men vi har trods alt også ligget på nogle resultater, der ligger på landsgennemsnittet for hele Danmark. Og det er jo rart, at der er ved at være nogen grupperinger i dag med løsgående søer, der gør, at vi kan sammenligne os. For det har vi manglet...Det har vi manglet ekstremt meget at have nogle vi kan sparre med. (Oskar, ejer)

Andre interviewdeltagere vægtede på samme måde at udveksle erfaringer. Enten inde for landets grænser eller ved at rejse ud og se hvordan man gør i andre lande. Ved at mødes med andre og se, hvad de gjorde, kunne man få mod til at springe ud i noget, man har drømt om i mange år.

Der er jo ikke så mange i gang med det endnu (ko-kalv sammen i længere tid. Red) – så det er vigtigt at finde kollegaer rundt omkring, for det er jo underligt, at der ikke har været mere fokus på det (...), og så skal vi jo blive ved med at få udviklet på det her, for som vi har snakket om, at: Jamen, prøv at høre her! Vi kender det jo år tilbage, så det er jo også sådan helt skørt, man ikke får udviklet mere på det i så mange år. (Merete, ejer)

For økologer var brugen af staldskoler en mulighed for et fagligt socialt fællesskab med folk, der lignede én selv.

Der synes jeg egentlig, jeg møder mange af dem, der er lige med mig selv i staldskolen. De økologer, jeg er sammen med der, der må jeg indrømme, de har sgu lidt samme holdning som mig. Økologisk Landsforening – det er er ligesom om, de kender sgu ikke til, hvad det er, der foregår ude i felten (...). Jeg ved godt, jeg burde møde op på kongressen og give mit besyv med. Det burde jeg gøre, men... det er også noget med, hvad det er for en kamp, man vil kæmpe? (Poul, ejer)

Nye ejerformer, hvor man er flere om at eje og drive bedriften, fx i et I/S, blev beskrevet som et bolværk mod ensomhed i et erhverv, som har forandret sig meget de senere år. For eksempel er man sjældent parvis om at drive et landbrug i dag. Oftest arbejder manden i bedriften, mens kvinderne har arbejde uden for hjemmet.

Vi har to seniorrådgivere med i vores I/S (fædre, tidligere ejere, red) og vi kan jo se på dem, hvor meget alting har ændret sig. De havde begge hjemmegående hustruer, som var en del af bedriften og lønnet i bedriften. Men nu er de ikke en del af det længere. Hvis jeg var alene-ejer, ville jeg gå her kun mig og mine medarbejdere, og så ville jeg have en kone, der ville komme hjem fra en helt anden verden. Derfor er vores I/S med flere ejere vigtigt. DET er jo noget af det, vi har fundet ud af i vores samarbejde, det der med den der daglige sparring som har betydning. Og ellers kommer de nogle gange til kaffe, eller jeg er hos dem eller vi samler medarbejderne. Den der sociale del er enorm vigtig. På ledelsesniveau også. (Jesper, ejer)

Forskellige erfaringer i samarbejdet med en ældre generation blev af nogle deltagere beskrevet som en udfordring. Flere deltagere har/har haft deres forældre med i omlægningen, hvor den ældre generation ofte har været bekymrede eller direkte imod. Måske ud fra manglende viden om de nye staldtyper, som de ikke havde noget kendskab til.

Han (ejerens far, red.) var jo lidt af den gammeldags skole og der var ingen tvivl om, at han syntes, det vi havde gang i (Løse søer i farestalden, red.) - det var lidt noget hippiefis i en hornlygte - altså at vælge den vej. Men så tror jeg, han var med oppe at besøge en bedrift, hvor de havde lagt om, og jeg tror faktisk, at det omvendte ham lidt. At han fik lov at komme ud og se noget andet, fordi nu har han jo gået og bakset heroppe i 30 år i det samme system. Og aldrig rigtig været ude og se nogen nye so-stalde. Altså - det har mere været slagtesvin eller et eller andet, hvor der lige har været åbent hus på. Fordi der var jo ikke blevet bygget andet end traditionelle stier i mange år. Og jeg tror også, det ligesom omvendte ham lidt. I dag tror jeg faktisk, han er lidt stolt over, at vi tog det skridt der. (Oskar, ejer)

En producent, der var holdt op med at kupere haler på grisene, forklarede, at han overvejende blev mødt af skepsis fra sit netværk. Mange tvivlede på, at han kunne gøre det uden at få problemer.

Der er mange, der ikke vil tro på det, at det kan lade sig gøre. De tvivler på det. Jeg lægger ikke skjul på, at der er problemer, men det er ikke mere, end man kan styre. Der er også ting, man ikke bare kan forklare dem, de skal selv gøre noget. Der er da også nogen, der har sagt, at det var godt gået, at det kunne de også prøve. Men så snart man ikke har en integreret produktion, som jeg har, men skal af med grisene til fx eksport, så springer kæden jo af. Man

kan ikke komme og sige, at man har 600 grise med lange haler til afsætning, for så er det ikke dem der bliver solgt først. (Philip, ejer)

4.2. Er fordelingen af risiko fair?

Nogle af deltagerne i undersøgelsen havde fået økonomisk støtte, enten ved at være tilsluttet et bestemt koncept eller ved at få statslig støtte til fx nybyggeri af stalde for at ændre retning hen imod mere dyrevelfærd.

Flere af deltagerne pegede samtidig på de risici, som man sommetider må løbe, når man tilslutter sig fx et koncept i form af et dyrevelfærdsmærke eller søger tilskud til staldbyggeri.

Fordelen ved et mærke kunne være oplagt i form af bedre pris og synlighed, men rummede også risiko, fordi landmanden selv sjældent havde indflydelse på, hvordan mærket blev markedsført. Producenten på gården havde heller ingen garanti for, om forbrugerne opdagede mærkets eksistens og var villige til at betale for det – eller om man pludselig fik opsagt sin kontrakt med slagteriet, hvis konceptet ikke havde succes.

Derfor er fordelingen af risiko et centralt overordnet tema, som her opdeles i fire under-temaer.

- a) Markedsdrevet dyrevelfærd – fordele og ulemper ved dyrevelfærdsmærker
- b) Forskellige former for politisk, økonomisk risiko
- c) Kontrol af mærkerne – en del af hverdagen
- d) Egen økonomisk ballast som fordel, fordi det kan være dyrt at være first-mover

a) Markedsdrevet dyrevelfærd – fordele og ulemper ved dyrevelfærdsmærker

Nogle landmænd i denne undersøgelse havde knyttet deres produktion til dyrevelfærdsmærker, som gav den enkelte producent mulighed for at afsætte sine animalske produkter til en højere pris.

I denne undersøgelse medvirkede landmænd, som havde afsat dyr og mælk via

- det statslige dyrevelfærdsmærke (der sælger kødet via Dansk Supermarkeds butikker)
- Antonius (som produceres af Danish Crown og afsættes i blandt andet Føtex),
- Bornholmergrisen (ejes og sælges af COOP),
- det statslige økologi-mærke (mælk og kød)

Udsigten til at få en merpris for ens produkter var et tema blandt interviewdeltagerne. Nogle gange var de sikre på, at det ville ske, og andre gange gik de i gang med at etablere nye systemer i forventning om, at et koncept var på vej.

Det var den økonomiske gevinst, som fik mig til at lægge om til økologi, ingen tvivl om det. Godt nok med en risiko for tab, fordi den jord, vi hidtil havde lejet ud, jo også skulle omlægges, og de penge fik vi så ikke ind mere (...). Det var lidt en torn i øjet på omlægningen, at vi ikke kunne leje den jord ud til kartofler, fordi det ellers var lejet ud til en fornuftig pris. Så det økonomiske incitament blev mindre, men vi tog chancen alligevel og har ikke fortrudt det. (Poul, ejer)

Vi byggede til løse søer i 13. Der var meget debat om dyrevelfærd (...), og vi ønskede at lave noget, hvor vi var på forkant og ikke skulle køres over af lovgivningen få år senere. I samarbejde mellem SEGES og Aarhus Universitet var der udviklet nogle stier til løsgående søer i farestalden, som vi fandt driftssikre, og de overholdt også alle mulige krav hos en engelsk dyreværnsorganisation. Så vi kastede os lidt naivt ud i at lave det (...). Vi troede, der ville være kø for at få lov til at købe de her grise, men det var der ikke de første år(...). Der gik et par år, inden det statslige velfærdsmærke kom i gang, og vi blev en del af det. Da mærket endelig kom, var jeg den første, Danish Crown kontaktede, for jeg var jo 100 procent klar. Jeg havde haft forsøg med lange haler, det var ikke problemfrit, men vi turde godt satse. Andre, som også havde løse søer i farestalden, kunne ikke gå med i hjertet, fordi de ikke kunne afsætte grise med hele haler. Min smågrise-aftager var ikke begejstret for hele haler, men han var begejstret for penge, så han blev overbevist om, at den merpris vi fik, kunne dække hans udgifter. (Anders, ejer)

Andre landmænd måtte også vente på en aftale om at sælge under et mærke, selv om de havde investeret med forventningen om, at det var en mulighed.

Vi kom først med under et mærke, da var vi var gået i gang med at bygge. Der kom et krav til mærket om, at det også skulle omfatte løse søer i farestalden, og det havde vi satset på. En af supermarkedskæderne krævede det sådan. Og så ringede de og spurgte, om vi ville være med. Men det var ikke udslagsgivende. Vi VILLE bygge på den måde, uanset hvad, men jeg synes da, det er sjovt at gå og tænke over, og kan gå og fortælle alle mine venner og familie og hele min kontaktflade, at vi laver jo op mod, ja, et sted mellem 20 og 30 procent

af den her særlige gris, der bliver solgt i Danmark. Det, synes jeg da, det er sjovt. (Oskar, ejer)

Flere deltagere havde, når de tænkte på deres bedrifts fremtid, muligheden for at udvikle eller deltage i nye mærkeordninger – men det kunne kun ske under forudsætning af, at prisen var "den rigtige".

Man ønskede generelt ikke at bidrage til forvirring omkring "mærke-junglen", som mange forbrugere har svært ved at orientere sig i.

JEG kunne jo godt tænke mig på et tidspunkt at lave antibiotikafri mælk. Altså, hvor vi slet ikke sprøjter dyrene. Men det skal jo ikke være på bekostning af hvad som helst. Og jeg er egentlig også lidt imod, vi skal have flere mærkninger inden for mælk. Så jeg taler lidt med to tunger, når jeg siger sådan noget her (...). Vi skal være sikre på, vi får en merpris, at det ikke går op i logistik for vores mejerier. Og vores andelsselskaber. Og det føler jeg lidt, det gør. Jeg kan nævne, at inden for de sidste tre-fire år har vi skullet investere adskillige tusinde kroner i vores logistik til mælketanke, hvordan man henter mælk. Og det kan godt være, de måske holder et minut mindre herude for at suge de der 12.000 liter mælk,... øh... men så begynder man at køre på kryds og tværs af hinanden, fordi at man skal indsamle forskellig mælk. Så ødelægger man ALT det der logistik, man har fået bygget op (.). Og vi skal være helt sikre på, at vi får en RIGTIG høj pris for det der, vi skal lave. Ellers skal vi ikke til det. Og vi kan også snakke CO2... er det CO2-venligt, at vi skal ligge og køre med en tankbil efter sådan noget mælk?

(Poul, ejer)

Andre mente, at det var afgørende, at de dyrevelfærdsmærker, man arbejdede med, hele tiden skulle forny sig, for det var i høj grad et krav fra detailhandlen, som afsætter æg, kød eller mælkeprodukter.

Jeg er jo landmanden udadtil måske, kan man sige, i forhold til de her organisationer. Og det er også mig, der har... defineret det nye koncept sammen med slagteri og kæde.

Men det bruger vi jo tre år på, fordi vi lancerer det i 2018, men allerede i 15 så snakker vi jo ændringer. Ikke. Og der har vi jo kørt i en syv års tid, ikke, med det første koncept. Og så begynder vi at tale ændringer og siger: Hvad kan vi

ændre os på? Fordi det der sker, det er, at alle andre får også løse søer. (Bo, ejer)

EU tog initiativ i 2019 til at motivere landmænd til at ophøre med at halekupere. Halekupering per rutine har været forbudt siden 1991, men det er stadig det mest almindelige at halekupere i EU landene, undtagen Sverige og Finland.

I denne undersøgelse indgik et interview med en konventionel svineproducent, der netop havde besluttet at stoppe med halekupering. Han pegede på, at hele haler var et område, hvor der i dag ikke er nogen umiddelbar økonomisk gevinst for landmanden – med mindre man indgår i en mærkeordning, hvor hele haler er et krav.

Derimod medfører det ekstra omkostninger at beholde hele haler på grisene, blandt andet fordi det kræver mere plads og ekstra overvågning. Derfor havde han anbefalet Danish Crown at overveje en økonomisk bonus til de leverandører, der faktisk har en produktion med grise med hele haler.

Det er jo en ekstra omkostning, hvis du bare gør det uden at høre til nogen form for specialgriseproduktion som i mit tilfælde. Jeg har sagt til Danish Crown, at de skulle give dem, der producerer uden at klippe haler, 5 kr. per gris og trække dem fra dem, der halekuperer. Der er jo også en ekstra værdi i halen. Det ville være tilstrækkeligt til at få folk til at handle og man ville få lidt for det ekstra opsyn, det kræver at have hele haler (...) . De kunne også udgive en kogebog med retter med grisehaler, så folk fik mere blik for dens værdi. (Philip, ejer)

Risiko: Korte kontrakter og manglende markedsføring

For nogle af dem, der var med i et koncept, viste det sig, at de løb en større risiko end de havde forventet, nemlig risikoen for at kontrakten, som man har tegnet med slagteriet, fx Danish Crown, har en meget kort opsigelsesfrist, ofte kun på et halvt år.

Nogle Antonius-producenter havde tidligere givet op selv, fordi de ikke kunne leve op til kravet om løse søer i farestalden og hele haler.

Men opsigelsen kunne også gå den anden vej, fra slagteri til producent. For en producent, der leverede til det statslige dyrevelfærdsmærke, skete opsigelsen af hans kontrakt kun to år efter, at han var startet – og uden at han bagefter kan pege på en klar årsag ud over, at mærket ikke solgte godt nok.

Jeg var både vred, skuffet, sur og ked af det, da kontrakten blev sagt op. Kort sagt, frustreret. Nu havde vi næsten lært at håndtere grise med lange haler. Vi var godt klar over, der var udfordringer i forhold til at sælge mærket, men vi kunne ikke finde ud af, om det var fordi, de ikke havde villet det nok hos Danish Crown, eller om det var fordi en af supermarkedskæderne sprang fra (...). Eller var det markedsføringen, den var gal med? Mit indtryk er, at meget få nåede at få øje på det her nye mærke, som jo bare er lillebitte på pakkerne af kød. Jeg synes, de burde have satset mere på kampagner, skilte, givet det mere tid. Tænk på, hvor mange år øko-mærket har fået, før det var kendt. Man gav det ikke den tid, det fortjente. (Anders, ejer)

Flere deltagere fremhævede risikoen ved at bygge staldsystemer til nicheproduktioner, som efterfølgende ikke kunne sælges. Hvis dét skete, kunne slagterierne opsige deres kontrakter:

Nogle mere langsigtede kontrakter ville være rimelige. Så er man trods alt sikret lidt de første år. Jeg synes faktisk minimum tre år, det ville være kravet, hvad skal man sige. Det var, hvad vi forlangte, da de ville have koblet antibiotikafri produktion sammen med det mærke, vi laver i forvejen, men de ville ikke engang give os et år. (Solveig, ejer)

En enkelt interviewdeltager havde som noget ret enestående en flerårig kontrakt med Danish Crown og en supermarkedskæde i forhold til sit produkt, som kun blev lavet i hans del af landet.

Han erkendte, at aftalen var unik, men ærgrede sig samtidig over, at han ikke selv beholdt ejerskab af mærket frem for, at det som nu var ejet af slagteriet og lånt ud til et supermarked.

Vi lavede en femårig samarbejdsaftale mellem et supermarked og Danish Crown... Det er historisk lang tid, det er aldrig sket før (...). Men det har været nødvendigt for vores byggeri (...). Men jeg ærgrer mig over, at vi ikke selv beholdt vores mærke, så det var os, der ejede det i dag. Jeg var jo for ung og ikke erfaren nok inden for det segment... Det skulle have været VORES, så hvis de ikke vil købe grisen, så kunne vi sælge det en gros. Vi har jo masser af restriktioner og alt mulig andet (...). (Bo, ejer)

En deltager nævnte også, at uden en kæde til at stå for markedsføringen ville man som landmand være dårligt stillet, fordi markedsføringen var vigtig.

Og hele markedsføringens-delen, alt det er jo spændende i sig selv, også at forstå dets betydning, netop fordi der er en supermarkeds kæde med ind over. Var det bare slagteriet, så ville det nok være lidt sværere. Men det skal være nogen, der brænder for det og tror på det. (Ken, driftsleder)

Især manglende markedsføring fra de supermarkeds kæder, som skal sælge et særligt dyrevelfærds-brand, blev beskrevet som et problem.

Det kunne klart minimere risikoen, hvis detailkæden ville binde sig for en længere periode, når de beder os lave et særligt produkt. For nylig var et supermarked interesseret i, at vi skulle begynde med antibiotika-fri grise. Men da vi stillede krav om, at de så skulle binde sig til at aftage produktet, blev det ikke til noget. Alligevel tror jeg, det er nødvendigt, at vi stiller den slags krav. (Os-kar, ejer)

Risiko for manglende interesse hos forbrugerne og manglende efterspørgsel

Flere af deltagerne nævnte forbrugernes rolle som en årsag til, at det var meget svært at forudsige, hvordan markedet for ens dyrevelfærds mærke ville udvikle sig. Nogle gange opdagede forbrugerne måske ikke det pågældende dyrevelfærds mærke, eller de ville ikke betale prisen, selv om de gerne vil have bedre dyrevelfærd. Nogle er måske på vej væk fra at spise kød. Det blev endvidere nævnt, at dyrevelfærds mærker kan være svære at skille fra hinanden: en 'label-jungle', som en deltager kaldte det.

Det virkede utilstrækkeligt differentieret, sådan at man som forbruger ikke kunne se fordelene for dyret eller syntes, at det berettigede til en given merpris.

På nogle måder er skurken jo forbrugerne. Alle dem, der piver om dyrevelfærd, og så køber de det ikke. For de købte jo ikke mit, men heller ikke i stor stil det økologiske kød, friland eller Antonius. Det er jo under 5000 grise om ugen, der slagtes under de tre mærker, det er ingenting. Hele forbrugsmønstret nu er jo en nedgang i forbruget af rødt kød, det rammer måske også specialgrisene? Min egen filosofi er, at de forbrugere, der er meget bekymrede for dyrevelfærd, måske helt springer fra at bruge kød. Og det kan være, det rammer specialgrisene og de økologiske hårdere end den generelle svineproduktion. Nedgangen i forbruget af kød i Tyskland er på fem procent, det er jo alvorligt. (Anders, ejer)

Jeg er overrasket over, at de ikke gav kødet, som var mærket med 1 hjerte (statens dyrevelfærdsmærke), en længere chance. Hvis de også lukker os med to hjerter, vil det da være lidt en falliterklæring. Men det kan så godt være, at man kan sige, at dem, der har ét hjerte, de krav, der er dertil, de er for flydende. De skal bare have mere halm. Altså, det er jo elastik i metermål mange af de krav der. Men omvendt, det kan heller ikke være alt for punktligt og fast, fordi igen, det ER dyr, vi har med at gøre (...). Jeg havde håbet, at et mærke yderligere, oven i det vi allerede var, ville guide forbrugerne bedre på tværs af butikkerne, for der er rigtig mange, som ikke kan sætte sig ind i alt det. Jeg håbede, det ville guide forbrugerne lidt rundt i den private label-jungle. Men jeg synes ikke, vi har set den store effekt af det. (Oskar, ejer)

Forbrugernes manglende trofasthed blev nævnt af flere som en vedvarende risiko ved at sælge nicheprodukter. Splittelsen mellem på den ene side at efterspørge dyrevelfærd, på den anden side at ønske billigt kød blev nævnt som en frustration.

Hvis forbrugere bliver interviewet til et eller andet... TV2, eller hvad nu end det er, så vil de sige, at de vil vælge et eller andet dyrevelfærds-mæssigt. Men så når de står nede i køledisken, og der ligger en flæskesteg til 50 kroner, og så ligger Antonius'en ved siden af til 150, eller hvad nu prisen er... Jamen, der er altså mange af dem, der så vil sige: Jamen, de er ligeglade med den der, den er produceret i Polen. Vi tager den der til de 50 kroner (...), det kan forklare, hvorfor vores tal falder. Samtidig er kravet til mærket blevet strammet. (Solveig, ejer)

Der er bare det, at der er et mismatch mellem, hvad slutforbrugeren siger, og hvad der reelt sker. Og det er jo blevet sådan en knude, uløselig knude et eller andet sted. Vi leverer til et andelsselskab, som leverer ud til detaileddet – og de har prøvet med alle mulige forskellige typer af tillæg og specialgrise. Men der er meget, meget få af dem, som overlever. Vi troede, da det statslige dyrevelfærdsmærke kom - med forholdsvis stor opbakning fra detailkæderne også – at det kan godt blive noget stort, i og med at det er et statsligt. Det var der store forventninger til, og vilde drømme, og der var snak om tillæg, og hvor det skulle ligge henne (...), men så ender det jo så med, at de kan slet ikke få solgt. Forbrugerne kan ikke finde varen. Vi har oven i købet selv haft svært ved

at finde produkter med det statslige mærke i butikkerne her i Jylland. (Jesper, ejer)

En deltager mente, at der var sket en udvikling, hvor flere og flere danske forbrugere som minimum købte dansk kød, men også at flere var villige til at betale for kødet, hvor de var sikre på god dyrevelfærd. Kampen ville så stå om at få fortalt, hvilke dyr der har god velfærd.

Personligt tror jeg, der kommer noget mere niche. Jeg vil ikke spå om fremtiden, men jeg tror en meget stor del af afsætningen i Danmark vil ændre sig. Hvis vi nu taler anerkendelse, så kan jeg godt følge, at det er møgirriterende at gå i den lokale brugs og købe polsk kød. Hvor man ved, at det er ringere, de brugere mere medicin osv. Og jeg tror faktisk, i relativ nær fremtid, at forbrugere de er ved at omvende sig til, at de skal købe det danske, og danskerne har råd til det. Jeg tror, der er og flere, der er bevidste omkring, at dyr skal have det godt. Og så er det egentlig bare kampen om at få det fortalt, hvilke dyr der har det godt. Altså, jeg mener ikke, de økologiske dyr har det bedre end den gris, vi selv producerer. Men altså, hvis de vil købe dansk, økologisk kød, så er de velkommen til det jo, ikke også. (...). Jeg synes, det bevæger sig hen imod, at forbrugere godt vil betale det, som det koster at lave. For 10 år siden sagde de, at det ville de godt, men de gjorde det ikke. Men jeg tror, der er sådan en større og større andel, som rent faktisk godt vil betale det i dag. Jeg kan se det på de unge forældre, der har børn i samme børnehaver, som jeg har. De er virkelig opmærksomme på, hvad de køber, på dyrenes opvækst og sådan noget. (Tom, medarbejder)

b) Forskellige former for politisk og økonomisk risiko

Deltagerne gav også andre eksempler på, hvor uforudsigeligt og risikabelt det kunne være at lave forandringer og indgå i nye koncepter. De handlede dels om politisk uforudsigelighed, dels om finansverdenens påvirkning og dels om tab i omsætning, når man tog nye systemer i brug.

En deltager fortalte, hvordan han havde satset på den statslige støtte til nybyggeri af farestalde til løse søer, men politisk omskiftelighed gjorde, at pengene aldrig blev udbetalt.

Vi var helt sikre på at få støtte til byggeriet, men så fik den daværende minister ikke lige skrevet under, så vi fik aldrig de tre millioner. (Anders, ejer)

En anden deltager fortalte, hvordan byggeriet var planlagt som et stort barmarkprojekt til 2100 løse søer op til lovgivningen om løse søer i drægtighedsstalden i 2013, men så kom finanskrisen i vejen.

Vi kom vi faktisk igennem med den plan og fik finansieringstilbud på det. Hvor så Lehman Brothers krakker. Vi skulle aflevere alle vores lånedokumenter til underskrift om mandagen. Vi fik det om tirsdagen, og skulle aflevere det mandagen efter. Og der krakker Lehman Brothers om torsdagen. Og så fik vi jo at vide, at alt blev sat på hold, og det kunne ikke blive til noget, og de skulle se, hvordan det her det endte, og det trak jo bare UD. Altså, vi kunne jo ikke få nogen afklaring på, hvordan det der det skulle gå. (...). (Jesper, ejer)

En risiko for flere interviewdeltagere lå også i mindre fortjeneste, fordi den nye produktionsform gav dem større udgifter på en række områder. Mindre ydelse i mælk var en erfaring, der blev nævnt hos en økologisk producent, hvis køer gik ned i ydelse, da de kom ud på græs. Andre nævnte ekstra timer til flere ansatte som en konstant større udgift plus udgifterne til byggeriet.

Alle ungdyrene var jo ude, det var de vant til, da vi ikke var økologer. Så alle ungdyr havde prøvet det. Man hører skrækhistorier om dyr, der aldrig har været ude og nærmest ikke kan finde ud af at æde græs. Men personligt var jeg egentlig glad nok ved, at vi ikke havde køer på græs, for vi lå jo højere i ydelse dengang. Det er udfordringen nu, ydelsen. Der er økologer, som sagtens kan lave masser af mælk, men man skal være meget mere obs. på fodringen. Vi faldt næsten 1000 kilo i ydelse, men nu er vi ved at hente det igen. (Poul, ejer)

Ja, hvad risikoen er... altså, det, jeg synes, det der er værst, er for det første, at det koster nogle flere timer, mandetimer, at passe det her system. Og det koster noget ekstra at bygge det her system også (...). Man er jo ikke sikret, at man får noget for det, altså, hvad skal man sige, det er jo sådan set ens egne penge og risiko, man sætter i det (...). Og det vil også gå en lille smule ud over produktionsresultaterne. Det kan godt være om nogen år, når man ligesom samler noget mere erfaring sammen, at vi kan få de produktionsresultater endnu bedre. Men altså, det er ikke så nemt at komme helt op og ligge med de andre i hvert fald. (Solveig, ejer).

c) Kontrol af dyrevelfærd – en del af hverdagen

Også kontrol af dyrevelfærden og kontrol af de dyrevelfærdsmærker, man har tilsluttet sig, blev nævnt som en vedvarende risiko, man måtte leve med. Kontrollen blev af nogle opfattet som en udfordring i hverdagen, som man kunne vende til noget positivt ved at tænke på den som en art 'rådgivning', men også som en risiko, hvor kontrollørens afgørelse kunne virke uretfærdig.

Selvfølgelig skal det være i orden i stalden, men jeg tænker jo også nogen gange, at der er lidt rådgivning i det. Jeg tager tit en dialog med dem, hvis der ER et eller andet...

Lad os nu få snakket om det, fordi det kunne jo være en lille ting, jeg skulle ændre, for så var det bedre. Der er så nogle af tingene, hvor jeg synes, det er måske sådan lidt: Det er ikke vigtigt, lad os nu komme videre! Altså, jeg har jo også haft kontrol fra kommunen efter et år for at se, om jeg havde den samme gulvtype, som da jeg byggede, altså... HVORFOR?

Altså, jeg bygger ikke sådan et gulv om på en uge. Det synes jeg, det er spild af tid. (Oskar, ejer)

(...) Nu hvor konceptet er udvidet med endnu et koncept oveni, to-hjertet, har vi sagt ja til mere kontrol. Og det skal selvfølgelig være i orden. Vi skal opfylde de krav, men også med den respekt over, at det er biologi, vi har med at gøre (...), altså, jeg prøver at køre mit efter en snor, så vi overholder alle love og regler. Og det har jeg sagt til mine ansatte, at jeg vil have, at vi skal simpelthen køre efter en streg, vi skal ikke lave nogen store svinkeærinder. (Oskar, ejer)

Vi har jo en god dialog med dem. Det er bare en gang imellem, hvor man hører om nogen ting, at: Arh, nu må de også ligesom have lidt virkelighedsfølelse? Der var på et tidspunkt, hvor de kom på kontrol, og så var der én sti med de helt største slagtesvin, vi har til at gå, hvor de ikke har halm tilbage på gulvet. Ikke? At de ligesom påpeger den, jamen... Ja, de kom om morgenen, vi havde ikke været rundt med halm endnu... Altså, jeg ved godt, de skal tildele mere om dagen inden så, men... det er sådan lidt: I har ikke andet at kommentere. Så bliver man sådan lidt: Arh! Ja, de ser 6500 grise, og så finder de - jeg tror, der gik 12 i den sti, ikke, hvor de så påtaler det, så vi får en vejledning i strø. (...) Og så tæller vi jo faktisk med i den statistik også, med at dyrevelfærden ikke er i orden, fordi at det er jo en påtale, ikke også. Det har jeg det

lidt stramt med... at man tæller med i sådan en statistik der. At dyrevelfærden ikke er i orden, fordi at de lige EN gang kommer og ser, at de ikke har fået tildelt halm nok. (Solveig, ejer)

Jeg håber, at kontrollen vil være en guideline med til at tilpasse os allesammen. Sådan at vi ikke har nogen, der buldrer derudad og skider lovgivningen et stykke (...). Hvis de kommer ind til to forskellige konventionelle landbrug, og den ene henter medicinen i Tyskland og skider det hele et langt stykke - han får det samme for grisen som ham, som overholder lovgivningen. Og det er DEM, vi skal have luset ud i. (Oskar, ejer)

d) Egen økonomisk ballast som fordel, fordi det kan være dyrt at være first-mover

For flere af deltagerne var det en afgørende forudsætning, at deres økonomi ikke på forhånd var belastet af tung gæld, hvis de ville til at fokusere på et nyt, mere dyrevelfærdsvenligt system.

En sund økonomi betød, at man kunne lægge et mere pessimistisk budget, hvis salget af det kommende produkt ville gå dårligere end forventet, eller hvis man slet ikke kom med i en mærke-ordning. Tidligere generationers opbygning af en solid egenkapital blev også beskrevet som en vigtig medspiller.

Vi havde fremtidssikret os ved at have en god økonomi da vi gik i gang. Det gjorde, at vi havde lidt ro i maven og vi kunne lægge et budget, der kunne hænge sammen, selv om vores produktionsresultater ikke var så fantastiske. Vi budgetterede med 750 søer og 29 grise pr. årssø, da vi gik i gang. Det gav ro, at vi ikke skulle op på 33 grise pr. årssø eller lignende for at få det til at hænge sammen. (...) Men altså, det er jo også i kraft af, at... ja, der er andre generationer, der har opbygget en god egenkapital og sådan nogen ting, ikke også. Så at man har noget at stå imod med. Det gør det nemmere, - det ville ikke være alle, der kunne gå ud og gøre det samme. (Solveig, ejer)

Vi har jo valgt at bygge til løse søer i farestalden 100 procent for egen regning, vi havde ikke udsigt til tillæg (og har stadig ikke, så længe bedriften halekuperer. Red). Og så er vi hjulpet rigtig godt i gang af de to gamle, som har smidt kapitel i det. Var jeg startet helt fra bunden af, havde det slet ikke været muligt (...). Da vi byggede første gang, var der heller ikke statsstøtte, så vi ændrede ikke alle stier til løsdrift på én gang, men har haft en afdeling med de traditionelle kassestier samtidig. Men når vi tager næste skridt og ændrer til 100 pct.

løsdrift i farestierne, så er der tilsagn om tilskud. (Jesper, ejer)

Jeg har det sådan, at når vi laver budgetter, så er de altid forsigtige. Det betød også, at vores omlægning til økologi ikke så så positiv ud, men det var, fordi vi var pessimister. (Poul, ejer)

Flere deltagere oplevede, at deres initiativ var blevet mødt med skepsis, fx fordi de ikke på forhånd var sikret en merpris for kødet. Men prisen for at være 'first-mover' og for at få det system til dyrene, som man syntes, var det bedste, var værd at betale, fremhævede to af deltagerne.

Jamen der var der mange, der tænkte, det var tudetosset. Hvorfor gjorde I det? Men nogle gange er det dyrt at være 'first mover', altså, hvis det er det, man vil. (Jesper, ejer)

Jeg ville ikke bryde mig om at fremstå som en, hvor det hele bare går ud på kroner og ører. Jeg vil godt have, at mine dyr de skal have det godt. Og det er rart at komme ind i en stald, hvor man kan se dem i øjnene hver morgen. Jamen det er svært at forklare, svært at sætte ord på. Man vil gerne tjene penge, for det er jo det, jeg skal lave af. Alt skal betales, men for MIG personligt tror jeg ikke, det har den store betydning, hvor meget jeg tjener, jeg vil hellere have et godt omdømme. Det kan lyde tosset, for der skal også penge ind. Jeg vil bare hellere have, at jeg til hver en tid kan åbne min stald og folk kan komme ind, og jeg kan forsvare det ned til mindste detalje. (Oskar, ejer)

4.3. For dyrets skyld –synet på dyret som drivkraft for forandring

Flere deltagere understregede, at de forandringer, de satte i gang, i høj grad havde fokus på dyret selv, og dets adfærdsmæssige behov, og dét i sig selv var en motivation til at skabe forandringer.

Temaerne, hvor dyret er i centrum som motivation for forandring, handlede for det første om forskellige former for 'naturlighed', herunder dyr som sociale væsner, og hvordan dette kunne tilgodeses i produktionen. For det andet handlede det om omsorg for dyret, helt konkret ved at undlade at skære i det. Man tog afstand fra en handling, som man beskrev som et udtryk for effektivitet og tidsbesparelse. For det tredje var der fokus på betydningen af at oplære medarbejderne i se på og forstå dyrets adfærd.

Dette tema kan således opdeles i følgende tre undertemaer:

- a) Ideen om naturlighed
- b) Fokus på omsorg for dyret: Mangel på tid - eller tilpasning af dyret til systemet- er ikke et argument for at skære i dyret
- c) Oplæring af medarbejderne, så de kan omgås dyrene

a) Ideen om naturlighed

For nogle af deltagerne var udgangspunktet, at fokus skulle være på dyret - det var dyrets behov, deres arbejde skulle centrere sig omkring. I den sammenhæng blev det nogle gange beskrevet som fokus på naturlighed, andre gange som vigtigt at 'se på dyret' og dets adfærd.

Altså, jeg har arbejdet for landmænd, der havde grise, fordi de skulle have råd til en større traktor, ikke? Men for mig handler det om dyrene. Det har det altid gjort. Vi putter de her dyr ind i en stald, og så har vi altså et kæmpestort ansvar, for de er jo 100 pct. afhængige af, hvad vi gør med dem, ikke? Det ansvar skal vi være bevidst. Sådan noget med jord og traktorer interesserer mig ikke, det er grisene, som jeg synes er interessante. (Bo, ejer)

En deltager beskrev selve det at SE på, hvad der skete med dyret, som noget der var opstået i processen med at lægge om, fx at man nu med ét kunne se det liv, som kalvene fik ud af at være sammen med koen og de andre kalve, hvor man i begyndelsen var fyldt af alle de bekymringer, der var for, at det nye system ville medføre problemer.

Altså motivationen er jo, at når vi kigger på vores kalve NU, så tænker vi, at de har et meget bedre liv. Så ville vi jo slet ikke kunne forestille os, at vi kunne gå tilbage. Så motivationen er, at vi skal få det her til at lykkes! Vi KAN ikke gå tilbage til det, som vi havde før. Det er faktisk slet ikke en mulighed for os (...). Hvor jeg tænker, at motivationen for at komme i gang det var jo fyldt med de forbehold, man ligesom havde haft inden, hvor man siger: Argh, men de bliver nok mere syge, fordi de kommer til at gå i et andet miljø, og de bliver måske vilde (....). (Merete, ejer)

Samme ejere var positivt overraskede over, hvad dyrene selv kunne finde ud af. Det mest positive aspekt var desuden for dem at opleve, hvor glade de selv blev af at kigge på kalvenes adfærd, når kalvene gik sammen med koen, og hvor meget de selv havde flyttet sig på kort tid.

Mads: *VI har samme slutprodukt, men man bliver glad af at gå og kigge på den mere naturlige adfærd for kalvene. Og jeg synes, vi er lykkedes med at putte noget, der ligner livskvalitet ind i kalvenes liv.*

Merete: *Ja, de viser meget mere naturlig adfærd. Og meget mere bevægelse. Så nu tænker jeg, det er skønt, man har tænkt, at sådan nogen kalve de skal stå i sådan en lille boks. Nu, hvor jeg ser, hvor meget de går rundt. De bevæger sig virkelig meget. Det er en overraskelse, at vi ikke havde tænkt over det. Hvor meget de hopper rundt fra dag et.*

Mads: *Men det mest overraskende for mig er, hvor hurtigt vi er kommet dertil, hvor vi er i dag. De skal godt nok drille meget, før de bliver puttet ind i hytter igen. Der er kun gået et halvt år, fra vi tænkte, at det ikke var en mulighed.*

Merete: *Ja, det der skift vi har taget. Altså at køerne selv kan finde ud af det, det kan snart ikke overraske mig mere, hvad de kan og ikke kan. Men at vi SELV kan flytte os så meget (Merete og Mads, ejere).*

Andre beskrev også glæden ved at se dyret på en ny måde i det system, de havde valgt – herunder også, hvordan det nye system forbedrede deres egen relation til dyret, som de fik en helt anden kontakt med. Arbejdsglæden, som kom ud af at give dyret bedre velfærd, blev fremhævet af både landmænd og ansatte.

Ja, altså, jeg synes jo, det er helt fantastisk at kunne se soen forfra. Altså - det var da ganske skrækkeligt et eller andet sted, når jeg sådan ser tilbage, at man bare gik og kiggede på rumpen af dem hele tiden (...). Går jeg forbi en so i dag, og hun kommer hen til lågen for at hilse, jeg kan ikke lade være - for mig er det en naturlig ting, at man tager hånden ned og hilser på. Det er vel bare dyretække, tænker jeg, eller respekt for dyret, eller hvad ved jeg, Jeg kan lide soen, når hun ikke er fikseret, og jeg nyder at se på, hvordan medarbejderne også går stille rundt og tager sig tid til at få kontakt. Jeg siger jo til vores elever, og til hvem det er: Om I så bruger 10 minutter på et eller andet sted at stå og klø en so bag øret, det vil I ALDRIG nogensinde få skældud for. Altså, det er så vigtig en del det der med, at vi accepterer dem, og de accepterer os. Så hvis hun kommer hen til dig, når du står og tømmer en krybbe, og gnutter sig lidt

op af dit ben og godt vil kløs lidt, så gør det. Brug bare lidt tid på det. (Jesper, ejer)

Mange andre svineproducenter har jo været skeptiske. De kommer tit med de skeptiske spørgsmål om løse søer i farestalden. Det er jo lidt kroner-ører, det handler om. Men jeg synes også, man skal se lidt på arbejdsglæden, altså det med at dyrene trives, søerne kan vende sig rundt, komme hen og snakke med os. Det... det er simpelthen noget af det, der virkelig lægger sig højt på følelsesbarometret, virkelig højt. (Oskar, ejer)

Det er en ny erfaring for mig med løse søer, men en god erfaring. Det var svært i starten for mig, men jeg tror, soen kan pleje sine grise bedre som løs fremfor, hvis hun står i en bøjle og ikke kan vende sig. Hun kan ikke bevæge sig, og jeg kan ikke se hendes øjne. Når hun bevæger sig, får hun det bedre, bedre ben og det er også bedre for pattegrisene, fordi de kan følge deres mor. Men vi skal selvfølgelig bruge tid på at lære pattegrisene at søge ind i hulen, og vi bruger meget tid på at lukke dem ind i hulen i begyndelsen, især de første to dage. Vi sætter dem ind tre gange om dagen, hver gang soen får mad. Så de lærer den at kende. (Lena, ansat)

Respekten for dyret kan også handle om at respektere, hvordan dyret er skabt og dermed også er fremstillet, fx på billeder i litteratur eller reklamer. Dette spillede en rolle for en yngre interviewdeltager, der var stoppet med at kupere haler i sin konventionelle svineproduktion. Et par forsøg i to stier havde været vellykkede, og efterfølgende besluttede ejeren at stoppe helt. For ham betød det noget, at grisen kom til at se ud på samme måde, som "billedet af grisen" altid ser ud, nemlig et dyr med krølle på halen.

Reelt ved jeg jo ikke, om jeg kan sige, at grisen er lykkeligere med en hel hale. Jeg har mine tvivl, om det betyder noget for den. Men hvis du skal tegne en gris, vil du jo altid tegne den med krølle på halen. Du ville aldrig tegne en gris med en lille stump. Så hvis vi ser grisen for os, det billede man får holdt op, det vil jeg faktisk gerne kunne genkende i mine stalde. Så jeg vil hellere, at der bliver bidt i et par haler, end at jeg skal klippe alle haler. Det kan jeg bedre leve med, jeg kan tage god hånd om det, når det sker. (Philip, ejer)

Dilemmaer omkring naturlighed

Nogle deltagere talte også om dilemmaer omkring naturlighed – fordi 'naturlige forhold' blev set som uforeneligt med fx sundhed og ydelse. En økologisk landmand, der lod koen slikke kalven ren og lade den få sin råmælk ved at patte ved koen, fjernede derefter kalven efter de første par døgn. Han forklarede, at han egentlig gerne ville lade koen passe kalven, men samtidig var der grunde til ikke at gøre det, først og fremmest at sikre sig mælken.

Fjernelsen af kalven foregik, mens koen var inde for at blive malket, og det skete på den måde af hensyn til koen, som ville blive afledt, også ved at hun bagefter blev lukket ud sammen med andre køer.

Men fjerner du kalven, imens den er inde og blive malket, så den er væk, når koen kommer tilbage, og den så kommer ud sammen med andre, så er det helt klart, at det går meget lettere. Det med at lade dem gå sammen i længere tid, jeg synes måske, det er en måde at sælge sine varer på, som er sådan lidt (...). I MINE øjne så er det sådan lidt hypotetisk, altså, vi har dyr for at producere mælk og fødevarer (...). Altså....Men der er jo ingen tvivl om, at... at der er da ikke nogen, der er bedre til at passe den kalv end koen selv, moren. Men jeg tænker nok sådan rent sundhedsmæssigt, og det er min påstand, at koen hurtigt glemmer igen. (...) Men jeg tror samtidig, at vi lige så stille arbejder i den retning, altså at lade kalven blive længere ved koen. Jeg er bare ikke i mål med, hvordan vi skal gøre det (...). Men jeg kan se, vi har opnået en enorm høj sundhed som økologer (...). Måske skyldes det græsning. Det er mere naturligt for en ko, hvis du skal være helt ærlig. Og græs indeholder jo masser af næringsstoffer i forhold til majs, som er utroligt fattigt på næringsstoffer. (Poul, ejer)

Den samme landmand nævnte, at han havde haft en anden overvejelse i forhold til naturlighed, nemlig at lade køerne beholde deres horn, men var kommet frem til, at det ville udgøre for stor en risiko.

Jeg har faktisk arbejdet lidt med, om vi skulle til at holde med at afhorne. Men vi er nok nået frem til, det er nok til for stor fare for vores dyr. Vores stald den er ikke indrettet til det. De skal have væsentlig mere plads i vores staldareal, hvis vi skulle have horn. Men det kunne da være sjovt, hvis man kunne have

dem til at gå med horn. Jeg synes da, det er pænt, en ko den er da lige så pæn med horn, som den er uden horn. (Poul, ejer)

En ansat i en svineproduktion pegede på dilemmaerne i forhold til soen i løsdrift i farestalden – de mange ihjellagte pattegrise.

Tom: Risikoen ved løse søer i farestalden er jo mange ihjel-lagte pattegrise. Og det er da frustrerende at gå hjem mandag eftermiddag, efter at man har gjort et fantastisk arbejde og så komme næste dag, og der er rigtig mange døde pattegrise. Men det gør ikke arbejdet træls, måske bare mere interessant. Jeg tror stadig, soen har det bedre som løs, hun kan bevæge sig rundt, så det kommer hende i møde, hendes generelle velbefindende er bedre, tænker jeg.

Interviewer: Mener du, hun er sundere?

Tom: Om hun bliver mindre syg, ved jeg ikke, det tror jeg sådan set ikke. Jeg tænker mere på, at det er godt for ens velbefindende, hvis man får lov at røre på sig. (Tom, ansat)

I et af systemerne havde ejeren valgt at lade pattegrisene blive i stien, når de skulle vænnes fra soens mælk, og flytte soen i stedet for. Ejeren fremhævede, at det gav mere ro for pattegrisene at blive samme sted og mindre risiko for halebid. Fravænningsalderen var på 30-35 dage mod normalt 21-28 i konventionelle bedrifter. Det var et system, som først og fremmest handlede om sundhed, fordi dyrene ikke blev flyttet ind i et nyt miljø, når de var 3-4 uger gamle.

Fordi vi ikke flytter dem til et nyt miljø. Der, hvor vi skal sove, er det samme. Foder er det samme. Vand er det samme. ALT er det samme. Det er bare mor, der er væk. Så dyrene er ikke stressede på samme måde, som hvis du tager... 50-100 grise og lukker sammen i en NY sti, hvor alt er anderledes. (...) Men vi blander dem jo også, altså, sorterer dem efter størrelse efter fravæning. Så de bliver jo selvfølgelig blandet LIDT, men det er FORBAVSENDE lidt... halebid, vi fanger derinde (...). Men vi kan ikke gøre det med alle, fravænne dem så sent. (Oskar, ejer)

b) Fokus på omsorg for dyret: Mangel på tid eller tilpasning af dyret til systemet er ikke et argument for at skære i dyret

Ændringer af dyret, fx ved at halekupere grise, kastrere grise eller afhorne kalve, er almindeligt i husdyrproduktionen. Lovgivning betyder dog, at der i dag skal bruges bedøvelse/smertelindring i forbindelse med både kastrering og afhorning.

En deltager pegede på, at når man udfører disse tiltag, fx halekupering, så handlede det først og fremmest om at være effektiv og spare tid. Halekupering forebyggede halebid – og hvis han skulle have grise med hele haler, ville det koste tid i form af mere opsyn for at undgå halebid.

Den tankegang, at det handlede om tidsbesparelser, fik ham til at ændre sin produktion. Han ønskede ikke at sidde over for sin familie og argumentere for, at han klippede haler for at spare tid.

Halekupering kan jo hurtigt blev en rutine. Jeg synes, grisen skal behandles ordentligt, altså det er jo sådan lidt, hvorfor skulle jeg klippe halvdelen af halen bare for at spare tid på at passe grisen? Det er faktisk lidt svært at forklare til en familiefødselsdag. Det er svært at forklare, at jeg klipper haler for at spare tid på at passe grisene, for så vidt jeg kan se, handler det om øget opmærksomhed. Faktisk sparer man jo også tid ved IKKE at klippe halerne, men netto bruger jeg mere tid på at holde opsyn, end da jeg halekuperede (...). (Philip, ejer)

Samme deltager mente, at problemerne med at stoppe med halekupering handlede om tradition og om, at der hele tiden blev fortalt historier om, hvor frygteligt det var med halebid. Han pegede på, at det er de yngre generationer, både ejere og ansatte, der skal drive et skift fra kuperede til hele haler, for at blive ved med at kupere er en generationsting.

Jeg har jo altid fået at vide at klippe haler, det skal man. Fordi folk har jo sagt, at helvede bryder løs, hvis man ikke klipper dem. Da jeg klippede haler, bøvlede jeg ikke med halebid, men jeg klippede faktisk ikke ret meget af, jeg havde halerne forholdsvis lange. Så startede vi et forsøgsprojekt med SEGES, hvor de søgte nogle, der ville stoppe med at kupere – og det var jo ikke ret langt fra mine tanker. Der var stemning hele vejen rundt, både hos de ansatte og hos min familie, for at prøve at lade være. Jeg tror, vi vil se skiftet komme fra de yngre, også fra yngre ansatte, som skubber til ejerne, fx især pigerne. Det er lidt en generationsting at blive ved med at kupere. Men det kræver total opbakning, alle skal være dedikerede, for det er ikke bare noget, man gør. (Philip, ejer)

En anden deltager fremhævede det som en særlig værdi at vende tilbage til traditioner for at passe dyr, hvor man undgik at skære i dyret, sådan som det havde været tidligere. Optimering, hvor det var en betingelse, at dyret tilpassede sig systemet, var måden at lave billige varer på, men ikke fremtiden.

Jamen, det er det der igen med, at man skal stå og klippe og skære i noget bare for at gøre en produktion nemmere. Hvis man kan sige det sådan. Det med halebid er bestemt ikke sjovt at opleve i de grader, vi før har set... Og jeg ved jo også godt, at vi stadigvæk kan risikere halebid, trods at vi har mere plads. Men igen, det er det der med, at vi måske skal lidt 'back to basic'. Førhen i tiden, jeg kunne da ikke forestille mig, de har kuperet haler tilbage fra... dag 1 af. Jeg ved ikke, hvornår de begyndte at få den idé. Men det ER jo nok igen en del af det, at husdyrbrug generelt er blevet specialiseret. Når vi ikke får mere for vores varer, end vi gør, så skal vi optimere, optimere, optimere. Og så har det været en af måderne, det at stoppe flere grise sammen på mindre plads. Og så tilpasse dyret. I stedet for at tilpasse omgivelserne. (Oskar, ejer)

Den samme producent fortalte, at han havde været med i et forsøg med hele haler, hvor et svensk system blev sammenlignet med et traditionelt dansk. To helt forskellige systemer i slagtesvinestaldene.

I det traditionelle danske system var der næsten 20 procent flere halebid registreret kontra det svenske. Og så kan jeg jo se, at når man sammenligner de to systemer, så kan jeg huske tilbage, fra jeg var lille knægt, at det system, vi havde for 30-40 år siden, det ligner det, de har i de svenske stier i dag. Derfor har vi nu indrettet vores slagtesvinestald som de svenske – en rensegang (hvor grisene gøder. Red) med spalter i midten – og ellers fast gulv. Det betyder, at der er ekstra vægge, som grisene kan gemme sig bag ved, hvis de er stressede eller der opstår slåskampe. Det minimerer risikoen for halebid. (Oskar, ejer)

Drømmen om at have dyr på en måde, som man havde kendt tidligere, måske tilbage i barndommen, var i centrum hos det par, som gik fra at tage kalvene fra køerne efter 24 timer til at lade dem blive hos køerne i 2-3 uger.

I dag er der jo ikke så meget fokus på det, af en eller anden underlig grund (at lade kalven blive hos koen. Red.) – der er ikke mange i gang med det (,,). Nu gør vi det - og det skal vi blive ved med at udvikle på, for som vi har snakket om før – da Mads var en lille dreng, da havde de jo kalvene på den måde. Så det er altså helt skørt, at der ikke er udviklet mere på det. Det er jo sådan, man passer kalve. Der er ikke andre muligheder. (ejer, Merete)

c) Oplæring af medarbejderne, så de kan omgås dyrene

Medarbejdernes betydning i forhold til at kunne se på dyrene, forstå deres behov og bakke op om plads til dyrets behov blev fremhævet af flere som noget, der var afgørende vigtigt.

Men det kunne også skabe problemer, hvis medarbejderne ikke havde det nødvendige blik for dyrene, var bange for dem eller fx var mere fokuserede på produktionsresultaterne.

Jeg ved fra mig selv, at det ikke går, hvis det bare er produktionstallene, der er det væsentligste. Altså i den konventionelle produktion er man jo ekstrem skarpe på tallene. Hvor mange dør, etc. Og det skal man kunne se sig ud over, selve det princip – og erkende, at vi måske ikke er i top 5 på de tal, fordi der bare er andre forhold vi skal arbejde med. Og hvis man er oplært i sådan en top 5 besætning, så skal man nok ikke søge herhen. Det skal være noget andet, der driver ens motivation. Altså at man kommer til at arbejde ud fra dyrenes vilkår på en måde. Og det er altså en tand mere krævende at få en løse so til at passe sine grise. Man skal kunne læse soens adfærd, så når man ansætter folk, skal man være sikker på, de er minded for det. (Tom, ansat)

Samme ansatte nævnte, at man som medarbejder hos løse søer i farestalden måtte lære sig, hvordan en so er, når den er løs og ikke fikseret i en bøjle som i de fleste konventionelle systemer, hvor soen ikke kan vende sig om, når medarbejderen nærmer sig.

Man skal jo ikke bare brase ind til den, når den er løs. Man skal lære den enkelte so at kende, nogle af dem skal varskos mere end andre. Det opdager man rimeligt hurtigt, at det er der forskel på, om de farer op.

Nogle gange måtte man som ejer opgive et ansættelsesforhold, hvis medarbejderne ikke turde nærme sig eller håndtere dyrene på den nye måde.

Vi havde en pige ansat, men det måtte stoppe, for hun turde ikke gå ind til søerne. Det var egentlig ikke, fordi hun havde haft nogen ubehagelige oplevelser eller sådan noget, men hun var simpelthen (...). Hun turde ikke og det dur bare ikke i det system. Hun var helt nyudlært og en forsigtig pige. Men normalt oplever jeg det ikke som et problem (...), og vi skal selvfølgelig også sikre os, at de ved, hvad de har med at gøre. Vi går rundt i stalden og snakker med dem om, hvad risikoen er og hvordan vi arbejder. (Solveig, ejer)

5. Diskussion

Analysen af interviewene med de danske landmænd viser blandt andet, at en del af motivationen til forandring i forhold til at løfte dyrevelfærden ligger i en særlig interesse for at 'gå foran', være såkaldt 'first-mover' eller 'entreprenør'. Det samme sås i en hollandsk undersøgelse (de Lauwere, 2005), hvor entreprenør-typerne blandt hollandske landmænd blev beskrevet som i stand til at være innovative og skabe vækst.

At 'gå foran' handler også om at være forud for en lovgivning, som man venter vil komme. Det kan også være, at man først og fremmest ønsker at gøre noget, som er til glæde for en selv og dyrene, men man ønsker ikke, at det bliver 'det nye normale', fx i kraft af at det bliver påtvunget ved lov. Varsler om mulig lovgivning på et område (eksempelvis løse søer i farestalden) kan altså både være en igangsætter, fordi man ønsker at tænke langsigtet fx i nybyggeri – og en dræber, hvis man netop ikke ønsker at være styret af lovgivning, men hellere vil arbejde med sin egen forståelse af, hvad der er bedst for dyrene.

Motivation til forandring kan være stimuleret af en økonomisk belønning, men dette var ikke en betingelse for alle. Flere af deltagerne forandrede deres systemer til bedre dyrevelfærd, før de vidste, om de fik en belønning ud af det i form af en højere pris. Selvfølgelig den personlige tilfredsstillelse ved at gå til højre, når andre går til venstre, spillede en stor rolle. I den forbindelse lå motivationen også i at udvikle et unikt produkt frem for at deltage i en masseproduktion, som landmænd i udlandet kunne lave lige så godt – og billigere.

I overensstemmelse med, hvad der er set i andre europæiske lande (Vaarst et al., 2019, Morgan, 2019), viste det sig, at motivation til at skabe forandringer og løfte dyrevelfærden i høj grad blev understøttet, hvis man var i stand til at finde andre at gøre det sammen med og dele erfaringer med undervejs. Netværk, enten i form af staldskoler, ERFA-grupper eller egne etablerede specialnetværk, blev fremhævet som noget, der understøttede forandring positivt.

Hverken dyrlæger eller rådgivere blev i denne undersøgelse fremhævet som betydningsfulde for at understøtte forandring, nogle gange tværtimod. Det er også set i europæiske studier. De mere etablerede rådgivningssystemer blev af Morgan (2019) beskrevet som i bedste fald fraværende, i værste fald konservative/tilbageskuende. Dette omfattede også dyrlægerne, hvis rolle heller ikke blev fremhævet som nogen motiverende faktor. Det er dog set i andre undersøgelser, at landmænd værdsætter dyrlægenes opbakning, fx i vurdering af dyrevelfærden på deres bedrifter (Peden et al., 2019).

Om dyrlæger er i stand til aktivt at støtte forandringer i forhold til dyrevelfærd kan også bero på deres interesse for og viden på området. Lord et al. (2010) har vist, hvordan dyrlægestuderende, som tog del i et kursus med diskussioner om dyrevelfærd, i højere grad var interesserede i at læse mere om emnet efterfølgende, men også var bedre i stand til at identificere konkrete velfærdsproblemer i en række cases modsat en kontrolgruppe af dyrlægestuderende, der ikke havde taget del i kurset. Lord et al.

(2017) har påpeget nødvendigheden af, at dyrlægeuddannelserne skaber de rette rammer til at sætte fokus på dyrevelfærd i studietiden, og ikke kun underviser i dyrs fysiske velbefindende, men inddrager hele dyrets velbefindende. Dyrlægernes fravær i vores studie kan pege på, at de ikke føler sig tilstrækkeligt kompetente til at bakke op om forandringer i forhold til at højne dyrevelfærden.

For landmændene i dette studie betød det meget at se og besøge andre landmænd, som var i gang med en tilsvarende forandring, også i andre lande. Samtidig var det kendetegnende for landmændene i denne undersøgelse, at de ikke bare gik ud og efterlignede eller kopierede, hvad de havde set hos andre. De ville med deres forandringer gerne skabe noget, der passede til deres eget temperament og deres eget gård-system. Landmændene i denne undersøgelse var - i lighed med en undersøgelse fra Diederer et al. (2003) - ikke typer, som tøvede med forandringer, men kendetegnede tvært imod sig selv om landmænd, der gerne ville gå foran i tilegnelse af ny viden og havde lyst til at skabe forandringer, også i forhold til at følge med i hvilke trends, der rører sig på dyrevelfærdsområdet.

Åbenhed og synlighed

I den forbindelse fremhæver flere af deltagerne, at de også motiveres af selve åbenheden og synligheden i det projekt, de har engageret sig i. Der lå en anerkendelse og en motivation i at have mange gæster på gården, at møde interesse fra lokalsamfundet og fra kollegaer, fra udlandet og fra erhvervets organisationer. Denne interesse var en motivationsfaktor i sig selv. Synligheden var imidlertid ikke altid i medarbejdernes interesse, fordi bedriften konstant skulle være 'forberedt' til at få besøg. Alligevel blev der blandt nogle af medarbejderne også formuleret en særlig interesse i at være på forkant og være en del af bestemte, nye systemer, som fx da løse søer blev introduceret i drægtighedsstierne, før der blev lovgivet om det, men siden også i farestierne.

Det er værd at diskutere, hvorvidt det er vigtigt eller ej, at medarbejderne er særligt engagerede i, at bedriften lægges om til en højere grad af dyrevelfærd. Der var delte meninger blandt ejerne om betydningen af dette. De ansatte vægtede selv gode arbejdsvilkår, fx satte de pris på, at der var tilstrækkeligt mange ansatte, fordi det skabte ro og arbejdsglæde i hverdagen. For nogle ejere kunne evnen og lysten til at engagere medarbejderne hænge sammen med ejerens eget overskud, og det kunne også præges af, om medarbejderne selv så projektet som positivt eller, som vist i undersøgelsen, nogle gange risikerede at bære på en masse frustrationer, fx over døde pattegrise i systemet med løse søer i farestalden eller halebid, som de associerede med, at man var ophørt med at halekupere i den pågældende besætning. Mange studier har vist, at det er af stor betydning for dyrevelfærden, hvordan medarbejderne lærer at håndtere dyr og hvilken holdning de har til de dyr, de arbejder med, men det har ikke været muligt at finde andre studier om betydningen af medarbejdernes rolle, når en ejer vælger, at der skal produceres under særlige mærkeordninger på en bedrift.

Medarbejdernes rolle hænger også sammen med deres uddannelsesmæssige baggrund, hvor et dansk studie har vist, at 38 % af de ansatte i dansk landbrug med husdyr kommer fra udlandet og derfor ikke

har en dansk landbrugsuddannelse (Anneberg og Sørensen, 2016). Netop efteruddannelse af de udenlandske medarbejdere i forhold til dyrevelfærd var noget, ejerne efterlyste i undersøgelsen. Problemstillingen med manglende viden hos – især - østeuropæiske ansatte er beskrevet i et kandidatspeciale fra Københavns Universitet (Sydorova, 2019), hvor 74 ansatte fra Ukraine og Letland besvarede et semi-struktureret spørgeskema telefonisk med fokus på blandt andet smittebeskyttelse og lovgivning. Resultaterne viste, at en stor del af de ukrainsk- og russisktalende medarbejdere i de danske svinebesætninger ikke er tilstrækkeligt fagligt klædt på til at kunne arbejde tilfredsstillende med levende dyr i forhold til den danske lovgivning. Dette skyldes en kombination af manglende uddannelsesmæssige forudsætninger og manglende relevante sprogkundskaber. Selvom 88 % af medarbejderne kom til Danmark med landbrugsmæssige kvalifikationer eller en uddannelse relateret til landbrug, svarede medarbejdernes kvalifikationer sjældent til de danske krav. For eksempel oplyste 84 % af medarbejdere, at de kom til Danmark med for lidt erfaring og begyndte at arbejde her i danske besætninger på et basalt niveau, som sætter store krav til oplæring.

Uddannelse spiller en rolle, også når det gælder forandring, for uden fagligt kompetente ansatte vil det være vanskeligt for ejerne at få modspil eller opbakning til forandringer, men som det også er fremhævet af de ansatte i vores undersøgelse om motivation til forandring, er det også af stor betydning, at de daglige arbejdsforhold er i orden.

Synlighedens dilemma

Øget synlighed og åbenhed om et produktionsvalg, som betød et løft af dyrevelfærden, indebar også et dilemma, som næppe er et specielt dansk fænomen, men som vi ikke er stødt på i andre landbrugsrettede studier: Flere af deltagerne fremhævede, at de gerne ville undgå, at deres synlighed blev set som en kritik af de mere traditionelle produktioner, hvad enten det var køer eller grise. Så på den ene side driver entreprenørånden disse landmænd til at skabe forandringer, hvor synlighed og åbenhed indgår som et vigtigt parameter - på den anden side møder de ikke nødvendigvis opbakning fra kolleger, måske tværtimod. Samtidig bekymrede de sig om, og ville gerne undgå, at deres skridt i nye retninger blev fortolket som kritik af de andres produktion.

At undgå modsætningsforholdet ved ikke at ville italesætte sine egne fordele, virker som et problem på et marked, hvor dyrene hele tiden klassificeres som dyr, der lever under forskellige former for velfærd, og som har appel til forskellige typer af forbrugere, se fx Landbrug og Fødevarers opdeling i "almindelig gris, frilandsgrise og økologiske grise" (Anonym 8). Ikke desto mindre blev det fremhævet af flere deltagere, at de ikke ønskede, at de med deres valg af en særlig produktionsform kom til at fremstå som kritiske overfor 'de andre'.

Usikkerhed som risiko?

Flere studier viser, at der skal en række forudsætninger til, før markedsdrevet dyrevelfærd virker, fx en klar differentiering mellem de forskellige mærker (Sørensen & Schrader, 2019). I denne undersøgelse var det tydeligt, at selv om deltagelse i et mærke var motiverende i sig selv, fx fordi man gerne ville have

en mépris og desuden adskille sig fra mængden, så indebar det også, at landmændene måtte leve med en stor usikkerhed, fordi en række elementer i markedsdrevet dyrevelfærd ikke er i ens egne hænder: Det kunne fx være markedsføringen, som blev nævnt af flere, fordi de syntes, det dyrevelfærdsmærke de var med i eller havde været med i, var for usynligt. Det kunne være meget korte kontrakter, som ved dårligt salg hurtigt kunne opsiges, og det kunne være en usikkerhed på, i hvilken retning forbrugerne ville rykke.

Rækken af usikre vilkår kan være årsag til, at nogle ikke ønsker at tage springet til nye systemer, og flere deltagere i denne undersøgelse understregede da også, at det var en forudsætning, at deres egen drift havde en sund økonomi, da de tog springet til et nyt system. En deltager udtrykte ønske om yderligere forandringer, fx bedre plads til smågrise, så man kunne stoppe med at halekupere, men dette tiltag undlod han, fordi der ikke var råd til mere nybyggeri.

Også statslige muligheder for tilskud til nybyggeri blev beskrevet som usikkert at satse på. Uklarhed om markedsføring, for lidt markedsføring, korte kontrakter og svigtende forbrugertilslutning var alle elementer, som deltagerne i denne undersøgelse så som en stor risiko, der gik imod ens motivation. Dette ses også i en anden dansk undersøgelse af Jacob Vesterlund Olsen (2020), som i kvalitative interviews med svineproducenter om deres motivation for at producere svinevelfærdskød finder, at producenterne generelt var skeptiske over for detailkæderne og deres rolle i udviklingen. Kritikken gik blandt andet på, at detailkæderne ikke er interesserede i at sælge mere dyrevelfærdsanprist kød, men blot var interesserede i at have kød i køledisken, så de ikke fik dårlig omtale (for ikke at have velfærdskød i køledisken), og som hos landmændene i denne undersøgelse fandt landmændene hos Olsen (2020) også, at detailkæderne kunne gøre mere for at anprise kød med højere dyrevelfærd fx gennem tilbudsaviser og mere tydelig mærkning af kødet. Denne undersøgelse fandt også, at nogle landmænd gerne vil påtage sig den langsigtede omkostning uden sikkerhed for merpris ved afsætning, alene fordi produktionsformen er mere tiltalende.

Undersøgelser har vist, at markedsdrevet dyrevelfærd kan se meget uens ud de europæiske lande imellem. Sørensen & Schrader (2019) gennemgik forskellige mærkningsordninger for bedre dyrevelfærd for grise i Danmark, Tyskland og Holland. De fandt blandt andet, at forskelle i fokus på kriterier i mærker kan skyldes forskelle i national lovgivning. Eksempelvis har både Holland og Tyskland national lovgivning, der giver slagtesvin mere plads, end EU reglerne kræver. Til gengæld har Danmark mere fokus på plads til slagtesvin i deres mærkningsordninger. Der er stor forskel mellem landmænds muligheder for at skabe forandringer i systemerne i EU, fordi der er forskelle på, hvilke virkemidler landene bruger. For eksempel har Sverige og Finland indført lovgivning, som forhindrer halekupering af grise, medens Danmark søger at stimulere til ikke at kupere haler via mærkningsordninger. Tilsvarende stiller Sverige krav om afgræsning for alle malkekøer, medens Danmark bruger mærkningsordning for at fremme afgræsning.

Flere af deltagerne i vores undersøgelse ønskede at differentiere sig via mærkerne, men var ofte i tvivl om, hvorvidt forbrugerne reelt kunne skelne mellem mærkerne – og den usikkerhed faldt tilbage på

dem selv. Det samme er set i andre undersøgelser, hvor landmænd kan føle sig klemmt mellem mange forskellige interesser, der alle vil have en del af kagen på hver sin måde (se fx Hubbard et al., 2003).

Fokus på dyret selv

Undersøgelser blandt europæiske landmænd (Lund et al., 2003, Vaarst et al., 2019) peger på, at motivation for nogle landmænd handler om at bringe dyret i centrum. Et bedre liv for dyret kan fx bestå i, at man i højere grad lader dyrene selv håndtere pasning af deres afkom, og giver dyrene bedre mulighed for at udøve deres adfærdsmæssige behov. I interviewene i denne undersøgelse var det også et tema at finde motivation til forandring i glæden ved at få en bedre relation til dyrene. Det gjaldt fx de landmænd og ansatte, som havde skiftet til løse søer i farestierne, hvor det blev fremhævet, at både ejer og medarbejdere fandt tilfredshed i at se soen løs – og på trods af at de samtidig skulle gøre en stor indsats for at nedbringe det stigende antal døde pattegrise.

Glæden ved at se ko-kalv sammen handlede i høj grad om tilfredsheden ved at se dyrene få et fælles liv på egne præmisser og dermed være med til at understøtte en tilnærmelse til deres adfærdsmæssige behov. Flere nævnte dog, at det var dyrt økonomisk at skabe mere plads til dyret, især i et øget antal mandetimer på grund af mere tilsyn eller i lavere ydelse. Det var således også her en risiko - nemlig at man som landmand, hvis man fx mistede sit mærke og sin mærpris, ville lægge systemet tilbage igen, uagtet at man var tilfreds med at have skabt nye muligheder for dyret.

6. Konklusion – anbefalinger

- At være 'firstmover' og selv sætte gang i nye veje er en afgørende drivkraft til motivation for forandring. Eventuel risiko for ny lovgivning kan indgå i overvejelserne, men er ikke altid en forudsætning for at sætte nyt i værk. For nogle er motivationen i høj grad, at der ikke er lovgivning på vej, så de selv kan skabe rammebetingelser, som er i overensstemmelse med deres egne værdier.

For myndighederne ligger der en risiko i, at man med ny lovgivning dræber nogle landmænds lyst til initiativ til forandring for dyrene. Omvendt så er varslet om forventet lovgivning også en igang sætter, som får landmænd til at rykke, fordi de tænker langsigtet og har økonomi og overskud til at bygge nyt.

- Økonomisk støtte, enten direkte til staldbyggeri eller via dyrevelfærdsmærker, kan være afgørende for, at nogle landmænd tør gå i gang med investeringer i en ny produktionsform. Lysten til at skifte er individuel og beror i meget høj grad på, om producenten selv har en drivkraft til at løbe risikoen - samt en medbragt økonomisk soliditet, som gør risikoen mindre.
- Fordelingen af risici, hvis man tilslutter sig et dyrevelfærdsmærke, kan virke meget ulige – og landmandens del kan virke uforholdsmæssig stor. Flere i denne undersøgelse beskriver, hvordan de indgår i en usikker relation med forbrugere med skiftende holdninger, med detailkæder, som ikke markedsfører produktet tilstrækkeligt og kun vil binde sig til specialproduktet i en meget kort periode - og med korte kontrakter med slagteri eller mejeri, som hurtigt kan opsiges, hvis produktet ikke sælger.
- Synlighed og åbenhed er en stærk motivationsfaktor for landmænd, der går ind i projekter for at ændre på dyrevelfærden. Samtidig betyder synlighed og åbenhed en risiko for, at man kommer til at fremstå som kritiske over for kolleger, der ikke har samme system. En konstant og stærk konkurrence om at differentiere produktionsformen (dyrene) fra hinanden, som også foregår på organisationsniveau, kan have den pris, at nogle tøver med at skifte, selv om de måske har ressourcerne og ideerne til det, mens andre går stille med døren i forhold til deres ideer.
- Netværk/ERFA-grupper/staldskoler etableret af deltagerne selv er af stor betydning for, at landmænd kan igangsætte og fastholde forandringer i retningen af bedre dyrevelfærd. Rådgivning synes at være bemærkelsesværdigt lidt involveret som motivation til forandring – også fra dyrlægenes side. Mangel på rådgivning, som kan støtte op om forandringsmuligheder, er en barriere.

- Det kan være vanskeligt at arbejde med benchmarking, fordi man som landmand med nye eller nyere systemer har for få at sammenligne sig med

Referencer

Anneberg, I. Vaarst, M., Sørensen, J.T. 2012. The experience of animal welfare inspections as perceived by Danish livestock farmers: A qualitative research approach. *Livestock Science*, volume 147, 49-58

Anneberg, I. Vaarst, M., Sandøe, P. 2013. To inspect, to motivate — or to do both? A dilemma for on-farm inspection of animal welfare. *Animal Welfare*, volume 22, 185-194

Anneberg, I., Sørensen, J.T. 2016. Medarbejdere i Dansk Husdyrbrug: Hvem er de, og hvad er deres rolle i sikring af god dyrevelfærd? DCA Rapport nr. 080. Aarhus Universitet.

Anneberg, I. 2019. <https://dca.au.dk/aktuelt/nyheder/vis/artikel/kommunikation-kan-vaere-et-redskab-til-at-reducere-antibiotikaforbrug-hos-svin/>

Anneberg, I., Sandøe, P. When the Working Environment is Bad, you Take it out on the Animals – How Employees on Danish Farms Perceive Animal Welfare. *Food ethics* 4, 21–34

Anonym 1. 2020.

<https://www.oie.int/en/animal-welfare/animal-welfare-at-a-glance/>

Anonym 2. 2020. <https://www.foedevarestyrelsen.dk/Leksikon/Sider/Dyrevelf%C3%A6rdsm%C3%A6rket.aspx>

Anonym 3. 2020. https://ec.europa.eu/food/sites/food/files/animals/docs/aw_practice_farm_pigs_tail-docking_dan.pdf

Anonym 4. 2020

<https://svineproduktion.dk/Viden/Paa-kontoret/Love-regler-og-standarder/Produktstandard>

Anonym 5. 2020.

<https://www.arla.com/company/responsibility/farm-quality/arlagaarden/>

Anonym 6. 2020.

<https://www.danaeg.com/quality-and-safety/certification/>

Anonym 7. 2020

https://mfvm.dk/fileadmin/user_upload/Evaluering_af_handlingsplan_for_bedre_dyrevelfaerd_svin_oktober_2018.pdf

Anonym 8. 2020

<https://lf.dk/viden-om/landbrugsproduktion/husdyr/svin>

Attrup, L. 2019. <https://jyllands-posten.dk/premium/erhverv/ECE11784376/overproduktion-vaelter-oekologiske-markeder/>

Benard, M., Schuitmaker, T. J., de Cock Buning, T. 2014. Scientists and Dutch pig farmers in dialogue about tail biting: Unravelling the mechanism of multi-stakeholder learning. *Journal of agricultural and environmental ethics*, volume 27(3), 431-452.

Beedell, J.D.C, and Rehman, T. 1999. Explaining farmers' conservation behaviour: Why do farmers behave the way they do? *Journal of Environmental management*, volume 57(3), 165-176.

Bennett, R., Balcombe, K., Jones, P., Butterworth, A. 2019. The Benefits of Farm Animal Welfare Legislation: The Case of the EU Broiler Directive and Truthful Reporting. *Journal of Agricultural Economics*, volume 70, 135-152

Bock, B.B., 2007. Animal welfare: the attitudes and behavior of European pig farmers. *British Food Journal*, volume 109 (11).

Boivin, X. , Lensink, J. Tallet, C., Vessier, I. 2003. Stockmanship and farm animal welfare. *Animal Welfare*, volume 12, 479-492

Brandt, J. 2019 . <https://nyheder.okologi.dk/mad-og-marked/stagnation-pa-det-svenske-marked>

Burtun, R. J.F., Peoples, S., Cooper, M.H. 2012. Building 'cowshed cultures': A cultural perspective on the promotion of stockmanship and animal welfare on dairy farms. *Journal of Rural Studies*, volume 28, 174-187

Christensen, T., Olsen, J.V., Lund, B.T., Denver, S., Esbjerg, L, Norström, J., og Sandøe, P. 2020. Hvor stort et marked vil der være for dansk velfærdssvinekød? I: Kap 7 : Styrkelse af grisenes velfærd gennem markedsdrevne initiativer. Formidling af resultater fra to forskningsprojekter. Redigeret af Tove Christensen og Peter Sandøe. Københavns Universitet.

Clark, B., Steward, G. B., Panzone, L.A., Kyriazakis, I. Frewer,L.J. 2017. Citizens, Consumers and farm animal welfare: A meta-analysis of willingness-to-pay studies. *Food Policy*, volume 68, 112-127

de Lauwere, C.C. 2005. The role of agricultural entrepreneurship in Dutch agriculture of today. *Agricultural Economics*, volume 33, 229-23

de Lauwere, C. C., van Asseldonk, M, van't Riet, J., de Hoop, J. ten Pierick, E. 2011. Understanding farmers' decisions with regard to animal welfare: The case of changing to group housing for pregnant sows. *Livestock Science*, volume 14, 151-161

Devitt, C., Kelly, P.C., Blake, M., Hanlon, A., More. S. J. 2014. Dilemmas experienced by government veterinarians when responding professionally to farm animal welfare incidents in Ireland. *Veterinary record open*, volume 1(1).

- Devitt, C., Kelly, P.C., Blake, M., Hanlon, A. 2015. An Investigation into the Human Element of On-farm Animal Welfare Incidents in Ireland. *Sociologia Ruralis*, volume 55(4), 400-416.
- D'Eath, R.B., Niemi, J.K., Ahmadi Vosough, B., Rutherford, K.M.D., Ison, S.H., Turner, S.P., Anker, H.T., Jensen, T., Busch, M.E., Jensen, K.K., Lawrence, A.B., Sandøe, P., 2016. Why are most EU pigs tail docked? Economic and ethical analysis of four pig housing and management scenarios in the light of EU legislation and animal welfare outcomes. *Animal*, volume 10, 687-699.
- Diederer, P., Van Meijl, H., Wolters, A., Bijak, K. 2003. Innovation adoption in agriculture: Innovators, early adopters and laggards. *Cahiers d'Economie et de Sociologie Rurales*, INRA Editions, volume 67, .29-50
- Dudley, K.M. 2002. The Entrepreneurial Self. Identity and Morality in a Midwestern Farming Community. Chapter 10. In: *Fighting for the Farm: Rural America Transformed*, ed: Jane Adams. University of Pennsylvania Press.
- Dupont, N., Diness, L.H., Fertner, M., Kristensen, C.S., Stege, H. 2017. Antimicrobial reduction measures applied in Danish pig herds following the introduction of the "Yellow Card" antimicrobial scheme. *Preventive Veterinary Medicine*, volume 138, 9-16
- EFSA. 2007. The risks associated with tail biting in pigs and possible means to reduce the need for tail docking considering the different housing and husbandry systems. Scientific opinion of the Panel on Animal Health and Welfare. *EFSA Journal*, volume 6 11:1-13.
- Escobar, M.P, and Demeritt, D. 2017. Paperwork and the decoupling of audit and animal welfare: The challenges of materiality for better regulation. *Environment and Planning C: Politics and Space*, volume 35(1), 169-190.
- Fraser, D., Weary, D.M., Pajor E.A & Milligan, B.N (1997) A scientific conception of animal welfare that reflects ethical concerns. *Animal Welfare*, volume 6, 187-205
- Gocsik, É, Oude Lansink, A.G.J.M., Voermans, G, Saatkamp, H. W. 2015. Economic feasibility of animal welfare improvements in Dutch intensive livestock production: A comparison between broiler, laying hen, and fattening pig sectors. *Livestock Science*, volume 182, 38-53
- Hansen, B.G., Østerås, O. 2019. Farmer welfare and animal welfare – Exploring the relationship between farmer's occupational well-being and stress, farm expansion and animal welfare. *Preventive Veterinary Medicine*, volume 170
- Hastrup, K. 2010. *Feltarbejde. I: Kvalitative metoder. En grundbog*. Red.: Svend Brinkmann & Lene Tanggaard. Hans Reitzels Forlag. København.
- Harrison, R. 1964. *Animal Machines*. Wallingford: CABI
- Hemsworth, P.H. 2003. Human-animal interactions in livestock production. *Applied Animal Behaviour Science*, volume 81, 185-1998

Heerwagen, L., Christensen, T., Sandøe P. 2013. The Prospect of Market-Driven Improvements in Animal Welfare: Lessons from the Case of Grass Milk in Denmark. *Animals*, volume 3, 449-512

Heerwagen, L.R., Mørkbak, M. R. Denver, S.D, Sandøe, P. Christensen, T. 2015. The Role of Quality Labels in Market-Driven Animal Welfare. *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, volume 28, 67-84

Hubbard, C., Bourlakis, M, Garrod, G. 2007. Pig in the middle: farmers and the delivery of farm animal welfare standards. *British Food Journal*, Volume 109, 919-930

Jansen, J, van den Borne B.H.P, Renes R.J, van Schaik G, Lam T.J.G.M, Leeuwis, C. 2009. Explaining mastitis incidence in Dutch Dairy farming: The influence of farmers' attitudes and behavior. *Preventive Veterinary Medicine*, volume 92, 210-23

Jansen, J., R.J. Renes, and T.J.G.M. Lam, 2010. Evaluation of two communication strategies to improve udder health management. *Journal of Dairy Science*, volume 93(2), 604-612.

Kielland, C. , Skjerve, E., Østerås O., Zanella, A. J. 2009. Dairy farmer attitudes and empathy toward animals are associated with animal welfare indicators. *Journal of Dairy Science*, volume 93, 2998-3006

Klerkx, L., Stræte, E.P., Kvam, Ystad, E., Hårstad, R.M.B. 2017. Achieving best-fit configurations through advisory subsystems in AKIS: case studies of advisory service provisioning for diverse types of farmers in Norway. *The Journal of Agricultural Education and Extension*, volume 23, issue 3.

Kvale, S. 1997. *InterView. En introduktion til det kvalitative forskningsinterview*. Hans Reitzels Forlag, København.

Lam, T.J.G.M. , Jensen, J. van der Borne, B.H.P., Renes, R.J. 2011. What veterinarians need to know about communication to optimise their role as advisors on udder health in dairy herds. *New Zealand Veterinary Journal*, volume 59(1), 8-15

Latham, C.E., Morris A. (2007) Effects of formal training in communication skills on the ability of veterinary students to communicate with clients. *Veterinary Record* , volume 160, 181-186

Lisborg, L, Vaarst, M., Nissen, T.B. 2005. *Staldskolehåndbogen*. Økologisk Landsforening.

<https://orqprints.org/13773/1/13773.pdf>

Lomellini-Dereclenne, A.C., Miele, M. , Mounier, L., Vessier, I. 2017. Implementation of the European legislation to protect farm animals: A case study on french inspections to find solutions to improve compliance. *Animal Welfare*, volume 26,311-321

Lord, L.K., Walker, J.B., Croney, C.C., Golab, G.C. 2010. A comparison of Veterinary Students Enrolled and Not enrolled in an Animal-Welfare Course. *Journal of Veterinary Medical Education*, volume 37 (1).

- Lord, L.K., Millman, S.T., Carbone, L., Cook, N., Fisher, A., McKeegan, D., Morton, D., Pajor, E., Peralta, J. M., Robertson, S.A., Siegford, J. 2017. A model curriculum for the study of animal welfare in colleges and schools of veterinary students. Special report. JAVMA, volume 250, no 6.
- Lund, V., Hemlin, S., White, J. 2004. Natural behavior, animal rights, or making money – a study of Swedish organic farmers' view of animal issues. Journal of Agricultural and Environmental Ethics, volume 17, 157-179
- Malterud, K. 2012. Systematic text condensation: A strategy for qualitative analysis. Scandinavian Journal of Public Health, volume 40, 795-805
- Mee, J.F. 2007. The role of the veterinarian in bovine fertility management on modern dairy farms. Theriogenology, volume 68, Supplement 1, 257-265
- Morgans, L.C. 2019. A participatory, farmer-led approach to changing practice around antimicrobial use on UK dairy farms. Ph.D.Thesis. https://research-information.bris.ac.uk/files/212191439/Final_Copy_2019_10_01_Morgans_L_PhD_Redacted.pdf
- Olsen, J. V. 2020. Kan og vil danske svineproducenter producere velfærdssvinekød? Kap. 6 i: Styrkelse af grisenes velfærd gennem markedsdrevne initiativer. Formidling af resultater fra to forskningsprojekter. Redigeret af Tove Christensen og Peter Sandøe. Københavns Universitet.
- Overstreet, K., Anneberg, I. 2020. Farmers, inspectors and animal welfare: possibilities for change. A Review (version 1.0). Wageningen: EURCAW-Pigs <https://edepot.wur.nl/514920>
- Peden, R.S.E., Akaichi, F., Camerlink, I., Boyle, A.L., Turner, S.P. 2018. Factors influencing farmer willingness to reduce aggression between pigs. Animals, volume 9(1)
- Pedersen, M.F. 2019. Design af tilskudsordninger inden for landdistrikts programmet – litteraturreview og tjekliste for tilskudsdesign. IFRO Udredning, NO 2018/23.
- Rose, D.C., C Keating, Morris, C. 2018. Understanding how to influence farmers' decision-making behaviour: a social science literature review. https://www.researchgate.net/publication/328173237_Understand_how_to_influence_farmers'_decision-making_behaviour
- Sie, M.K. 2017. Forbrugerne løfter dyrevelfærden. MoMentum nr. 4
- Sumner, C.L., von Keyserlingk, M.A.G., Weary, D.M. 2018. How benchmarking motivates farmers to improve dairy calf management. Journal of Dairy Science, volume 101, 2223-3333
- Sydorova, T. 2019. Undersøgelse af ukrainsk- og russisktalende medarbejders kendskab til smittebeskyttelse, hygiejne, medicinbehandling og operative indgreb i svinebesætninger. Veterinært kandidat-speciale. Københavns Universitet.

Sørensen, J.T. 2017. Hvilken dyrevelfærd anpriser? MoMentum nr. 4

Sørensen, J.T., Fraser, D., 2010. On-farm welfare assessment for regulatory purposes: Issues and possible solutions. *Livestock Science*, volume 131, 1-7

Sørensen, J.T., Schrader, L. 2019. Labelling as a Tool for Improving Animal Welfare -The Pig Case. A Review. *Agriculture*, volume 9, 123

Te Velde, H., Aarts, N., and van Woerkum, C., 2002. Dealing with ambivalence: farmers' and consumers' perceptions of animal welfare in livestock breeding. *Journal of agricultural and environmental ethics*, volume 15(2), 203-219.

Thorslund, C.A. H., Aaslyng, M.D., Lassen, J. 2017 Perceived importance and responsibility for market-driven pig welfare. Literature review. *Meat Science*, volume 125, 37-45

Vanhonacker, F., Verbeke, W., Van Poucke, E., Buijs, S., Tuytens, F. A. M. 2009. Societal concern related to stocking density, pen size and group size in farm animal production. *Livestock science*, volume 123(1), 16-22.

Vanhonacker, F., Verbeke, W. 2014. Public and consumer policies for higher welfare food products: Challenges and Opportunities. *Journal of Agricultural Environmental Ethics*, volume 27, 153-171.

van Dijk, L., Buller H. J., MacAllister, L., Main, D. 2017. Facilitating practice-led co-innovation for the improvement in animal welfare. *Outlook on Agriculture*, volume 46 (2) 131-137

van Dijk, L., Buller H. J., Blokhuis, H.J., van Nierkerk, T., Voslarova, E., Manteca, X., Weeks, C.A., Main, D.C.J. 2019. Hennovation: Learnings from Promoting Practice-Led Multi-Actor Innovation Networks to Address Complex Animal Welfare Challenges within the Laying Hen Industry. *Animals*, volume 9,24.

Vessier I., Butterworth A., Bock, B., Roe, E. 2008. European approaches to ensure good animal welfare. *Applied Animal Behaviour science*, volume 113, 279-297.

Why, H.R and Main D.C.J. 2015 Improving animal care and welfare: Practical approaches for achieving change. In: Grandin T (ed) *Improving Animal Welfare: A Practical Approach*, Second Edition 291-312. CAB International: Wallingford, UK

Willock J., Deary I.J., McGregor M.J., Sutherland A.S., Dent J.B., Edwards-Jones G., Grieve R., Morgan O.W., Gibson G., Austin E.J. 1997. The Edinburgh study of decision making on farms: Farmers' attitudes, goals and behaviors. *Journal of Vocational Behavior*.

Woodruff, M.E., Doyle, R., Coleman, G., Hernsworth, L., Munoz, C. 2020. Knowledge and attitudes are important factors in farmers' choice of lamb tail docking length. *Veterinary Record*, volume 186(10), 319

Vaarst, M., Nissen, B., Østergaard, S., Klaas, I.C., Bennedsgaard, T.W. Christensen, J. 2007. Danish Stable Schools for Experiential Common Learning in Groups of Organic Dairy Farmers. Journal of Dairy Science, volume 90, (5), 2543-2554

Vaarst, M., Hellec, F., Sørheim, K, Rosann, J, Johanssen, E., Werwer, C. 2019. Calves with their dams in dairy cow systems. Report from the Core Organic project Grazy DaiSy based on experiences from the Netherlands, France, Norway and Denmark. <https://orgprints.org/36915/2/fullreport-pdf-version-december-2019.pdf>

Väärikkälä S, Hänninen L, and Nevas M, 2020. Veterinarians Experience Animal Welfare Control Work as Stressful. Frontiers In Veterinary Science, volume 7:77.

Om DCA

DCA - Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug er den faglige indgang til jordbrugs- og fødevarerforskningen ved Aarhus Universitet.

Centret omfatter institutter og forskningsmiljøer, der har aktiviteter på jordbrugs- og fødevarerområdet. Det er primært Institut for Agroøkologi, Institut for Husdyrvidenskab, Institut for Fødevarer, Center for Kvantitativ Genetik og Genomforskning samt dele af Institut for Ingeniørvidenskab.

Aktiviteterne i DCA understøttes af en centerenhed, der varetager og koordinerer opgaver omkring myndighedsbetjening, erhvervs- og sektorsamarbejde, internationalt samarbejde og kommunikation.

Forskningsresultater fra DCA

Resultater fra forskningen publiceres i internationale, videnskabelige tidsskrifter. Publikationerne kan findes via universitets publikationsdatabase (pure.au.dk).

DCA rapporter

DCA's rapportserie formidler hovedsageligt myndighedsrådgivning fra DCA til Miljø- og Fødevarerministeriet. Der kan også udgives rapporter, som formidler viden fra forskningsaktiviteter. Rapporterne kan frit hentes på centrets hjemmeside: dca.au.dk.

Nyhedsbreve

DCA udsender et nyhedsbrev, der løbende orienterer om jordbrugs- og fødevarerforskningen og herunder om nye forskningsresultater, rådgivning, uddannelse, arrangementer og andre aktiviteter. Det er gratis at tilmelde sig nyhedsbrevet, og det kan ske på dca.au.dk.

RESUME

I denne rapport præsenteres resultaterne af et forskningsprojekt, som har haft til formål at generere ny viden om, hvad der motiverer ejere og ansatte i landbruget til at skabe forandringer og forbedringer i relation til dyrevelfærd.

Rapporten viser, at motivation til forandring i høj grad beror på landmandens egen drivkraft og mod til at løbe en risiko. Motivationen afhænger dog også af, om man har en økonomisk soliditet, som gør risikoen mindre. Tilsvarende kan økonomisk støtte eller en mérris for produktet ved at tilslutte sig et dyrevelfærdsmærke være afgørende for, om man tør gå i gang. Selve glæden ved at se dyr på en ny måde, hvor de i højere grad får opfyldt muligheden for at udleve deres adfærd, er også en drivkraft.

Rapporten peger også på en uforholdsmæssig stor økonomisk risiko for de landmænd, som slutter sig til et mærke, der kræver investeringer. Herudover viser undersøgelsen, at der kan opstå en række dilemmaer omkring åbenhed og synlighed, når man som producent går nye veje.

